Acta Semiotica Estica XIX

Acta Semiotica Estica XIX

Tartu 2022

Koostajad ja toimetajad:
Silvi Salupere, Ott Puumeister

Kogumiku väljaandmist toetas Tartu Ülikooli filosoofia ja semiootika instituut

Kaanekujundus:
Mehmet Emir Uslu

Kaanepilt:
Juri Lotmani joonistus. Tallinna ülikool, Juri Lotmani semiootikavaramu

Toimetuskolleegium:

Henri Broms (Helsinki, Soome)
Marina Grišakova (Tartu, Eesti)
Hasso Krull (Tartu, Eesti)
Peet Lepik (Tallinn, Eesti)
Andres Luure (Tallinn, Eesti)
Aare Pilv (Tartu, Eesti)
Marek Tamm (Tallinn, Eesti)
Aleksei Turovski (Tallinn, Eesti)
Jaan Valsiner (Worcester, USA)
Vilmos Voigt (Budapest, Ungari)

ISSN 1406–9563

Autoriõigus Eesti Semiootika Selts 2022

Tartu: Bookmill

SISUKORD

EESSÕNA 7

KATRE PÄRN
Märkmeid semiootika ajaloost Eestis: semiootika 20. sajandi alguse eestikeelses trükisõnas 10

ANDREAS VENTSEL, PEETER SELG
Poliitikasemiootika kultuurisemiootiline alus: teooriast praktikani 47

TIIT REMM, KARMEN-ELIISE KIIDRON, ENE LILL, SUSANNA METT, ALEKSANDER MORRIS EIGI, TRIINU HALGMA
Väikelinnade keskväljakud ruumilise kultuuritekstina 79

KRISTA SIMSON
Praha Lingvistilise Ringi kunstisemiootikast 101

MÄRKAMISI

Kalevi Kull
Ajaloost: semiootika osakonna elu-olu..... 125
Rasmus Rebane
Jakobsoni keelefunktsioonide skeemist..... 156
Martin Oja
Dualism ja raiutud pea: alusmüüdi lõhestamine ja lõhestamine alusmüüdi aluselt..... 166
Tõnn Adermann
Elusamuslik ärkvelolek hotellis “Hukkunud alpinist”..... 178
Anti Saar
Etüüd punases..... 191

Ülle Pärli
Juri Lotmani õpetus kui kõnelus..... 194
Juri Lotman
Mida inimesed õpivad?..... 199

KROONIKA 2021..... 203

ABSTRACTS……..... 225

Eessõna

Hoiate käes *Acta Semiotica Estica* XIX numbrit. Kirjutatakse mitmekesistel teemadel, semiootika ajaloost ja poliitikast kuni kunstisemiootikani. Autorite seas on nii Tartu ülikooli semiootika osakonna üliõpilasi kui kogenud õppejõude. Käesolevast numbrist leiame neli originaalartiklit, mahuka Märkamiste rubriigi esseede, tõlgete ja üllatustega. Numbri lõpetame, nagu ikka, ülevaatega eelmise aasta semiootika-alastest sündmustest ja TÜ semiootika osakonnas kaitstud magistri- ja doktoritöödest.

Seekordseks avaartikliks on **Katre Pärna** "Märkmeid semiootika ajaloost Eestis: semiootika 20. sajandi alguse eestikeelses trükisõnas", kus uuritakse, millal ja millises kontekstis esinesid sõnad semiootika või semioloogia esmalt eestikeelses trükimeedias. Ehkki intuitiivselt võib arvata, et semiootikat mainitakse kõigepealt kas seoses meditsiini või lingvistikaga, siis uurimuse tulemused seda oletust ei kinnita. 20. sajandi algupoole trükimeedias räägitakse semiootikast hoopis filosoofia (psühholoogia) ning filmi- ja teatrikunsti kontekstis.

Järgmisena kirjutavad **Andreas Ventsel** ja **Peeter Selg** "Poliitikasemiootika kultuurilisest alusest". Autorid toetuvad poliitilise semiootika [*political semiotics*] metodoloogilise raamistu väljatöötamisel Juri Lotmani kultuurisemiootikale ning Essexi koolkonna poliitikateooriale. Poliitilise vormi analüüs keskendub mitte kommunikeeritavale sisule, vaid kommunikatsiooni aspektide hierarhilistele suhetele, mille kaudu sisu konstitueeritakse. Artikli näitematerjaliks on Taiwani reaktsioon kroonviirusele.

Tiit Remmi kursuse "Kvalitatiivsed meetodid semiootikas" harjutustööde arendusena sündis koostööartikkel ühes üliõpilastega – **Karmen-Eliise Kiidron, Ene Lill, Susanna Mett, Aleksander Morris Eigi** ja **Triinu Halgma** – "Väikelinnade keskväljakud ruumilise kultuuritekstina". Eesti Vabariigi 100. aastapäeva puhul Eesti Arhitektide Liidu poolt välja kuulutatud programmi Hea Avalik Ruum raames on Eestis aastail 2014–2022 kujundatud umbes 30

väljakut, valdavalt kahanevatesse ja ääremaastuvatesse väikelinnadesse. Sellega seoses on avaliku ruumi roll sattunud laiema ühiskondliku arutelu tähelepanu alla. Artikkel analüüsib väljakute ruumisemiootilisi tunnuseid, väljakute osiseid ja terviku määratlemist, kasutajate tõlgendusi, võrreldakse kohalikku ja üleriigilist meediadiskursust. Jõutakse järeldusele, et olles seotud tegutsejate ja tähendustamise eri tasanditega, on väljakud potentsiaalselt tähendusrikkad, ent see ei pruugi avalduda tõlgendustes, jättes nii uued keskväljakud vaid kivisteks platsideks.

Viimaseks liigume ruumitekstist kunstitekstini. **Krista Simson** kirjutab "Praha Lingvistilise Ringi kunstisemiootikast". Praha Lingvistiline Ring toetus Vene vormikoolkonnale ja Saussure'i semioloogiale, laiendades oma funktsionaal-strukturaalset meetodit ka kunstile. Roman Jakobson töötas välja poeetilise funktsiooni mõiste ning Jan Mukařovský esteetilise funktsiooni, normide ja väärtuse mõisted. Nende kaudu näitab artikkel, et PLR ideed on endiselt olulised ka tänapäeva visuaalsemiootikas.

Märkamiste rubriik on järjekordselt väga mahukas ja sisukas. Alustuseks **Kalevi Kulli** põhjalik ülevaade juba täisikka jõudnud semiootika osakonna ajaloost, läbi iseenda semiootika juurde tulemise, kaasaelamise ja koosolemise värvika ja faktirohke kirjelduse. **Rasmus Rebane** on lõpuks paberile saanud oma kümneaastaste mõtiskluste vilja – kardinaalselt uue vaate Jakobsoni keelefunktsioonide skeemile. **Martin Oja** mõlgutab mõtteid dualismist kui müüdiloome põhiprintsiibist, analüüsides Anton Hansen Tammsaare esseistikat, mis on sageli üles ehitatud dualistlike printsiipide kohaselt, ning näidendit "Juudit", kus keskseks duaalsuseks on pea ja keha suhe. **Tõnn Adermann** analüüsib kultusfilmi ""Hukkunud alpinisti" hotell", lähtepunktideks Uku Masingu mõiste "elusamus" ja Julia Kristeva abjektsiooniteooria.

Käesolev aasta oli semiootika osakonnas rikas erinevate juubelite poolest. Terve aasta vältel tähistasime erinevate ürituste ja väljaannetega **Juri Lotmani** sajandat sünniaastapäeva. *Acta Semiotica Estica* tagasihoidliku panusena avaldame siin juubilari lühikese, kuid olulise teksti "Mida inimesed õpivad?". Selle suurjuubeli varju jäid kolm väiksemat. Nimelt said 70-aastaseks **Ülle Pärli** (siin numbris saab lugeda tema ettekannet "Juri Lotmani õpetus kui kõnelus"), Kalevi Kull ja **Mihhail Lotman** (kelle kohalolu märgistab **Anti Saare**

"Etüüd punases"). Neil kõigil on silmapaistev roll nii Eesti Semiootika Seltsi kui meie semiootika osakonna töödes-tegemistes. Sel puhul avaldame siin kimbukese juubilaridesse puutuvaid tekste ja soovime õnne, tervist ja jätkuvat tahtmist semiootikale ja semiootikutele kaasa elada.

Toredaid lugemiselamusi!

Toimetajad

Märkmeid semiootika ajaloost Eestis: semiootika 20. sajandi alguse eestikeelses trükisõnas

Katre Pärn

Käesoleva uurimuse eesmärgiks oli uurida millal ja millistes kontekstides ilmus sõna 'semiootika' (või 'semioloogia') eestikeelsesse trükisõnasse. 'Semiootika' võeti kasutusele arstiteaduses 17. sajandil ning vähemalt 19. sajandi algusest õpetati seda Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas, kus õppetöö toimus saksa keeles. Võiks arvata, et just sealt jõudis 'semiootika' ka eesti keelde. Alternatiivselt võiks pidada semiootika esmailmumise kontekstiks 20. sajandi alguses tärganud strukturaallingvistikat, mis oli üheks lähtekohaks nüüdisaegsele semiootikale. Ent uurimise käigus selgus, et kumbki eelmainitutest ei ole semiootika eestikeelsesse trükisõnasse ilmumise kontekstiks. 20. sajandi alguse eestikeelses trükisõnas leiab 'semiootikat' veel kahest mõnevõrra ootamatust kontekstist: filosoofia (ja psühholoogia) ning filmikunst (ja lavakunst). Artiklis antaksegi ülevaade sellest, millal ja kuidas semiootikat kõigis ülalmainitud kontekstides käsitleti.

Märksõnad: semiootika, semioloogia, François Delsarte, Émile Jaques-Dalcroze

Ühel semiootika osakonna teadusseminaril tõstatus küsimus semiootika ajaloost Eestis, mis on senini põhjalikumalt läbi uurimata ja kirja panemata. Samm-sammult on *Acta Semiotica Estica* veergudel seda avanud oma intervjuude sarjas Kalevi Kull ja Ekaterina Velmezova. Siiski avaneb neis vaade peamiselt siinse semiootika ühele tahule, samas kui semiootika ajalugu Eestis on olnud mitmepalgelisem ja pikaajalisem. Eelnes ju, näiteks, 20. sajandi keskpaiku tärganud semiootikalainele märgatavalt pikema ajalooga meditsiinisemiootika traditsioon.

Siinse semiootika ajaloo piiritlemisel on muidugi mitmeid erinevaid võimalusi – geograafiliste, keeleliste, rahvuslike jne tunnuste, eksplitsiitsuse või implitsiitsuse alusel. Kõik need pakuksid sellele teatud määral erineva vaate. Käesoleval juhul valin küllaltki kitsa vaatenurga, uurides, millal ja millistes kontekstides ilmub 'semioo-

tika' eestikeelsesse trükisõnasse. Võiks oletada, et see on seotud emma-kumma ülalmainitud teljega – meditsiinisemiootika või strukturalistliku traditsiooniga, ent uurimise käigus ilmnes, et päris nii see ei ole.

Tuleb lisada, et alljärgnev ülevaade ei ole kaugeltki ammendav, vaid põhineb seni digiteeritud kirjalikel allikatel, mis on kättesaadavad Eesti Rahvusraamatukogu digiarhiivis Digar ning DEA (Digar Eesti artiklid), Tartu Ülikooli repositooriumis DSpace ja Tallinna Ülikooli repositoorium Etera. Seejuures olen allikate tuvastamisel kasutanud põhiliselt otsisõnu (nt 'semiootika', 'semiooti*', 'semioloogia', 'semioloog*'), mõne leiuni jõudsin ka allikaid lähemalt lugedes-sirvides. Vaatluse all oli 20. sajandi esimese poole trükisõna ning leide tuli kokku 49 (mõned neist kordustrükid)[1]. Silmas tuleb pidada nii seda, et varasem trükisõna ei ole täilikult digiteeritud, ning sedagi, et kõik digiteeritud materjalid ei ole avatud ligipääsuga ja ka ligipääsetavates materjalides ei ole otsisõna iga esinemisjuht masinloetav, st otsinguga leitav. Seetõttu on kahtlusteta võimalik tulevikus leida uusi allikaid nii digikogude täienemisel kui ka teemakohaste ja/või seni digiteerimata materjalide põhjalikumal läbitöötamisel.

Seega ehkki käesolev lähenemisviis ei anna ammendavat ülevaadet, pakub see siiski üldise pildi kontekstidest, kus 'semiootika' 20. sajandi esimesel poolel eestikeelses "Gutenbergi galaktikas" välja ilmus. Nendeks on arstiteadus, lingvistika, filosoofia (ja psühholoogia) ning filmikunst (ja lavakunst). Alljärgnevalt annan nendest lühikese ülevaate ja pikemalt peatun seekord viimasel.

Arstiteadus ja semiootika

'Semiootika' pärineb terminina meditsiinisemiootikast, tulles inglise keelde 17. sajandil kreekakeelse termini 'σημειωτική' (tähenduses 'diagnostika', haiguse märkide õpetus) transliteratsioonina (nt inglise arstide James Harti ja Henry Stubbe kirjutistes). Sealtkaudu liikus termin 1690. a. John Locke'i, kes oli ka ise hariduselt arst, filosoofilisse traktaati *Essee inimarust*, kus seda kasutati juba laiemas tähen-

[1] Töö andmebaasides sai teostatud 2021. aastal.

duses. Viimane oli ka üheks lähtekohaks Charles Sanders Peirce'i semiootika mõistele.

Nii ei ole imestada, et semiootika kui märgiteaduse institutsionaalne ajalugu Eestis sai samuti alguse meditsiinisemiootikaga. Seda täpsemalt 1802. aastal, kui taasavatud Tartu Ülikooli arstiteaduskonas loodi patoloogia, semiootika, teraapia ja kliiniku (*der Pathologie, Semiotik, Therapie und Klinik*) professuurid ning 1804. aastal hakkas semiootika õppetooli esimene professor Daniel Georg Balk (1764–1826; professor 1802–1817) pidama loenguid semiootikast ehk sümptomiõpetusest (Riiv 1957: 3–4; 1990 [1966]: 12). Siiski märgib Rudolf Vallner, et enne avamist, 1800. a 14. detsembril määrati ülikooli juurde keemia ja farmaatsia professoriks Philipp-Erdmann-Heinrich-Gottlieb Arzt (ka Erdmann Heinrich Gottlieb Arzt, 1767–1802), kes asus end õppetööks ette valmistama, kuid uppus 1802. a. Ent neist ettevalmistustest olla ta jätnud maha "käsikirjad semiootika kohta" (Wallner 1927: 136).

Tõsi küll, 19. sajandi meditsiinisemiootika ei olnud arusaadavalt eestikeelne. Tartu Ülikool muudeti eestikeelseks ülikooliks 1919. a, ent ka siis jätkus õppetöö eesti keelt oskavate õppejõudude vähesuse tõttu suures osas vene ja saksa keeles. Arstiteaduskonnas olid eestikeelse õppe avamisel pooled õppejõud eestlased, 1920ndate lõpuks oli 70% õppetööst eesti keeles ning 1930ndate lõpuks toimus kogu õppetöö eesti keeles (Sootak 2013). Samas ei olnud 1919. aastal ülikooli struktuuris 'semiootikat' enam nimelise professuurina (vt Põld 1929: 21).

Meditsiiniteaduse kontekstis ilmus sõna 'semiootika' eesti keeles esmalt arstiteaduskonna ja arstiteaduse ajaloost kirjutavates tekstides, millest suur osa ilmus ajakirja *Eesti Arst*[2] veergudel: 1925., 1932. ja 1935. a ülevaated TÜ arstiteaduskonna ajaloost Herbert Normannilt (viimane on Mihkel Kasega kahasse kirjutatud); R. Vallneri 1927. a kirjutis Eesti farmaatsia ajaloost; Siegfried Talviku töödes kohtulikust arstiteadusest TÜ-s (1928) ja raamatus *F. R. Faehlmann kui inimene ja arst* (1929), samuti Normanni kirjutised Faehlmannist ja Philipp Karellist (1930a, 1930b, 1931); Voldemar Vadi ülevaade arstiteaduse õpetamisest Tartus ja mujal (Wadi 1931); 1932.–33. a.

[2] Eesti Arstide Liidu ajakiri, mis hakkas ilmuma 1922. aastal sagedusega 12 numbrit aastas.

Eesti Entsüklopeedia 2. köite kirjes prof Erdmannist jne. Ent kõigis neis (v.a. Wallner 1927) ja veel mõnes toona ilmunud kirjutises on äranimetamist leidnud lihtsalt TÜ arstiteaduskonna füsioloogia, patoloogia ja semiootika õppetool. Muuseas võib ära mainida, et toonases arstiteaduskonnas õppisid Erdmanni käe all semiootikat teiste seas ka Fahelmann (1817–1827) ja Kreutzwald (1826–1833)[3]. Georg Barkanilt (1935) ja Normannilt (1937 ja 1940) ilmub ka arstiteaduse ajalugu üldisemalt käsitlevaid töid, kus semiootikat mainitakse ühe või teise varase arstiteaduse suurkuju (Maimonides, Avicenna, Boerhaave) tööde kontekstis, ent siiski põgusalt. Kõikide puhul nimetatakse ära semiootika käsitlemine nende põhiteoste kontekstis, stiilis:

> M a i m o n i d e s'e teos jaguneb 25 peatükki. Käsitletakse anatoomiat, füsioloogiat ja üldist patoloogiat, kui ka arstilist metoodikat, siis üldist ja eri*semiootikat*, etioloogiat ja teraapiat, G a l e n o s'e palavikuõpetust, õpetust haiguste staadiumest ja kriisist, aadrilaskmist ja teisi verevõtmise meetodeid, lahtistamis- ja oksevahendeid jne. (Barkan 1935: 693 – kursiiv lisatud)

Natuke sisulisemalt käsitleb semiootikat prof. Haldre 1948. aasta raamatus *Radioloogia*, kus antakse ülevaade luuhaiguste semiootikast. Ent üldiselt piirduvad 'semiootika' äramärkimised seni digiteeritud materjalides ennekõike valdkonna või õppetooli äranimetamisega. Siin on omaette küsimus selles, millal hakkasid ilmuma eestikeelsed arstiteaduslikud monograafiad, mis semiootikat käsitlevad. Nii näiteks leiame 1930ndatest paar eestikeelset resümeed Ludvig Puusepa kirurgilise neuropatoloogia käsiraamatu 1. ja 2. osale (Üprus 1932; Riives 1933), milles osutatakse, et selle üldosas käsitletakse ka semiootikat, ent käsiraamat *Chirurgische Neuropathologie* ise ilmus saksakeelsena. Tutvustamist leiab 1928. a *Eesti Arstis* Pariisis ilmunud A. Moulonguet' *Les Vertiges Labyrinthiques*, milles pidavat vaadeldama ka labürindipöörituse semioloogiat ja F. Terrieni *Semiologie oculaire*. Igal juhul vajab eestikeelse arstiteaduse õppe- jm erialakirjanduse ilmumine ja semiootika käsitlemine nendes veel täpsemat uurimist.

Väljaspool akadeemilist sfääri leiab semiootika (kui sümptomi-

[3] Kreutzwaldist vt Kõrge 1955 – ehkki ka seal mainitakse semiootika ära Erdmanni professuuri kontekstis.

õpetus) põgusat nimetamist 1937. aasta *Eesti Politseilehe* artiklis, mis käsitleb näpujälgede problemaatikat (*EP* 1937: 368). Samal aastal siseneb ‘semiootika’ ka *Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatusse* (III köide), kus selle tähendust suunatakse otsima teisest kirjest, mis aga on lehepöördel jäänud trükkimata (*EÕS* 1937: 1319). Siiski leiame ‘semiootika’ seletuse samalt lehelt ‘semafori’ alt, ‘semantika’ ja ‘semasioloogia’ järel (ilmselt küljendusvea tõttu):

> **semiootik|a** med. (õpetus haigusenähtuste põhjal haigusekulgu ette otsustada);
> **semiootili|ne** [otsustus] (*EÕS* 1937, sub: semafor)

1936. a *Eesti Entsüklopeedias* on haigustunnuste õpetus ära toodud hoopis nimega ‘sümptomatoloogia’ (*EE* 1936 sub: sümptomatoloogia, lk 1212).

Sõna ‘semioloogia’ kasutatakse selles kontekstis ‘semiootikaga’ samatähenduslikuna Prantsusmaaga ja prantsuse keelega seotud kirjutistes. Varasema mainimise leiab 1923. a *Eesti Arstis* dr Johannes Riivesi ülevaates Pariisis samal aastal toimunud neuroloogide kongressist, kus Charles Foix oli oma ettekandes käsitlenud “kompressioonide üldist semioloogiat”, misjärel “asus ta tuberkuloosi, siifilise ja tumorite spetsiaalsemioloogia küsimuste selgitamisele” (1923: 259). Samuti eelmainitud Moulonguet’ teose lühitutvustuses (Saareste 1928) ja 1936. a avaldatud artiklis arstiõppe korraldusest Prantsusmaal, kus kirjutatakse, et seal on esimese õppeaasta programmis ühe kliinilise ainena “[r]akkendus semioloogia” (Riives 1936: 155).

Seega arstiteaduse kontekstis nägi uuritud materjalides esimesena trükivalgust 1923. a ‘semioloogia’ ning seejärel 1925. a ‘semiootika’ ning ehkki semiootikal (ehk semioloogial, sümptomiõpetusel) kui haigustunnuste õpetusel on arstiteaduses oluline koht, jäävad läbiuuritud materjalis selle eestikeelsed käsitlused valdkonda üldsõnaliselt ning sageli ja ajaloolises vaates äranimetavaks. ‘Semiootikat’ leiab arstiteaduslikes materjalides ka hiljem, ent 20. sajandi teisel poolel hakkab selle termini kasutamine siinses arstiteaduses taanduma.

Keeleteadus ja semiootika

20. sajandi keskel toimub strukturaallingvistika tuules semiootika taaskordne tulemine Tartu Ülikooli ja Eesti akadeemilisele maastiku le üldisemalt ning nüüd juba uuel kujul, humanitaarteadusliku valdkonnana. Mõistetavalt jõudis strukturalism, täpsemini strukturaalne – või struktuuriline, nagu seda toona puhuti nimetati – keeleteadus (või keeleteooria) eesti keelde enne (strukturalistlikku) semiootikat. Esimesed sellesisulised artiklid ilmuvad Emakeele Seltsi ajakirjas *Eesti Keel* aastatel 1926 (Albert Saareste "Vooludest ja liikumistest praeguses keeleteaduses"[4]), 1931 (Alfred Koort, "Keel ja loogika (3)") ja 1932 (Peeter Arumaa artikkel "Fonoloogia ja 'Praha kool'"). Seejuures võiks Koorti teost *Keel ja loogika* (1932), mis koondab *Eesti Keeles* avaldatud artiklisarja, lugeda peaaegu sissejuhatusena semiootikasse – filosoofia ja keeleteaduse piiridel, märgi- ja tähendusteooriat puudutav –, ent sõna 'semiootika' selles ei kohta (äramärkimist leiab semasioloogia)[5].

Võiks ju arvata, et selles, suuresti prantsuse keeleruumist võrsunud suunal tulekski 'semiootika' asemel 'semioloogiat' otsida, kuid hetkel digiteeritud materjalides on 1936. a *Eesti Entsüklopeedia* 7. köite ja 1937. a *Entsüklopeedilise võõrsõnastiku*[6] kirjed ainsad 'semioloogia' leiud 20. sajandi esimesel poolel trükisõnas väljaspool meditsiinisemiootikat. Mõlemad määratlevad selle enam-vähem samas sõnastuses (EV-s ei mainita Saussure'i):

> **Semioloogia** (kr.), teadus, mis uurib väljendite (kr. semeion) tarvitamist sotsiaalses elus ja millest keeleteadus, s. o. teadus keelendi väjendeist,

---

[4] 1926. a Akadeemilise Emakeele Seltsi aastakoosolekul peetud kõne, mis avaldati ka ajalehes *Waba Maa* (nr. 40, 17. veebruar 1926, kättesaadav: https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=wabamaa19260217.1.6)

[5] Koorti (1901–1956), keda peetakse esimeseks professionaalseks eesti filosoofiks, peaks õigupoolest paigutama keeleteaduse asemel järgmisse, filosoofia alajaotusesse. Tema taoline tiitel tuleneb ka sellest, et ta oli esimene, kes hakkas tegema professionaalselt filosoofiat eesti keeles (vt Hütt 1994: 24, 40).

[6] *Entsüklopeedilise võõrsõnastiku* esimene trükk ilmus 1930.–1931. a, aga 'semioloogia' kirjet ei sisalda, teine trükk (1933) ei ole digitaalselt kättesaadav ja jäi vaatluse alt välja.

moodustab ainult eri osa. Termin s. on loodud F. de Saussure'i (‹-) poolt. Vrd. Semasioloogia. (EE 1936 sub: semioloogia, lk 683)[7]

Samas EE köites leiab kirje nii F. de Saussure'i kui ka 'sünkroonilise keeleuurimise' kohta (*EE* 1936), 'struktuur' leiab äramärkimist filosoofilises, psühholoogilises ja loodusteaduslikus vaates (vt ka *EE* 1935–1936 sub: psühholoogia).

Arutelud nõukogude lingvistika ja "kodanliku strukturalismi" üle ning n-ö strukturalistlik murrang siinses keeleteaduses jäävad juba 1950–60ndatesse aastatesse. Selles kontekstis ilmub keeleteaduslikesse kirjutistesse ka 'semiootika'. Üheks varasemaks ilmumiseks on toonase Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi direktori Eduard Pälli (1903–1989) 1958. a *Keeles ja Kirjanduses* avaldatud artikkel "Strukturalismi ideest ja põhimõtetest", mis andis ülevaate Oslos 1957. aastal toimunud VIII rahvusvahelise keeleteadlaste kongressi ettekannetest. Artiklis mainitakse muuhulgas Kopenhaageni strukturalistide ideed keelest kui semiootilisest süsteemist. Sõna 'semiootiline' eeldatakse olevat auditooriumile veel tundmatu, kuna autor pakub sellele joonealuse selgituse: "Termin semiootiline on tuletatud sõnast semiootika – õpetus haiguste tunnustest" (Päll 1958: 476). Nii põimuvad need kaks traditsiooni – meditsiinisemiootika ja strukturalistlik semiootika –, mis muidu teineteisest küllaltki puutumatult arenesid, ühes joonealuses märkuses.

Teisisõnu semiootikat selle tänaseks tüüpilises kontekstis 20. sajandi esimeses pooles ei nimetata ning ka 'semioloogia' leiame ükskõnes 1936–1937 entsüklopeedia- ja sõnaraamatukirjetes. Strukturalistliku keeleteooria retseptsioon toimus keeleteaduse kontekstis ja näib, et huvita semioloogia kui laiema valdkonna vastu. Keeleteaduses olid aga tähendusõpetuse tarvis terminid 'semasioloogia' ja 'semantika'. Nii ilmub semiootika sellesse konteksti, mis hiljem sai (mõneks ajaks) valdavaks, alles 20. sajandi teises pooles.

---

[7] Semasioloogia ehk semantika määratletakse tähendusõpetusena. "Olenevalt sellest, kas uuritakse üksiku sõna tähendust seoses teiste samaaegselt tarvitatavate sõnadega või jälgitakse sõna tähenduse arengut aegade kestel, eristatakse mõnikord *staatilist* ja *dünaamilist* e. *evolutiivset* s-t." (EE 1936 sub: semasioloogia, lk 682). Semasioloogiast leiab ülestähendusi juba varasemast, nt Semper 1915, Ernits 1915. Nendestki kasutusjuhtudest on näha, et tegemist on juba keeleteaduses etableerunud mõistega.

(Usu)filosoofia, psühholoogia ja semiootika

Semiootika eestikeelsesse trükisõnasse ilmumise esimeseks kontekstiks ei olnud meditsiinisemiootika ega lingvistika (või strukturalism). Seniste leidude järgi on esmailmumise kontekst ehk isegi ootamatu: selgub, et 'semiootika' ilmus esimest korda eestikeelses trükisõnas Friedrich Nietzsche teose *Der Antichrist* (1895) eestikeelses tõlkes *Vastkristlane*, mis ilmus ilmselt aastal 1919. Raamatu tiitellehel on tõlkijaks märgitud U.L., kelleks oli Mihkel Juhkam (1884–1942), poliitik, Virumaa esimene maavanem ja hilisem sõjaminister.

Üldisemalt on Nietzsche oma töödes 'semiootikat' nimetanud möödaminnes, pikema selgituseta ning ehk seetõttu on tema suhted semiootikaga jäänud suurema tähelepanuta, ent siiski mitte päris ilma (vt nt Klossowski 1997[1969], Stegmaier 2006, Balay 2009). Ka *Vastkristlases* mainib ta semiootikat üksnes korra:

> Kuid peab hoiduma selles leida suuremat, kui keele märkisid, *semiootikat*, alust piiblilugudele. Just see, et ükski sõna otsekoheses mõttes ei võetaks, on selle vastrealisti eeltingimuseks, et üleüldse kõneleda. Jndia elanikkude keskel oleks ta Sänkhyami mõisteid tarvitanud, hiinlaste keskel Laotse omi, ning poleks selle juures mingisugust vahet tunnud. (Nietzsche 1919: 33 – rõhutus lisatud)[8]

Nietzsche semiootika muidugi ühe sõnaga ei piirdu. Selle üksiku 'semiootika' ümber on arutlus keelest, sõnadest, mõistetest, märkidest, sümbolitest, kujutlusest ja tõelisusest. Keeruline on oletada, kuidas *Vastkristlase* lugeja selle sõnaga suhestuda või selle mõistete koetist tõlgendada võis. Nietzsche filosoofiaga oldi Eestis juba tutvust tehtud – see jõudis tõlketekstidena siia juba 20. sajandi alguses. Näiteks ilmub 1901–1902. a "Nii rääkis Zarathustra" tõlge ajalehe *Olewik* ja *Rootslase kalendri* veergudel ning sajandi esimeste

---

[8] Originaalis: "Aber man hüte sich, darin mehr als eine Zeichenrede, eine Semiotik, eine Gelegenheit zu Gleichnissen zu sehn. Gerade, daß kein Wort wörtlich genommen wird, ist diesem Anti-Realisten die Vorbedingung, um überhaupt reden zu können. Unter Indern würde er sich der Sankhyam-Begriffe, unter Chinesen der des Laotse bedient haben – und keinen Unterschied dabei fühlen."

kümnendite leheveergudelt võib leida küllaltki elava arutelu Nietzsche ideede ja "kultuse" ainel, mis ei rauge veel 1920ndatelgi. Ent need puudutavad tema filosoofia muid tahke, Nietzsche poolt põgusalt mainitud semiootika või keele, märkide ja tegelikkuse suhted neisse aruteludesse ei sisene.[9]

Seotud kontekstis kohtab sõna 'semiootiline' 1929. aastal ilmunud Eduard Tennmanni (1878–1936) artiklis "G. Teichmüller'i kristluse filosoofia" ja 1936. aastal ilmunud raamatus *Üldine usundipsühholoogia*, kus ta avab muuhulgas Gustav Teichmüllerile (raamatus ka Julius Kaftanile) toetudes ideed 'semiootilisest tunnetusest' kui sellisest tunnetusest, mille sisu saab nimega, sõnadega märkida, mõista anda (semiootiline = sümboolne = märkuandev), aga selle mõistmine toimub läbi isikliku kogemuse. Seega kätkeb semiootiline tunnetus kellegi teise perspektiivsele seisukohale asetumist. Need Tennmanni kirjutised on ka ehk üheks esimeseks sisulisemaks 'semiootilise' ainese käsitluseks 20. sajandi esimesel poolel.

Gustav Teichmüller (1832–1888) (allikas: Tartu Ülikooli muuseum).

[9] Nietzsche retseptsioonist Eestis vt nt Sooväli 2015, Kivimäe 2006.

Ja selle kaudu jõuame ka semiootika ajaloo teiste tahkudeni Tartu Ülikoolis. Oli ju Teichmüller (1832–1888) Tartu ülikooli filosoofia-professor 1871. aastast oma elu lõpuni. Sellesse perioodi langeb ka Tennmanni käsitletud personalismi-perspektivismi väljatöötamine, ehkki semiootika oli Teichmülleri sõnavaras juba varem, 1860ndatel, seda meditsiinisemiootika kaudu, tähistadeski märkide kaudu saadavat teadmist (Schwenke 2015: 110). Ning Tartu Ülikooli usuteaduskonnas töötas 1919. aastast ka Tennmann ise. Nii ei olnud 19. sajandi meditsiinisemiootika ja 20. sajandi teise poole strukturalismi vahelisel ajal ülikoolis humanitaaria väljal semiootika osas tühimik, vaid see esines vähemalt Teichmülleri ideede kaudu teadus- ja õppetöös mitmes valdkonnas ja erinevas vormis. Sellele osutab kaude ka Mait Metsanurga (1879–1957) novell "Asi iseeneses" (1930), kus filosoofiale andunud peategelase peas toimuvat kirjeldati:

> Peas käis tuulik hirmuäratava kiiruse ja vuhinaga, keerles kui tormivõrengus filosoofiline jahvatise kaaos: geomeetrilised ja dünaamilised aatomid, enteleehhiad, joonid ja monaadid, kausaliteet, finaliteet, realiteet, identiteet, totaliteet, pluraliteet, aprioriteet, afiniteet ja fenomenaliteet; kongruents, aktsidents, inhärents, eksistents, ekvivalents, transtsendents, evidents ja konstants; geenesis, epigeenesis, ortogeenesis, partenogeenesis ja amfigeenesis; eetika, noeetika, apodiktika, atomistika, *semiootika*; substraat, agregaat, konglomeraat ja leegion muid. Kõige selle kaaose hulgas aga püsis liikumatult, vaevates väsinud pead, ähvardades seda lõhkuda – asi iseeneses, Ding an sich. Laienes ja hargnes pikkamisi, kuni vormitu, tuhandesõralise vähjana aju täites. Siirak oleks ta sealt välja kiskunud, aga tundis, et temaga ühes ka aju peaks puruks rebima. (Metsanurk 1930: 656 – rõhutus lisatud)

See omakorda on ilmselt 'semiootika' esmaesinemine ilukirjanduses.

Teichmülleri filosoofia jõuabki vaadeldaval perioodil eesti keelde üksnes teiste autorite – Walter Freymanni (1883–1960), Tennmanni, Koorti, V. Veskimäe jt – poolt vahendatuna ning hetkel läbiuuritud materjalist ilmneb, et Teichmülleri semiootikat käsitles üksnes Tennmann ja sedagi paaris kirjatöös, ehkki ta sulest pärineb küllaltki arvukalt töid nii Teichmülleri filosoofiast kui ka sellest mõjutatud usufilosoofilisi käsitlusi. Tennmann oli viimase ideed enda jaoks avastanud Rein Ruutsoo hinnangul 1920ndate keskel, ent ta jäi ka viimaseks Teichmülleri personalismi järgijaks Tartu Ülikoolis (Ruutsoo 1987).

Seega Teichmülleri semiootika, mille retseptsioon oli niigi napp,

vajus koos tema filosoofiaga Eestis unustuste hõlma. Teada on seegi, et Nietzsche oli Teichmülleri perspektivismist mõjutatud (vt nt Meyer 2014: 210), ent kas või mil viisil on sellest mõjutusest kantud tema semiootika mõiste, jääb tulevaste uurimiste selgitada.

Filmi- ja lavakunst ning semiootika

Semiootika leiab 20. sajandi alguses, aastal 1924, veel ühest ootamatust kontekstist: filmikunst, täpsemalt (filmi)näitlejate väljaõpe.

Leonhard Neumani sulest ilmub 1924. aasta 5. aprilli *Postimehes* artikkel "I Eesti Filmistuudio etendus "Wanemuises", mille alustuseks märgitakse, et see, umbes poole aasta eest Tallinnas ellu kutsutud asutus, mida juhatab Balduin Kusbock, on laadilt teatrikool, ehkki selle rõhk on kinodraamal. Kooli eesmärgiks on "mõlemast soost inimesi filmikunsti jaoks ette valmistada". Artiklis antakse ülevaade ka Filmistuudio kooliprogrammist:

> 1) Kunsti, kultuuri ja kostüümi ajalugu. 2) Rütmika ja Plastika. 3) Grim ja miimika. 4) *Semiootika* ja dünaamika. 5) Ilulugemine ja hääleseadmine. 6) Filmimängu tehnika. 7) Fototehnika. 8) Kunstilis-eshdetilised nõuded. 9) Dekoratiiw-probleemid. 10) Wehklemine. 11) Improwisatsioon. 12) Klawer. 13) Tantsud. (Neuman 1924 – rõhutus lisatud)

Stuudio esimene näiteõhtu, n-ö katseetendus, toimus kuu aega varem, 5. märtsil, Tallinnas Saksa teatri ruumides ning Kusbocki lavastatud õhtu kolme "miimodraamaga", sõnatu pantomiimiga (sest tegemist oli filmimi-seks mõeldud esitusviisiga), harmoonilise liikumise, värvikate kostüümide ja lavakujundusega sai arvustajatelt kiita (Ergo 1924: 12; F.N. 1923). Omaette tähelepanu pälvisid massistseenid, kus lavategevusse oli haaratud 80 inimest – mis teatris sugugi tavapärane ei ole (Neuman 1924). Seejuures oli taoline õppevorm, kus õppetöö päädis avaliku esinemisega, esituskunstide maastikul tuttav vähemalt juba 19. sajandi II poolel nii Euroopas kui ka Ameerikas.

Kusbocki filmistuudio alustas tegevust 20. augustil 1923. a Tallinnas, Lai tn 43, korter 3 õhtuse koolina 10 õppejõu ja 60 (ent peagi juba 80) õpilasega (–c– 1923: 5; Film 1924: 16). Ajakirjas *Film* nimetatakse stuudio õppekavast ülevaadet andes ära ka õppejõud ning

semiootikat ja dünaamikat õpetab B. Kusbock ise, kes on ühtlasi ka kooli asutaja ja juhataja, näitleja ja režissöör. Lisaks õpetab Kusbock ka filmimängu tehnikat, abikaasa Niina Kusbockiga koos rütmikat ja plastikat ning K. Brjanskyga grimmi ja miimikat (Film 1924: 15–16).

Balduin Kusbock. Foto: A. Jürich, 1924 (Rahvusarhiiv)

Neile, kes on Eesti filmiajalooga tuttavad, ei ole Balduin Kusbocki (1892–1933) nimi ilmselt võõras – samavõrra kui see on semiootika kontekstis tõenäolikult tundmatu. Tegemist on Eesti ühe filmipioneeriga, keda omal ajal nimetati nii eesti parimaks filmiasjatundjaks kui ka esimeseks kutseliseks filmitegijaks, kuna ta oli 1916.–1919. a õppinud "Petrogradi kinokunsti koolis" (Uudiseleht 1929: 12) ning töötanud Venemaal (Annenko nime all) ja Prantsusmaal režissöörina (Nool 1930: 9). Kodumaale naastes õpetas koos abikaasaga rütmilist võimlemist ja plastikat ka pealinna keskkoolides, asutas Tallinnas eelmainitud I Eesti Filmistuudio ning juba järgmisel, 1924. aastal kolis ta mõneks aastaks Tartu, oli külalislavastajaks "Vanemuises" ja

jätkas ka filmistuudio õppetööd Taaralinnas. Seejuures oli kohaks, kus Kusbock Tartus semiootikat õpetas, Tiigi 78 – maja, kus 1980n-datel tegutses semiootika ja ajaloo labor ning 1990ndatel semiootika osakond.

Seejärel tegutses Kusbock paar aastat välismaal[10], kodumaale naastes jätkas 1928. a semiootika jm õpetamist Tallinnas. Ta oli filmide "Esimese öö õigus" (1925) ja "Pühapäevakütid" (1930) lavastajaks ja stsenaristiks, asutas ajakirja *Film ja Elu* (1928) ja firma "Concentrum-Film", ent mõlemad ettevõtmised olid lühiajalised. Lisaks avaldas ta filmialaseid kirjutisi ajakirjanduses, plaanis pidevalt uute filmide tegemist, millest enamik siiski ilmavalgust ei näinud. Toimeka Kusbocki elu oli keeruline ja lühike – ta suri vaid 40. aastaselt 25. jaanuaril 1933.[11]

Ent mis oli see semiootika, mida filmikooli haridusega Kusbock õpetas?

Kusbock oma filmialastes kirjutistes põhjalikumalt semiootikat ei käsitle, leida võib üksnes mõned äramainimised. Implitsiitselt on tema arusaam filmikunstist kahtlemata semiootiline. Oma kirjutistes räägib ta – D. W. Griffithi jt tummfilmiajastu praktikute-teoreetikute ideid korrates – filmikunstist kui uuest universaalsest keelest, kino-esperantost, mis oma visuaalsuses on kõikidele arusaadav, aitab kaotada piirid rahvaste, kultuuride ja valdkondade vahel. Kino tühistab nii geograafilise distantsi – võimaldab näha võõraid maid ja mujal aset leidvaid sündmusi – kui ka ajalise distantsi – see on kui ajalooraamat, mis vaatajale minevikusündmusi dokumentaalselt esitab (Kusbock 1926, 1927). "Suure tumma" visuaalsusest kasvab välja ka rõhuasetus näitlejatööle, näitlejale, kelle materjaliks on miimika, žestid ja liigutused, mis ühelt poolt võimaldavad sõnadeta arusaamist, teisalt aga tuleb mõistetavaks teha hingeelu, arvestades, et hinge fotografeerida ei saa (Kusbock 1924, 1929a). Nii on juba eos filmikunst seotud semiootilise probleemiga – kuidas väliste märkide

---

[10] 1926. a juulist 1927. a aprillini ilmub ajalehtedes *Postimees, Viljandi Postimees* ja *Eesti Spordileht* seeria Pariisi ja Prantsusmaa reisikirju ja reisil kirjutatud artikleid filmikunstist, sh viimsena nimetatud väljaandes tantsu, filmi ja spordi suhetest. *Eesti Spordilehe* veergudel täpsustatakse Kusbocki pildi all, et ta töötas samal ajal ettevõtte "Franco–Allemange ciné-alliance" peareżissöörina (Kusbock 1927: 6), ent täpsemad andmed selle asutuse või tema töö sisu kohta puuduvad.

[11] Vt ka https://www.efis.ee/et/inimesed/id/1264/biograafia.

kaudu nähtavaks teha, edasi anda seda, mis toimub tegelase peas, hinges ja südames. Hingelise elamusega kooskõlas olemine on see, milles "on vahe miimikal ja lõustil" (Kusbock 1929b: 15) ning just "miimikakunsti hingega kooskõlastamise" kontekstis rõhutab Kusbock ka semiootika õppimise vajalikkust (Kusbock 1929a: 13).

Konkreetsema vihje selle kohta, milles seisnes Kusbocki õpetatav semiootika, leiame filminäitekunsti kursuse 1928. aasta kuulutustelt (Päewaleht 1928a; 1928b). Selleks ajaks oli Kusbock Tallinna tagasi kolinud. Pealinnas üritas ta uuesti oma filmistuudioga õppetööd alustada, kuid peagi liitus sarnaseid kursuseid pakkuva "Filmi-Klubiga". Ühist õppetööd alustati sama aasta 12. novembril. Kusbock õpetas ka seekord rütmikat, plastikat, miimikat, semiootikat ja dünaamikat. Kuulutustel on lisatud paar täpsustust: semiootika ja dünaamika juurde "Delsarte" ning plastika ja rütmika juurde "Dalcroze" (Päewaleht 1928a) või rütmika juures "Jaques Dalcroze", plastika juures "Delsarte" (Päewaleht 1928b). Etteruttavalt võib öelda, et nende nimede selline vaheldumine on selles kontekstis iseloomulik.

Filminäitlejate

oskuskursustel on weel wabu kohti mõlemast soost iſkutele. **Ainukene tunnustatud, lõppsaawutistele wastaw eriõppeasutis Eestis.** Õppetöö õhtune. Õppekawas: filmimängu tehnika, näitlemiskunst, lawatehnika, ilulugemine, miimika, fäſiognoomika, ſemiootika, dünaamika, näoſumestus, kunsti- ja kultuuri aeglugu, moeprobleemid, esteetiliſed ja eetiliſed kinonõuded, plastika, rütmika, wehklemine, foto-kinotehnika, filmi-ſtſenaarium, improwiſeerimine, tants jne. Õppemaks Kr. 10.— Eriharidujega tegelaſed mängiwad kaaſa lawastu'ele tulewas filmis. Lähemalt: ärip. kl. 5–7 Ala t. 18, II korra.

„B. Kusbock'i I. Eesti filmistuudios".

Kusbocki I Eesti filmistuudio filminäitlejate kursuse kuulutus. *Päevaleht,* 20. september 1928. (Allikas: DEA,)

Émile Jaques-Dalcroze (1865–1950) oli Šveitsi helilooja ja muusi-

kapedagoog, kes arendas 20. sajandi alguses välja algselt muusikutele suunatud rütmitunnetuse ja väljendusoskuse õpetamise meetodi, mille üheks osaks oli eurütmia ehk muusika väljendamine läbi liikumise. Peagi laienes tema meetodi õpetamine etenduskunstidele või etlejatele laiemalt. Ent Jaques-Dalcroze'i kõrval oli toona rida teisi tuntud kehalise liikumise, etenduskunstide, tantsu jm õpetajaid, nagu Steele Mackaye, Genevieve Stebbins, Isadora Duncan, George Demeny, Rudolf Laban jt, ning terve rida erinevate nimetustega meetodeid – eurütmika, rütmiline gümnastika, esteetiline gümnastika (kallisteenia), harmooniline, kunstiline või plastiline gümnastika, plastilised harjutused, melomiimika, tantsuline kasvatusmeetod jne. Nagu märgib Anne-Liis Maripuu (2019), siis 19. sajandi toimusid suured muutused suhtumises kehasse ja kehakultuuri. Seejuures moel või teisel toetusid kõik need praktikad ja meetodid prantsuse laulja ja lavapedagoogi François Delsarte'i (1811–1871) õpetusele. Ning sellelt pinnalt kujunesid samm-sammult erinevate näitlemistehnikate ja teatriuuenduste kõrval välja ka nüüdistants (ka uus või vaba tants, nagu seda sajandi alguses nimetati) ja iluvõimlemine.

Herman Jürgenson annab sellest maastikust võimlemise perspektiivist lühiülevaate:

> Uuema aja esteetilise võimlemise koduks tuleb pidada Prantsusmaad, kus Delsarte (1811–1871) esimesed esteetilise võimlemise ideed välja töötas. Delsarte'i õpilane Steele MacKaye viis ta mõtted Ameerikasse, viimase naisõpilane Stebbins katsus rakendada neid mõtteid koolivõimlemises (*The Delsarte System of Expression*). Stebbinsi naisõpilane H. Kallmayer (1909) toob Stebbinsi mõtted Ameerikast Saksamaale, lisades oma poolt uusi elemente. Samal ajal tantsisid juba õekesed Dunkanid, Viinis õpetab konservatooriumi professor Dalcrose ja rida teisi pedagooge, Rudolf Laban räägib tantsuga läbipõimitud võimlemisest (*tänzerische Gymnastik*) jne. (Jürgenson 1938: 255)

Ent nagu mainitud, oli võimlemine üksnes selle liikumisõpetuse laine üheks osaks.

Kuigi kõik saab alguse Delsarte'ist, ilmuvad paljude tema meetodi edasiarendajate nimed siinsesse trükisõnasse "vanameistrist" varem, mis on ilmselt ka arusaadav, kuivõrd nende puhul oli tegemist kaasaegsete praktiseerijatega ning sageli olid nende meetodid Delsarte'i käsitlusest küllaltki kaugele liikunud. Seejuures on aimatav, et nii

mõnigi kord on sellel kireval õpetajate ja meetodite maastikul nimede omistamine mõnevõrra juhuslik või pragmaatiline, eriti ajakirjanduses ja (enese)reklaami kontekstis.

Üheks esimeseks Jaques-Dalcroze'i käsitlevaks kirjutiseks eestikeelses ajakirjanduses oli kirjanik Jaan Lintropi (1885–1962) artikkel "Teatri-kriisis" 1912. aasta 16. juuni *Postimehes*. See on 4-osalise teatriuuendust käsitleva artiklisarja viimane osa, kus uuenduse ühe elemendina mainitakse "rütmust" ja Jaques-Dalcroze'i rütmilist gümnastikat selle alusena (Lintrop 1912: 5). Samast ideestikust on kantud Johannes Semperi artikkel "Teaater iseseisva kunstialana", mis esitab teatri olemusena tegevust ja plastilist liikumist, "aktööride mängu" ja selle puhtama kujuna tantsu. Olulises osas näeb ta teatris ka pantomiimi, žestide kunsti, mille edendajatena toob välja nii Delsarte'i kui ka Dalcroze'i süsteemi – esimene peene ja väljendusliku žestikulatsioonide süsteemina, teine muusika ja žesti sidujana (Semper 1916). Ka siin figureerivad miimika, žestid ja liigutused omaette keelena, "kehakõnena" (ESL 1924: 7), mille kaudu hingeelu väljendada:

> Kindel on aga, et tähelepanelikum suhe näitelava rütmika, shestikulatsiooni ning miimika vastu ära kaotab selle aktööride kidakeelsuse, millega nad on näitelava kunsti kõrgustest alla rebinud ja nii laiali laenanud teistele kunstidele.
> Pooside, shestide, miimika kultuur — terve hinge avaldus-abinõude tarvituselevõtt ja õigesti tarvitamine on see, mis näitekunsti kriisist peab päästma. See päästab ka näitekunsti teiste kunstialade teenistusest. Ja päästab aktööri elava hinge. (Semper 1916: 69)

Ehkki Kusbock tituleerib ennast esimeseks Jaques-Dalcroze'i rütmika õpetajaks Eestis (Kusbock 1929a: 13), andis juba 1913. aastal Tartus esteetilise gümnastika kursuseid siinse nüüdistantsu pioneer Elmerice Parts (1878–1974), keda ajakirjanduses tutvustatakse nii Dalcroze'i (KAH 1915) kui ka Hade Kallmeyeri õpilasena[12] (Postimees 1916). Hiljem õpetas ta kehatehnikat Draamastuudio teatrikoolis Tallinnas. Samuti õpetas Dalcroze'i süsteemi Eesti Helikunsti

[12] Mõnel andmeil õppis Parts Berliinis Jutta Klamti tantsukoolis (*EE* 1935–1936 sub: Elmerice Parts), viimane oli omakorda Kallmeyeri õpilane.

Seltsi Tartu muusikakoolis Ella Ilbak[13] (1895–1997), kes oli osalenud Partsi 1913. a kursusel, misjärel käinud rütmilist gümnastikat õppimas ka Peterburis, Delsarte'i ja Dalcroze'i süsteemi järgija ja õpetaja vürst Sergei Volkonski koolis ning plastilist tantsu Klaudia Issatšenko Plastika- ja Tantsukoolis (Maripuu 2019). Ilmselt ei olnud nad ka ainsad.

Tuntud vene teatritegelane, muusika- ja teatripedagoog, Jacques-Dalcroze'i õpilane Sergei Volkonski (1860–1937), kes muuseas sündis Eestis Keila-Joa mõisas ja on seega ilmselt esimene Eestis sündinud "semiootik", ei olnud esimene uue liikumisõpetuse õpetaja Venemaal, ent oli ilmselt kõige mõjukam[14]. Ta oli 1910. a. õppinud Hellerau's Jacques-Dalcroze'i juures ning naastes hakkas Jacques-Dalcroze'i ja Delsarte'i õpetusi tutvustama nii ajakirjade veergudel, trükistes ja raamatutes, loenguid pidades ja kursuseid läbi viies. Tema kaudu mängisid need õpetused olulist rolli teatriuuenduses Venemaal, ent ka filmikunstis (Taylor, Whyman 2005: 97) ning oma mõju avaldasid nad ka Eestis. Näiteks 1916. aasta *Üliõpilaste lehest* leiab Johannes (Hanno) Kompuse sulest pikema konspekti Volkonski jt liikumisõpetustest (Kompus 1916a, 1916b). Põhitähelepanu on seal rütmil, aga juttu tehakse ka kehakeelest, kehaliigutuste keelest, nimetatakse nii Jaques-Dalcroze'i (ja tema õpilast Jean d'Udine'i) kui ka Delsarte'i, aga semiootikat ei mainita.

Kuigi Jaques-Dalcroze oli Delsarte'ist mõjutatud, pealegi Saussure'i kaasaegne Genfis ning ka hilisemas muusika- ja teatrisemiootikas leiab tema lähenemine äramärkimist, ei olnud ta enda käsitlus eksplitsiitselt semiootiline. Nii ei leia ka temaga seotud eestikeelsetest kajastustest semiootika sõna.

François Delsarte'i suhe semiootikaga on aga märksa huvitavam. Delsarte'i süsteemi lugu jutustatakse tüüpiliselt nii: pettununa omaaegses lavapedagoogikas, mille tulemusel lauljad, kasutades Semperi (1916: 68) sõnu, "kõige effektilisema fraasi lõpul banaalselt õhust

[13] Kuulutus *Maaliit* 1918. Eesti Helikunsti Seltsi Tartu muusikakooli järglasena asutati 1919. aastal Heino Elleri Muusikakool.

[14] Mihhail Jampolski kirjutab, et Delsarte'i ideed jõudsid Venemaale 20. sajandi alguses. Näiteks Juri A. Ozarovski hakkas loenguid pidama juba 1903. aastal. Ent populaarseks sai see 1910.–1913. aastatel Volkonski tegevuse kaudu (Yampolsky 1991: 32).

kärbest püüavad", asus ta teaduslike ambitsioonidega[15] ja empiiriliselt uurima, kuidas tunded, karakter ja arusaamad väljenduvad miimikas, žestides, poosis ja liikumises (ja ka hääles), et selle teadmise varal õpetada näitlejatele, lauljatele ja etlejatele, kuidas seesmisi kogemusi laval kehaasendite ja liigutuste kaudu kooskõlaliselt väljendada. Oma uurimisala nimetas ta 'rakendusesteetikaks', määratledes esteetika "tunnete väljendamise uurimisena" (Delsarte 1859: A120 – viidatud Smith Fischer 2018: 128 kaudu).

François Delsarte õpetamas. Paul Hadoli karikatuur, *L'Album du Gaulois,* 1861. (Bibliothèque en ligne Gallica via Wikipedia)

[15] Mida tuleks siin ennekõike mõista kui vaatluste põhjal nähtuste aluseks olevate printsiipide või seaduspärasuste väljaselgitamist. Seejuures toonasele mõtteviisile omaselt eeldas Delsarte, et žestide ja miimika väljenduslikkuse vallas on universaalsed, üldkehtivad seadused olemas ja valdavad. Sama vaadet kohtab ka varase filmimõtte keskses idees filmikunstist kui universaalsest keelest – žestide ja miimika keel on kõikidele arusaadav, sest on kõikidel inimestel ühesugune.

Delsarte'i rakendusesteetika koosnes kolmest osast: staatikast, dünaamikast ja semiootikast. Nagu neid tutvustas vürst Volkonski, kelle *Väljenduslik inimene* (*Выразительный человек,* 1913) oli ka üheks Delsarte'i meetodi vahendajaks Eestis:

> Žesti saab vaadelda väljenduse vaatepunktist – kui välist märki, mis vastab ühele või teisele hingelisele seisundile: see on semiootika;
> Seda saab vaadelda nende seaduste vaatepunktist, mis valitsevad inimkeha tasakaalu: see on staatika;
> Viimaks saab žesti vaadelda nende seaduste vaatepunktist, mis valitsevad liigutuste järjestust ja vaheldumist: see on dünaamika. (Volkonski 1913: 61–2)

Seega semiootika, mis moodustas Delsarte'i õpetuse keskse osa, tegeles just sellega, kuidas žestid, st näo (sh silmade, nina, suu jm), käte, keha liigutused, aga ka hääl, väljendavad sisemisi seisundeid, on nende märgiks (Volkonski 1913: 62)[16]. Delsarte'i jaoks olid semiootika ja esteetika n-ö vastassuunalised: semiootika puhul tehakse märgi kaudu järeldus tunde kohta (žest x, järelikult tunne z), esteetika puhul tuletatakse märk tunde põhjal (tunde z väljendamiseks on vaja märki x). Kunst seisneb semiootika ja esteetika ühendamises: uurimise käigus tuvastatud vastavuste ja tehnilise meisterlikkuse toel taasluuakse tahtlikult orgaaniline vorm (märk), mis asendab sisemist põhjust (samas, 67–68).

Delsarte'i lähtekohaks oli kehalis ja hingelise liigutuse vastavuse

[16] 1913. a avaldas Volkonski kaks raamatut Delsarte'i lähenemisest *Väljenduslik inimene* ja *Väljenduslik sõna*. Äärемärkusena võib lisada, et huvitav on ka Delsarte'i koht venekeelses semiootikaalases kirjanduses. Feštšenko täheldab, et Gustav Špet (1879–1937) oli "väidetavalt üheks esimestest Vene mõtlejatest, kes kasutas terminit 'semiootika' väljaspool meditsiinilist konteksti" (Feshchenko 2015: 237) – seda esmalt 1915. aastal ja seejärel, edasiarendusena oma 1916. aasta teoses *Ajalugu kui loogika probleem,* osutades seejuures ka Locke'i *Esseele inimarust* (samas, 237–238). Seega selles kronoloogias eelnes Volkonski ülevaade Delsarte'i semiootikast Špetile, ehkki tasub ka lisada, et Volkonski raamat oli mõeldud lavapedagoogiliseks kasutamiseks, keskendudes õpetuse praktilisele osale ning teadlikult minimeerides Delsarte'i teooria tutvustamist. Seda, kas Špeti ja Volkonski semiootikakäsitlustel ka kokkupuutepunkte oli, ei oska hetkel öelda. Aga teada on, et Špet oli seotud Koreograafia labori loomisega Moskvas, Venemaa Kunstiakadeemias 1920ndate alguses, mille tegevuses põimus Delsarte'ist välja kasvanud liikumiskultuuri ideestik ja praktika semiootika/semioloogiaga (vt Misler 2017) – olgu siis Špetist või Delsarte'ist lähtuvaga.

printsiip[17]: hingeliigutusega kaasneb alati kehaline liigutus/žest, emotsioon saab kehaliselt väljendatud, mistõttu kehaline väljendus on hinges toimuva märgiks. Oma vaatluste ja analüüside tulemusena töötas Delsarte välja väljenduslikkuse printsiibid, millele omakorda toetus tähenduslike, ekspressiivsete liigutuste süsteem, emotsioonide žestikulaarne "sõnavara". Ehkki Delsarte'i kehaliste märkide süsteem näib täna kunstlikuna, teatud määral arbitraarsena, siis tema enda lähtekoht oli vastupidine: uurida ja süstematiseerida tuli liigutusi nii, nagu nad spontaanselt või tavapäraselt tundeid ja suhtumisi väljendavad. Volkonski toob ka Delsarte'i eristuse kolme tüüpi märkide vahel, millega semiootika tegeleb: sünnipärased, juhuslikud ja harjumuslikud (Volkonski 1913: 62).

Delsarte'i õpetus oli mõeldud ennekõike liigutuste ja väljenduslike märkide (semiootilise) analüüsimise meetodina (Tylor, Whyman 2005: 100), mille omandamine võimaldas siseelu märke teadlikumalt ja efektiivsemalt kasutada mõjusama esituse loomiseks, ehkki hiljem leidis tema süsteem sageli n-ö mehhaanilist kasutamist ideede ja tunnete esitamise koodina või "kunstipärase" poseerimise vahendina (samas, 99; Shawn 1988 [1954]) – esinemiskunstide praktilise töövahendina. Seejuures Ted Shawn (1891–1972), Ameerika moodsa tantsu rajajaid ja õpetajaid, pidas Delsarte'i ennekõike teadlaseks, uurijaks, omistades praktilise harjutuste süsteemi väljatöötamise (ja Delsarte'i teadustöö jandiks muutmise) tema ameeriklasest õpilasele Steele MacKayele (Shawn 1988).

Ehkki Delsarte oli rõhutanud oma lähenemisviisi teaduslikkust, kaasnes tema käsitlusega siiski ulatuslik religioossete sugemetega filosoofiline süsteem, mis ankurdas esinemiskunsti inimese olemuse kolme tahu – keha, hinge ja meele – ühtsusesse, mis omakorda ankurdus kolmainsusesse. "Kolmainsus" sai ka tema meetodi keskseks printsiibiks – kõige juures tuvastas ta analüüstiliselt kolm tahku, mis toimisid ühtsuses, kooskõlaliselt. Ka Kusbock määratles miimika õpetamise "Delsarti süsteemi" ehk semiootika justament filosoofilise süsteemina, mitte praktilise meetodina (Kusbock 1929b: 15).

Delsarte'i teaduslike, spirituaalsete ja praktiliste huvide koondumispunktis sündinud lähenemine jäi oma algupärases vormis peami-

[17] Selle printsiibi allikaks peavad Tylor ja Whyman (2005: 110) Emanuel Swedenborgi (1688–1772), Rootsi teoloogi, filosoofi ja müstikut.

selt suuliseks või käsikirjaliseks pärandiks, mida tema õpilased ja/või järgijad on eri viisidel kirja pannud ja edasi arendanud. Need rohked ja erisuunalised delsartismi vormid moodustavad mitmepalgelise ning ambivalentsete oma-võõra suhetega ideede ja praktikate kogumi, mis oli 1880.–1920. aastatel erakordselt populaarne (Preston 2011: 4). Sellest tulenevalt ei ole paslik püüda siinkohal ka "autentset" Delsarte'i semiootikat rekonstrueerida.

Eestikeelses trükisõnas kohtab Delsarte'i nime tema järgijatega võrreldes küllaltki harva. Esimestena leiab ta nime Semperi ja Kompuse eelmainitud 1916. a artiklites, ent neiski põgusa osutusena (Semper nimetab teda seejuures Del Sarte'iks – nimekuju, mida kohtab puhuti ka rahvusvahelises kajastuses). 1924. aasta *Edasis* avaldatakse Jaques-Dalcroze'i kirjutis "Muusika, rütmika ja salk", kus osutatakse "François del Sarte'i" vaadetele staatikast ja dünaamikast liigutuste väljendusvõimes (Dalcrose 1924). Siin-seal on mainimisi veel nii kehakultuuri, tantsu kui ka ooperi kontekstis, ent 'semiootikat' neis ei nimetata. Kusbock ongi esimene, kes Delsarte'i semiootikat mainib, ehkki öeldes:

> Miimika õppimiseks ja harjutusteks on olemas kaks soovitatavat süsteemi: praktiline ja filosoofiline. Viimasel me ei peatu siinkohal. Nimetame vaid, et see on Delsarti süsteem – semiootika. (Kusbock 1929b: 15)

Põhjalikumalt tutvustatakse siinmail Delsarte'i süsteemi 'semiootikana' alles 1940. aastal.

Siiski on Delsarte'ilike käsitluste tutvustuste semiootilisus küllaltki ilmne ka semiootikat nimetamata. Kasvõi lavastaja ja teatripedagoogi, Draamastuudio teatrikooli[18] asutaja Paul Sepa (1885–1943) artiklis "Miimika ja žestide keel", kus ta arutleb liigutuste rollist mõtte ja tähenduse edasiandjana "suusõna" ja "kirjasõna" ehk "sõnakeele" kõrval. Miimika, žestide ja liikumise keelt peab ta "elu enese keeleks", see on "üldine keel, sest liikumise väljendused on kõikidel rahvastel ühed ja samad" (Sepp 1935: 31, 33). Samas laadis on Voldemar Kuljuse "Õige žest" (1939) ja Valentin Lindi "Ring ümber tantsu" (1940).

[18] Draamastuudio I lennu lõpetajate poolt 1924. a asutatud Draamastuudio Teatrist kasvas välja ka Eesti Draamateater (L.K.-et 1944).

Just Kuljus[19] (1898–1979) kirjutab 1940. aastal ajakirjas *Teater* Volkonskile tuginedes põhjalikuma ülevaate Delsarte'i lähenemisest ("Žesti lavalisest kasvatusest. Delsarte'i süsteemi järgi"), keskendudes seekord Delsarte'i semiootikal, märkides, et "[s]emiootika on Delsarte'i süsteemis üks ja esimene õppeviis, kuidas läheneda žesti probleemile" (Kuljus 1940: 96). Ühtlasi selgitab ta ka semiootika tähendust:

> S e m i o o t i k a (greeka "semeion", märk, väline tunnus) käsitleb väliseid tunnuseid, millega väljendatakse inimese sisemist seisundit. Ta jälgib vahetult elu, et õpetada seda õigesti kujutama. Nii žest nagu võrsuks elust endast. On muidugi olemas žeste, mis on inimese enda poolt välja mõeldud, mis on lastud käibele harjumuse või eelneva leppe põhjal – näiteks, hõõrudes põialt vastu nimetissõrme vihjatakse rahale jne. Need pole mitte looduse mõne avalduse resultaadid ja neid me ei uuri. Teiste sõnadega: meid ei huvita pantomiim, vaid miimika, mis on inimesele omane, milles loomus väljendab ta mõtteid, muljeid, elamusi. Juba Cicero tegi žesti juures vahet *demonstratio* ja *significatio* vahel. Meie räägime viimasest. [...] Semiootika on Delsarte'i süsteemis üks ja esimene õppeviis, kuidas läheneda žestiprobleemile. Siin vaadeldakse žesti kui välist märki, mis vastab ühele või teisele hingeseisundile. Kui näiteks kulmud on tõmmatud kokku, siis tähendab see seda, et inimene kannatab, öeldes vastupidi, et kannatamise korral tuleb kulmud kiskuda kokku, s. t. et teatavale tundmusele vastab teatav märk, me saame esteetika, nagu seda mõistab ja nimetab Delsarte. Ja kui semiootika on hästi käes, žest suudetakse sooritada eksimatult, asendades ta sisemise põhjuse (hingeseisundi) oma isikliku tahtega, võib tulla kõne alla n.-n. kunst. (Kuljus 1940a: 96)

Ka sellest seletusest võib aimata, et Delsarte'i semiootika taustaks on meditsiinisemiootika kui sisemiste seisundite ja nende välise tunnuste seoseid uuriv valdkond. Aga need märkide kaudu manifesteeruvad sisemised seisundid, mille vastu Delsarte huvi tundis, ei olnud füsioloogilised, vaid "hingelised" (Smith Fischer 2018: 138) – või tänases mõistes psühholoogilised. Huvitav on seegi, et kui 20. sajandi alguses oli prantsuskeelses meditsiinisemiootika nimetuses valdavaks saanud *sémiologie*, siis 19. sajandil kasutati pigem terminit *séméiotique* – nagu seda tegi ka Delsarte. Seejuures nimetab Volkonski semiootikat

[19] Kuljus tutvus Delsarte'i õpetusega ilmselt vend Riivo (Richard) Kuljuse kaudu, kes oli lõpetanud Paul Sepa Draamastuudio esimese lennu (1920–1924) (Vikipeedia sub: Draamastuudio teatrikool) ja töötas hiljem erinevate teatrite juhina.

määratledes ära ka semioloogia – mõlemad terminid tähistavad meditsiinis diagnostika esimest sammu (Volkonski 1913: 67).

Kuljus tutvustab ka Delsarte'i süsteemi n-ö filosoofilist tausta, mille järgi on iga inimene oma maailma keskpunkt, tsenter ja tal on kolm "põhialgust": elu (tajumine), mõistus (mõtlemine) ja hing (tundmine)[20]. Füüsiline tegevus (elu) on suunatud (tsentrist) välismaailmale, mõtlemine sisemaailmale ja hingeline – kõrgemale, aga seotud ka tasakaaluga. Seejuures sisalduvad need inimloomuse terviku osad ka üksteises – "[e]lu sisaldab mõistust ja hinge, mõistus elu ja hinge, hing elu ja mõistust" –, millest üks või teine võib domineerida (Kuljus 1940: 94).

Nendesse kategooriatesse on liigitatud inimeste kehaosad (ja kehaosade osad) ning nendest tulenevad ka kolm kehaosade ja kehaliigutuste (žestide, sh miimika) kategooriat: ekstsentriline (elu), kontsentriline (mõistus) ja normaalne (hing). Kuivõrd iga põhikategooria sisaldab endas kõiki kolme kategooriat, kasvavad siit välja "üheksakombinatsioonid" või "üheksakõlad". Iga kehaosa liigutused või asendid on Delsarte'i süsteemis analüüsitud selle "üheksakõla" järgi ning igal "kõlal" ehk žestil on oma tähendus (samas, 94–95). Näiteks "[k]õverdatud põial on surma või ükskõiksuse tunnuseks, sirge näitab jahedust, väljapainutatu elulist energiat" (samas, 95), aga ehkki põial on kõige elulisem, on ta ka kõige mõistusevaesem sõrm (Kuljus 1940d: 292). Jampolski märgibki, et Delsarte'i meetodiks oli žestide ekstreemne segmenteerimine ja maniakaalne klassifitseerimine, seejuures iga liikumise segmendi (žesti) psühholoogilist sisu välja tuues (Yampolsky 1991: 33).

Delsarte'i semiootiliste "üheksakõlade" tutvustamist jätkab Kuljus *Teatri* järgnevates numbristes, andes detailsema ülevaate liigutuste ja kehaosade tähendustest ja tähendusmehhanismidest Delsarte'i süsteemis (vt Kuljus 1940b, 1940c, 1940d) – analoogselt Volkonski raamatule (1913).

[20] Ingliskeelsetes käsitlustes ka kui keha (*body*), mõistus (*mind*), vaim (*spirit*).

Delsarte'i käetabel kui "semiootiline näide": 3x3 süsteemis jaotub nt ektstsentriline omakorda ekstsentriiline-kontsentriline, ekstsentriline-normaalne ja ekstsentriline-ekstsentriline (Kuljus 1940: 95).

Seejuures just Delsarte'i semiootika-huvi teeb temast ka ühe mitte-verbaalse kommunikatsiooni teadusliku uurimise pioneeri, ehkki, nagu märgib Anne-Marie Drouin, sellel uurimisobjektil ja -väljal puudus toona veel nimetus ja ühtsus. Siiski oli 19. sajandil märgatav

tähelepanu pööramine nii spontaansete kui ka sotsiaalselt kodeeritud näoilmete ja kehaliste liigutuste tähendustele erinevate valdkondade esindajate seas: Delsarte'i kõrval nt Sir Charles Bell, Duchenne de Boulogne, Charles Darwin, Theodor Piderit, Charles Hacks, Wilhelm Wundt, William James jt (Drouin 1992: 262). Kusjuures ka Kusbock märgib oma miimikaõpetuse artiklis:

> Miimikateadust on uurinud paljud, kuid enamjagu neid töid on pigem füsioloogilise ja metafüüsilise kui praktilise iseloomuga. (Nagu: Plato, Rubens, Leonardo da Vinci, Charles Bell, Gratiolet, Theodor Piderit, Mantegazza j. t.). (Kusbock 1928)

Selles vaates on Delsarte'i üksnes osaks laiemast liikumisest, mis päädis ka Maripuu osutatud muutustega suhtumisel kehasse. Muuhulgas osutab Drouin, et selles tärkavas valdkonnas ei kasutanud termineid 'semiootika' või 'semioloogia' kesksemad ja tsiteeritumad autorid (nagu Darwin ja Piderit), vaid hoopis need, kes jäid uurijate võrgustikust väljapoole, st kellele ei viita teised ja kes ei viita teistele – Hacks, kes rääkis oma teoses *Le Geste* (1892) 'žestide semioloogiast' (*séméiölogie du geste*) ja Delsarte oma 'semiootikaga' (*séméiotique*) (Drouin 1992: 286).

Esiletoomist väärib seegi, et 'semiootika' mõistet kasutas Delsarte sellises laiendatud tähenduses enne nn kaasaegse semiootika rajajaid Peirce'i ja Saussure'i (nagu osutavad ka Kirby 1972: 66; Preston 2011: 60–1; Smith Fischer 2018: 137). Smith Fischer märgib ära ka selle, et Delsarte oli filosoofia vallas suure lugemusega ning tundis muuseas hästi Aquino Thomase töid (samas, 133), ent ei uuri, kas meditsiinisemiootika kõrval võis ka Aquino Thomase märgikäsitlusel ning sellel, mida Lyons nimetab Thomase "semiootiliseks kolmainsuseks" (vt Lyons 2019) olla Delsarte'i semiootikale mõju.

Ent meditsiinisemiootika ja filosoofia ei ole ainsad trajektoorid, mis seovad Delsarte'i semiootikakäsitlust semiootika ajalooga – sellel on ka konkreetsem seos Peirce'iga[21].

Delsarte hakkas Pariisis õpetama 1839. a ning sajandi keskpaigaks olid tema rakendusesteetika loengud juba tuntuks saanud (Smith

[21] Saussure'i puhul võib ehk spekuleerida, kas tema *Kursuses* sisalduv küsimus pantomiimi, mis kasutab loomulikke märke, kohast semioloogias viitab teadlikkusele Delsarte'i või ehk Hacksi käsitlusest.

Fischer 2018: 124, 130). 1969. a tuli tema juurde õppima ka Ameerika lavapedagoog, näitekirjanik ja lavastaja James Steele Mackaye (1842–1894), kes hakkas Delsarte'i meetodit 1871. a-st Ameerikas õpetama. 1884. a asutas ta New Yorgis Ameerika esimese teatristuudio Lyceum Theatre School, millest sai peagi Ameerika Draamakunstide Akadeemia, elukutseliste näitlejate kasvulava (Smith Fischer 2013: 376; 2018: 125–126), ning mõned aastad hiljem alustas ta õpetamist endanimelises näitlemiskoolis (samas, 378). 1890ndateks oli Delsarte'i meetod saanud Ameerikas lavakunsti õpetamisel valdavaks, samuti tantsu, kõnepidamise, avaliku esinemise jmt õppes. Seejuures ka tärkavas tummfilmimeediumis sai sellest põhiline näitlemistehnika. Tekkis omamoodi "delsartemaania" (Waille 2018: 21) lugematute raamatute ja ajakirjade, koolide ja kursuste, eriseltside jne kujul, mis Delsarte'i nime kasutasid või tema õpetusele viitasid. Ja 20. sajandi alguses jõudis see delsartism tagasi Euroopasse.

Üheks Steele Mackaye õpilaseks vastavatud Lütseumis sai ka Juliette Peirce, Charles Sanders Peirce'i abikaasa, kes unistas näitlejakarjäärist. Smith Fischer (2013: 377) oletab, et see võis juhtuda juba 1884. aastal. Mackaye kaudu tutvus paar mingil määral ka Delsarte'i semiootikaga, millel, nagu Smith Fischer märgib, oli Peirce'i semiootikaga mitmeid ühisjooni (samas, 327). Sarnaselt Peirce'ile oli ka Delsarte'i obsessiooniks triaadid: esteetika jaotus kolmeks, tema süsteemi filosoofiliseks aluseks on inimloomuse triaad (keha, vaim ja meel), keha jaotub triaadiliselt (pea, kere ja jäsemed), liigutuste suundi on kolm (kontsentriline, ekstsentriline, normaalne) jne. Peirce teeb 1888. aastal kirjutatud visandlikus käsikirjas "Trichotomic" (trihhotoomika ehk kolmikjaotuste tegemise kunst) ka otsesed viited Mackayele, võrreldes tema (õigupoolest Delsarte'i) kategoriaalset arhitektoonikat enda omaga (Smith Fischer 2013). Omaette huvitav küsimus on see, mil määral mõjutas Delsarte'i "üheksakõlaline" lähenemine Peirce'i hilisemat, edasiarendatud märgitüpoloogiat, ent sellele vastuse otsimine jääb käesolevast tööst välja.

Nagu eelpool sai osutatud, liikus delsartism lavakunstist filmikunsti, kus oli selle järele ehk isegi suurem vajadus kui teatrilaval või kõnepidamisel: oli ju tummfilmis dialoogi puudumise tõttu näitleja võime žestide kaudu süžee arusaadavaks muuta eriti oluline. Nii põhines Ameerika tummfilmide kehakeel suuresti Delsarte'il ja delsartistlikul meetodil ning vaade filmikeelest kui visuaalsest espe-

rantost toetus ideele žestide keele universaalsusest. Näiteks oli D. W. Griffith, kes ka filmi kui uue universaalse keele ideed propageeris, oma filmide peaosalistel (Lilian ja Dorothy Gish jt) lasknud Delsarte'i tehnikaid õppida (Ted Shawni juures Denishawnis) ning tummfilmi esimese põlvkonna filmistaarid olid treenitud just selle meetodi järgi (Hart 2005; Preston 2011: 87–8).[22]

Ent samamoodi levisid Delsarte'i ideed ka Vene filmitegijate ja -teoreetikute seas. Jampolski märgib, et esimesed ilmingud sellest mõjust leiab 1916. aastast ning mõned aastad hiljem oli filmitegijate seas juba märgatav grupp Delsarte'i ja Dalcroze'i järgijaid, kes muuseas olid revolutsiooni järel filminduses mõjukatel positsioonidel – nagu Vladimir Gardin (1877–1965), kes asutas 1919. aastal Moskvas Riikliku Filmikooli (tänane VGIK)[23] (Yampolsky 1991: 35-6). Delsarte'i ja Dalcroze'i käsitlused, nii Volkonski õpetuse (kes ka Moskvasse õpetama kutsuti) kui ka Griffithi filmide kaudu, avaldasid olulist mõju ka nõukogude montaažiteooriale, sh Lev Kulešovile, kelle montaažikäsitluse aluseks oli Delsarte'is lähtuv keha jaotus osadeks, mida kokku monteerida (vt Yampolsky 1991; Preston 2011), ehkki Jampolski märgib, et erinevalt Gardinist Kulešovi Delsarte'i semiootika (mõeldes selle all žestide uurimist-klassifitseerimist) ei paelunud (Yampolsky 1991: 43). Võib arvata, et Kusbock tutvuski Delsarte'i semiootikaga Peterburis, kus seda õpetati ning kus see oli ka filmitegijate poolt sooja vastuvõtu saanud.

Seega liikus siinne kultuurielu muu Euroopaga suhteliselt samas rütmis ning Dalcroze'i ja Delsarte'i õpetused jõudsid Eestisse juba 1910ndatel ning levisid teatri-, tantsu-, kehakultuuri jm -väljadel. Kirjalike allikate põhjal sai rohkem tähelepanu Dalcroze rütmiline gümnastika ning ka Delsarte'i puhul ei olnud semiootika tema ideede retseptsioonis esiplaanil. Seda vaatamata sellele, et Volkonski, kelle

---

[22] See ei kestnud üksnes tummfilmi perioodil. Damour (2013) kirjutab, et Shawni õpilaste hulgast võib leida ka järgnevate põlvkondade filminäitlejaid, nagu Louise Brooks, Kirk Douglas, Bette Davis, Gregory Peck, Liza Minnelli, Ingrid Bergman ja Woody Allen. Hollywoodi näitlejaid õpetasid ka Martha Graham jt.

[23] VGIK-i peetakse esimese filmikooliks maailmas, millele järgnes Centro Sperimentale di Cinematografia Roomas (1935) ja Institute des hautes etudes cinématographiques (IDHEC, 1943) Pariisis. Ehkki mõni aeg varem loodi ka üürikest aega elanud Petrogradi Ekraanikunstide Kool (SEI) ja Odessa Riiklik Kinematograafia Instituut (Petrie 2014: 269–270; Muguiro 2014: 42).

kaudu nende retseptsioon ilmselt suuremas osas toimub, tutvustab seda Delsarte'i õpetuse keskse raamistikuna. Igal juhul sai esimeseks 'semiootika' ilmumiskontekstiks filmikunst ehk filminäitlejate väljaõpe ning alles umbes 15 aastat hiljem avaldatakse sellest põhjalikum tutvustus – ning seekord teatri kontekstis.

Kokkuvõtteks

Seniste leidude põhjal saab eestikeelne trükis avaldatud semiootika väli alguse 1919. aastal Nietzsche *Vastkristlasega,* kus mainitakse 'semiootikat'. Sellele järgneb 1923. aastal 'semioloogia' kui arstiteaduse alavaldkonna nimetamine Riivese poolt *Eesti Arstis* ning järgmisel, 1924. aastal sai *Postimehes* ja ajakirjas *Film* äramärkimist 'semiootika' Kusbocki filminäitlejate kursuste õppekava osana. 1925. aastal leiab *Eesti Arstis* Normanni artiklis ka 'semiootika', mis oli siinses arstiteaduses semioloogia asemel valdkonna nimena tavapärasem. Läbitöötatud materjalis ongi suurem osa 'semiootika' nimetamisi seotud arstiteadusega, sageli selle ajalooga üldisemalt või Tartu ülikoolis. Seejuures on ka semiootika nimetuse kasutamise juured nii filosoofia kui ka etenduskunstide kontekstis tagasi viidavad meditsioonisemiootika juurde, ehkki nendes vähestes eestikeelsetes allikates seda otseselt ei markeerita.

Kõikide eelmainitud kontekstide puhul on tegemist pikema ajalooga ja rahvusvahelise/võõrkeelse valdkonna või traditsiooni jõudmisega eesti keelde. Seejuures on kõigi kolme puhul tegemist traditsioonidega, mis pakuvad tänasele semiootikale toonaste käsitluste kujul ilmselt pigem ajaloolist huvi. Meditsiinisemiootika on küll endiselt aktuaalne semiootika haru, ent ei piirdu enam kitsamalt haigustunnuste uurimisega ning arstiteaduses ei kanna vastav valdkond täna enam semiootika nime ja küllap on nimevahetusega koos muutunud ka selle teoreetilised lähtekohad. Toonase filosoofilise ja taidluskunstide (või mitteverbaalse kommunikatsiooni) semiootika(te) traditsioonid katkesid Eestis sajandi keskpaiku. Samal ajal hakkas aga välja kujunema nüüdisaegne semiootika uute lähtekohtade, uurimisprobleemide ja suundumustega.

Mõnevõrra ehk üllatavalt keeleteaduse kontekstis ja tänasele

semiootikale lähedasemas tähenduses seda sajandi esimesel poolel ei käsitleta: ‘semioloogiat’ nimetatakse alles 1936. aastal *Eesti Entsüklopeedias* ning paar entsüklopeediakirjet jäävadki selle ainsateks esinemisjuhtudeks. Teisisõnu semiootikast tänapäevasemas mõistes hakatakse kirjutama alles 20. sajandi teises pooles.

Loomulikult võib nende üksikute ‘semiootikat’ nimetavate kirjutiste kõrval leida neid, mis käsitlevad semiootika problemaatikat, on implitsiitselt semiootilised. Üldisemalt jääbki mulje, et sajandi alguses puudus terminite ‘semiootika’ ja ‘semioloogia’ vastuvõtuks ja kodunemiseks vajalik taustsüsteem, mistõttu ka nende käsitluste puhul, kus muukeelsetes allikates on semiootika silmatorkavamal kohal, jääb see eestikeelsetes kohandustes tahaplaanile, ei pälvi kirjasõnas suuremat tähelepanu. Arusaadavalt ei olnud selleks ajaks veel välja kujunenud semiootikat üldisema valdkonnana ega semiootikat üldmõistena. Ka arstiteaduse kontekstis käsitleti semiootikat reeglina erialaväljaannetes ning paistab, et n-ö üldrahvalikku leksikoni see ei jõudnud. Siiski vajab semiootika mõiste kujunemine sel perioodil eraldi uurimist.

Ent silmas tuleb pidada ka suulist ja/või käsikirjalist kommunikatsiooniruum, mis oli katkendliku trükikajastuse taustal. Ühelt poolt osutab sellele muidugi juba Kusbocki kursustel käsitletud semiootika, mille sisust jõudis trükisõnasse väga vähe. Teisalt aga viitavad Kuljuse artiklid, mis ilmusid Delsarte’i esimestest äramainimistest rohkem kui paarkümnend aastat hiljem, et delsartism kandus ilmselt nende aastakümnete jooksul siinses kultuuriruumis edasi muul moel. Ent ka Tartu Ülikooli kontekstis on ju teada, et semiootikat käsitleti moel või teisel nii arstiteaduse, filosoofia ja usuteaduse kui ilmselt ka keeleteaduse loengukursustel ja mujal suulises vormis. Pigem võis see, et need teemad leidsid rohkem käsitlemist suulises suhtluses, tingida ka nende unustusse vajumist (nt filosoofia ja etenduskunstide kontekstis) sajandi keskpaiku – puudus piisav kirjalik korpus, mis oleks neid konkreetsetest inimestest sõltumata alal hoidnud. Ent loomulikult muutusid ka mõttevoolud ja käsitlusviisid.

Seega semiootika ilmumised 20. sajandi trükisõnas näitavad, et semiootika avaldus sajandi alguses eripalgelistes kontekstides ja eripärastes käsitlustes, ent erinevatel põhjustel ei olnud sajandi alguses veel pinnast, et neisse põhjalikumalt süübida või erinevaid avaldumisi siinmail omavahel üldisemaks valdkonnaks lõimida. See

samm jäi 20. sajandi teise poolde nii Eestis kui ka mujal.

Kirjandus

–c– 1923. “Filmi-stuudio” tegevust alustanud. *Kaja*, nr. 221, 22 august, lk 5. https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=kaja19230822-1.2.57

Arumaa, Peeter 1932. Fonoloogia ja ‘Praha kool’. *Eesti keel* 3: 68–76. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:42268

Balay, Joe 2009. Nietzsche’s Semiotics. *Semiotics*: 424-435.

Barkan, Georg 1935. Maimonides arstiteadlasena (1). *Eesti Arst* 8: 634–643. https://www.etera.ee/zoom/7509/view?page=1&p=separate.

Dalcrose, J. 1924. Muusika, rütmika ja salk. *Edasi: Venemaa Kommunistline (enamlaste) Partei Peterburi Eesti osakonna häälekandja*, nr. 36, 14. veebruar, lk 8. https://dea.digar.ee/article/edasivene/1924/02/14/70.

Damoudr, Christophe 2013 [2007]. L'influence de Delsarte sur le jeu de l'acteur de cinéma aux Etats-Unis. – Vincent A., Nacache, J., Sellier, G., Viviani, C. (eds.). *L’Acteur de Cinéma: Approches Plurielles*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 19–31.

Drouin, Anne-Marie 1992. Un objet mal défini dans une science sans nom. La sémiologie du geste au XIXe siècle. *Communications* 54: 263–287.

EE 1932–33 = *Eesti Entsüklopeedia 2. Chamfort–Feralia*. 1932–1933. Loodus, lk 1196. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:432970.

EE 1935–1936 = *Eesti Entsüklopeedia 6. Muther–Rakitse*. 1935–1936. Loodus. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:432983.

EE 1936 = *Eesti Entsüklopeedia 7. Rakk–Tanukad*. 1936. Loodus. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:432988.

EP 1937 = a.t. 1937. Daktüloskoopia ja leepra. *Eesti Politseileht* 22: 566–568. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:15013.

Ergo 1924. Töötada, õpetada ja õppida. *Film* 1: 12–13. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:108740.

Ernits, V[illem] 1915. Keemia sõnastik. *Üliõpilaste Leht* 3–4: 80–87. https://www.digar.ee/arhiiv/et/perioodika/30086.

ESL 1924 = a.t. 1924. Rütmilise võimlemise kultuurülesanne. *Eesti Spordileht* 44: 1, 2, 7. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:241159.

EÕS 1937 = Eesti õigekeelsuse sõnaraamat. III köide, Ripp–Y. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts. https://www.etera.ee/zoom/7229/view?page=1&p=separate.

F.N. 1924. Aufführungsabend des I. Film-Studio in Estland. *Revaler Bote* (*Einzige grosse deutsch-baltische Zeitung in den Grenzen der Estnischen Republik)*, 11 märts, lk 6. https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=revalerboteeinzige19240311.1.6.

Feshchenko, Vladimir 2015. Gustav Shpet’s deep semiotics: A science of understanding signs. *Sign Systems Studies* 43(2/3): 235–248.

Film = *a.t.* 1924. Nagu me kuulsime... *Film* 1: 15–16. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:108740.

Haldre, Jüri 1948. *Radioloogia*. Teaduslik Kirjandus. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:458841.

Harjaspõld, Herbert 1937. *Entsüklopeediline võõrsõnastik.* Kolmas täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Raamat. https://dspace.ut.ee/handle/10062/87174.

Hart, Hilary 2005. Do You See What I See? The Impact of Delsarte on Silent Film Acting. *Mime Journal* 23: 185–190.

Hütt, Vladimir 1994. Alfred Koort ja eesti filosoofia (Eesti filosoofilise mõtte omapära probleemi juurde). – *Teaduslugu ja nüüdisaeg IX. Teadusfilosoofia ja teadusmetodoloogia Eestis: olukord ja perspektiivid*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 24–43.

Jürgenson, Herman 1938. Esteetiline võimlemine kasvatusvahendina. *Eesti Spordileht* 9: 252–253. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:241575.

KAH 1915. Piduõhtu suwemuusika hääks. *Postimees*, nr. 95, 28 aprill, lk 2. https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1915/04/28/25.

Kirby, E. T. 1972. The Delsarte Method: 3 Frontiers of Actor Training. *The Drama Review* 16(1): 55–69.

Kivimäe, Mart 2006. Nietzsche "Zarathustra" – 75 aastat hiljem. *Sirp*, 8. dets. https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/nietzsche-zarathustra-75-aastat-hiljem/

Klossowski, Pierre 1997 [1969]. *Nietzsche and the Vicious Circle*. The University of Chicago Press.

Kompus, Johannes 1916a. Rütmi osa kasvatuses elule ja taidele. (Konspekt) I. *Üliõpilaste leht* 2: 34–43. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:120921.

— 1916b. Rütmi osa kasvatuses elule ja taidele. (Konspekt) II. *Üliõpilaste leht* 3–4: 73–84. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:120922.

Koort, Alfred 1921. Keel ja loogika. *Eesti Keel* 5: 138–149. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:42265.

— 1932. *Keel ja loogika*. Tartu: Akadeemiline Emakeele Selts.

Kuljus, Voldemar 1939. Õige žest. *Teater* 7: 302–305. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:110837.

— 1940a. Žesti lavalisest kasvatusest. Desaltre'i süsteemi järgi. *Teater* 3: 94–96. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:110843.

— 1940b. Žesti lavalisest kasvatusest. Desaltre'i süsteemi järgi. *Teater* 4: 140–142. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:110844.

— 1940c. Žesti lavalisest kasvatusest. Desaltre'i süsteemi järgi. *Teater* 5: 183–185. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:110845.

— 1940d. Žesti lavalisest kasvatusest. Desaltre'i süsteemi järgi. *Teater* 8–9: 289–295. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:110846.

Kusbock, B[alduin]. 1924. Filmikunst. *Film* 1: 10. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:108740.

Kusbock, B[alduin] 1926. Kino kolmekümne aastane. *Postimees*, nr 207, 3. august, lk 4. https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1926/08/03/37.

— 1927. Väljendav tants – esteetiline sport. *Eesti Spordileht*, nr. 3, 21 jaanuar, lk 6. https://dea.digar.ee/article/eestispordileht/1927/01/21/27.

— 1928. Miimikaõpetus. *Film ja Elu* 1: 13–14. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:108745.

— 1929a. Kes ja kuidas võib saada filminäitlejaks? *Film ja Elu* 3: 12–13. https://www.digar.ee/arhiiv/et/perioodika/30539.

— 1929b. Miimikaõpetus (järg). *Film ja Elu* 3: 15–16. https://www.digar.ee/arhiiv/et/perioodika/30539.

Kõrge, Kuno 1955. Fr. R. Kreutzwald arstina. *TRÜ toimetised* 38. *Ajalookeeleteaduskonna töid*: 45–52. http://dspace.ut.ee/handle/10062/33620?show=full&locale-attribute=et.

L.K.-et 1944. Draamastuudio esimesest lennust möödus 20 aastat. *Eesti Sõna*, nr. 142, 21 juuni, lk 6. https://dea.digar.ee/article/eestisona/1944/06/21/39.

Lind, Valentin 1940. Ring ümber tantsu. Pantomiim. “Tehnika” ja “tundmuste” kooskõlastamine. *Teater* 5: 179–184. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:110845.

Lintrop, Jaan 1912. Teatri-kriisis. *Postimees*, nr 136, 16. juuni, lk 5. https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1912/06/16/72.

Maaliit 1918 = [muusikakooli kuulutus]. *Maaliit: Eesti Maarahva Liidu häälekandja*, nr. 194, 17 detsember, lk 4. https://dea.digar.ee/article/maaliit/1918/12/17/63.1.

Maripuu, Anne-Liis 2019. *Modernse tantsu algusaastad Eestis* I (*1913–1925*). *Tantsukuukiri* 91. https://kuukiri.tantsuliit.ee/artikkel/modernse-tantsu-algusaastad-eestis-i-1913-1925/.

Metsanurk, Mait 1930. Asi iseeneses. Novell. *Looming* 6: 645–675. https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:44718/16108/page/36.

Meyer, Matthew 2014. *Reading Nietzsche through the Ancients. An Analysis of Becoming, Perspectivism, and the Principle of Non-Contradiction.* (Monographien und Texte zur Nietzsche-Forschung 66). De Gruyter.

Misler, Nicoletta 2017. *The Russian Art of Movement 1920/1930*. Allemandi.

Muguiro, Carlos 2014. The Transmission of the Secret. Mikhail Romm in the VGIK. *Cinema Comparat/ive Cinema* 2 (5): 41–49.

Neuman, L[eonhard]. 1924. I Eesti Filmistuudio etendus “Wanemuises”. *Postimees*, nr. 94, 5 aprill, lk 2. https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew19240405.2.5.

Nietzsche, Friedrich 1919. *Vastkristlane (Antichrist).* Tallinn: G. Vildt. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:406032.

Nool = a.t. 1930. Eesti filmi esindusväerind. *Nool* (Tartu), nr. 25, 17 mai, lk 9. https://dea.digar.ee/article/nooltartu/1930/05/17/35.

Normann, Herbert 1925. Katkendeid Tartu Ülikooli arstiteaduskonna algetest: uuendatud Tartu Ülikooli 123-da aastapäeva puhul. *Eesti Arst* 11: 323–332. https://www.etera.ee/zoom/7809/view?page=1&p=separate.

— 1930a. Kilelisest soolte katarrist ja askariidide ravist F. R. Faehlmann'i kirjades. *Eesti Arst* 6: 225–229. https://www.etera.ee/zoom/7514/view?page=1&p=separate.

Normann, Herbert 1930b. F. R. Faehlmann'i eksamitest Tartu ülikoolis. *Eesti Arst* 9: 350–357. https://www.etera.ee/zoom/7514/view?page=1&p=separate.

— 1931. Philipp Karell'i eksameist Tartu ülikoolis. *Eesti Arst* 9: 521–526. https://www.etera.ee/zoom/7806/view?page=1&p=separate.

— 1932. Üldjooni Tartu Ülikooli arstiteaduskonna ajaloolisest arengust 1632–1932. *Eesti Arst* 6: 305–333. https://dspace.ut.ee/handle/10062/71975.

— 1937. Keskaegsest araabia meditsiinist ja selle tähtsusest arstiteaduse arengus. *Eesti Arst* 9: 657–677.
https://www.etera.ee/zoom/8320/view?page=1&p=separate.

— 1940. Arstiteaduseajaloolist Boerhaave'i kodumaalt (4 joonisega). *Eesti Arst* 4: 263–277. https://www.etera.ee/zoom/8135/view?page=1&p=separate.

Normann, Herbert; Kask, Mihkel 1935. Hügieeni õpetamisest Tartu Ülikoolis selle algpäevist kuni vastava õppetooli loomiseni (1802–1895). *Eesti Arst* 4: 257–272. https://www.etera.ee/zoom/7509/view?page=1&p=separate.

Petrie, Duncan 2014. A New Art for a New Society? The Emergence and Development of Film Schools. – Hagener, Malte (ed.). *The Emergence of Film Culture. Knowledge Production, Institution Building and the Fate of the Avant-Garde in Europe, 1919–1945.* New York, Oxford: Berghahn, 268–282.

Postimees 1916 = Plastilise gümnastika ehk ilu-kehaharjutuse kaitseks. *Postimees*, nr 76, 2. apr. https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1916/04/02/-35

Preston, Carrie J. 2011. *Modernism's Mythic Pose. Gender, Genre, Solo Performance.* (Modernist Literature & Culture). Oxford University Press.

Põld, Peeter 1929. *Tartu Ülikool 1918-1929: ülevaade Eesti ülikooli kujunemisest tema esimesel aastakümnel*. Tartu: [s.n.] https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/162203.

Päewaleht 1928a. Filminäitlejate oskuskursuste... [kuulutus]. *Päewaleht*, nr. 258, 22. september, lk 9. https://dea.digar.ee/article/paevalehtew/1928/09/22/44.5.

Päewaleht 1928b. Filminäitekunsti kursustele. [kuulutus] *Päewaleht*, nr. 308, 11. november, lk 12. https://dea.digar.ee/article/paevalehtew/1928/11/11/46.4.

Päll, Eduard 1958. Strukturalismi ideest ja põhimõtetest. *Keel ja kirjandus* 8: 476–487. https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:193199/142611/page/30.

Riiv, Jaan 1957. Ülevaade Tartu Ülikooli meditsiinilise kliiniku ajaloost. *Arstiteaduskonna töid sisehaiguste ja kirurgia alalt* 52: 3–9. https://dspace.ut.ee/handle/10062/33649?show=full.

— 1990 [1966]. *Sisehaiguste diagnostika alused. I osa. Ülddiagnostika I*. Kolmas trükk. Tartu Ülikool.

Riives, Johannes 1923. Muljed neuroloogide kongressilt Pariisis. *Eesti Arst* 9: 257–261. https://www.etera.ee/zoom/8188/view?page=1&p=separate.

— 1933. Prof. Dr. Med. L. Puusepp: *Chirurgische... Eesti Arst* 5: 247–278. https://www.etera.ee/zoom/7510/view?page=1&p=separate.

— 1936. Meditsiinilise hariduse korraldamisest Prantsusmaal. *Eesti Arst* 4: 253–263. https://www.etera.ee/zoom/7484/view?page=1&p=separate.

Ruutsoo, Rein 1987. Personalistliku filosoofia traditsioonist Tartu Ülikoolis 1920–1940. *Tartu ülikooli ajaloo küsimusi* XIX: 165–178.

Saareste, Albert 1926. Vooludest ja liikumistest praeguses keeleteaduses I. *Eesti keel* 1–2: 1–12. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:42179.

Saareste E. 1928. André Moulonguet – Les Vertiges Labyrinthiques. *Eesti Arst* 2: 73. https://www.etera.ee/zoom/8127/view?page=1&p=separate.

Schwenke, Heiner 2015. "A Star of the First Magnitude within the Philosophical World": Introduction to Life and Work of Gustav Teichmüller. *Studia Philosophica Estonica* 8(2): 104–128.

Semper, Johannes 1915. Filosoofilised kirjad. Sümbol ja reaalsus. *Vaba Sõna* 1915: 208–212. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:130751.

— 1916. Teaater iseseisva kunstialana. *Vaba sõna* 1916: 62–71, 133–138. https://www.digar.ee/arhiiv/et/perioodika/30848.

Sepp, Paul 1935. Miimika ja žestide keel. *Areng* 1–2: 31–34. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:103686.

Shawn, Ted 1988 [1954]. *Every Little Movement: A Book about François Delsarte, the Man and His Philosophy, His Science and Applied Aesthetics, the Application of this Science to the Art of the Dance, the Influence of Delsarte on American Dance.* Dance Horizons/Princeton Book Co.

Smith Fisher, Iris 2013. Theatre at the Birth of Semiotics: Charles Sanders Peirce, François Delsarte, and Steele Mackaye. *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 49(3): 371–394.

— 2018. The role of *séméiotique* in François Delsarte's aesthetics. *Semiotica* 221: 123–142.

Sootak, Varje 2013. Kuidas ülikool eestikeelseks muutus. *Universitas Tartuensis* nr 11, detsember 2013. Kättesaadav: https://www.ajakiri.ut.ee/artikkel/201.

Sooväli, Jaanus 2015. Friedrich Nietzsche's Influence on the Estonian Intellectual Landscape. *Studia Philosophica Estonica* 8 (2):141–155.

Stegmaier, Werner 2006. Nietzsche's Doctrines, Nietzsche's Signs. *Journal of Nietzsche Studies* 31: 20-41.

Talvik, Siegfried 1928. Kohtuliku arstiteaduse algetest Tartu Ülikoooli arstiteaduskonnas. *Eesti Arst* 6: 205–209. https://www.etera.ee/zoom/8127/view?page=1&p=separate.

— 1929. *F. R. Faehlmann kui inimene ja arst*. Tartu: [s.n.]. http://hdl.handle.net/10062/71961.

Taylor, George; Whyman, Rose 2005. Francois Delsarte, Prince Sergei Volkonsky and Mikhail Chekhov. *Mime Journal* 23: 97–111.

Tennmann, Eduard 1929. G. Teichmüller'i kristluse filosoofia. *Usuteadusline ajakiri* 3/4: 146–200. https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/51149/-usuteadusline_ajakiri_1929_3_4_ocr.pdf.

— 1936. *Üldine usundipsühholoogia*. Akadeemiline Kooperatiiv. http://www.digar.ee/id/nlib-digar:441495.

Uudiseleht = a.t. 1929. Ring ümber Eesti filmi. *Uudisleht*, nr. 90, 13 november, lk 12. https://dea.digar.ee/page/uudisleht/1929/11/13/12.
Volkonski 1913 = Волконский, Сергей 1913. *Выразительный человек.* С-Петербург: Издание "Аполлона".
Wadi, Woldemar 1931. Meditsiiniline kool mujal ja Tartus kliinilise meditsiini õpetamise seisukohalt. *Eesti Arst* 1: 1–11. https://www.etera.ee/zoom/7806/view?page=1&p=separate.
Waille, Franck 2018. Corps, Arts et Spiritualité chez François Delsarte (1811-1871): une dynamique d'éducation somatique expressive. *Revista Cena* 24: 20–36.
Wallner, R. 1927. Materjalid Eesti farmaatsia ajalooks. *Pharmacia* 5–6: 136–138. https://www.etera.ee/zoom/8047/view?page=1&p=separate.
Üprus, Voldemar 1932. Prof. L. Puusepp – Tartu: Chirurgische Neuropathologie… *Eesti Arst* 1: 52–53. https://www.etera.ee/zoom/7495/view?page=1&p=separate.
Yampolsky, Mikhail 1991. Kuleshov's experiments and the new anthropology of the actor. – Taylor, R., Christie, I. (eds.), *Inside the Film Factory. New approaches to Russian and Soviet cinema*. London, New York: Routledge, 31–50.

Lisa

Alljärgnevas tabelis on ära toodud 'semiootika' ja 'semioloogia' esinemised 20. sajandi I poole trükisõnas.

nr	aasta	sõna	autor/väljaanne	kontekst
1	1919	semiootikat	Friedrich Nietzsche *Vastkristlane*	filosoofia
2	1923	semioloogiat	Johannes Riives *Eesti Arst*	arstiteadus
3	1924	semiootika	Leonhard Neuman *Postimees*	filmindus /näitlemine
4		semiootika	*Film*	filmindus/näitlemine
5	1925	semiootika semiootikat	Herbert Normann *Eesti Arst*	arstiteadus
6	1927	semiootika	R. Wallner *Pharmacia*	arstiteadus
7	1928	semioloogia	E. Saareste *Eesti Arst*	arstiteadus
8		semiootika	Siegfried Talvik *Eesti Arst*	arstiteadus

9-11		semiootika	[Kusbock] *Päewaleht* [kuulutused]	filmindus/näitlemine
12		semiootika	[Kusbock] *Sakala* [kuulutus]	filmindus/näitlemine
13	1929	semiootikat	Baduin Kusbock *Film ja Elu*	filmindus /näitlemine
14		semiootika	Baduin Kusbock *Film ja Elu*	filmindus/näitlemine
15		semiootika	Siegfried Talvik *F. R. Faehlmann kui inimene ja arst*	arstiteadus
16		semiootiline	Eduard Tennmann *Usuteadusline ajakiri*	(usu)filosoofia
17		semiootikat semiootika	Karl Eduard Sööt *Friedr. Rob. Faehlmanni album*	arstiteadus
18	1930	semiootika	Mait Metsanurk *Looming*	ilukirjandus (filosoofia)
19		semiootika	Herbert Normann *Eesti Arst*	arstiteadus
20		semiootika	Herbert Normann *Eesti Arst*	arstiteadus
21	1931	semiootika	W. Wadi *Tartu Ülikooli II sisehaigustekliinik 1921–1931*	arstiteadus
22		semiootika	W. Wadi *Eesti Arst*	arstiteadus
23		semiootika	Herbert Normann *Eesti Arst*	arstiteadus
24	1932	semiootika	Ürpus *Eesti Arst*	arstiteadus
25		semiootika	Herbert Normann *Eesti Arst*	arstiteadus
26		semiootika	K. Konik *Eesti Arst* (Lisa)	arstiteadus
27	1932–33	semiootika	*Eesti Entsüklopeedia* sub: Erdmann	arstiteadus
28	1933	semiootika	Johannes Riives *Eesti Arst*	arstiteadus
29	1935	erisemiootikat	Georg Barkan *Eesti Arst*	arstiteadus

30		semiootika semiootikaga	Herbert Normann, Mihkel Kask *Eesti Arst*	arstiteadus
31		semiootika	Herbert Normann, Mihkel Kask, *Tartu Ülikooli Tervishoiu-instituut: 1895-1935*	arstiteadus
32	1936	semioloogia	*Eesti Entsüklopeedia* sub: semioloogia	keeleteadus / semiootika
33		semiootiline semiootilise semiootiliselt	Eduard Tennmann *Üldine usundipsühholoogia*	filosoofia (psühholoogia)
34		semioloogia	Johannes Riives *Eesti Arst*	arstiteadus
35	1937	semioloogia	Herbert Harjaspõld *Entsüklopeediline võõrsõnastik*	keeleteadus / semiootika
36		semiootika	*Eesti Politseileht*	arstiteadus
37		semiootika	*Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat* sub: semiootika	arstiteadus
38		semiootika	Herbert Normann *Eesti Arst*	arstiteadus
39		semiootilise	Eduard Tennmann *Usuteaduseline Ajakiri*	(usu)filosoofia
40	1939	semiootika	*Postimees*	arstiteadus
41	1940	semiootikat	H.N. *Postimees*	arstiteadus
42-		semiootika	Voldemar Kuljus *Teater*	teater / näitlemine
45		semiootikast	Herbert Normann *Eesti Arst*	arstiteadus
46		semiootika	*Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava*	arstiteadus
47	1941	semiootikat	*Tartu Ülikooli Toimetised*	arstiteadus
48	1943	semiootika	Arkadius Tamm *Eesti Arst*	arstiteadus
49	1948	semiootika	Jüri Haldre *Radioloogia*	arstiteadus

Poliitikasemiootika kultuurisemiootiline alus: teooriast praktikani

Andreas Ventsel, Peeter Selg

Artikli eesmärk on poliitikasemiootika teoreetilise raamistiku välja töötamine, mis tugineb peamiselt Essexi poliitilise diskursuse analüüsi koolkonna (Laclau, Mouffe jt), Tartu–Moskva kultuurisemiootika koolkonna põhikategooriate ning Jakobsoni kommunikatsioonifunktsioonide sünteesile. Loodav raamistik võimaldab kontseptualiseerida võimu, valitsemise ja demokraatia mõisteid semiootilisest vaatepunktist. Me nimetame seda lähenemist "poliitilise vormi analüüsiks" – poliitikaanalüüsi puhul ei ole otsustava tähtsusega mitte kommunikatsiooni substants (ehk sisu), vaid pigem selle vorm (kommunikatsiooni aspektide hierarhilised suhted). Illustreerime oma lähenemisviisi Taiwani COVID-19 kriisi valitsemispraktikate analüüsis.

Märksõnad: poliitikasemiootika; kultuurisemiootika; Essexi poliitiline diskursuse analüüs, poliitilise vormi analüüs, COVID-19

Terminit "sotsiaalsemiootika" [*social semiotic(s)*] kohtame esmakordselt Michael Halliday ja Juri Lotmani töödes möödunud sajandi seitsmekümnendatest aastatest (Hallyday 1978; Lotman 1975; 1976). Kui esimesele tähendas see peamiselt keelepraktikate arvestamist sotsiaalse suhtluse olukordade mõtestamisel, siis Lotman tegi ettepaneku, et keelelist analüüsi tuleks täiendada meetodiga, mida ta nimetas "strukturaal-ideoloogiliseks". Teisisõnu, Lotmani fookuses oli nende ideoloogiliste ja poliitiliste suhete semiootiline analüüs, milles sotsiaalne suhtlus realiseerub (Tulchinskii 2021: 211). Esmapilgul tundub, et Lotmani üleskutse oli rohkemgi seotud sotsiaalsete praktikate ja võimusuhete analüüsiga, mis iseloomustab tänase sotsiaalsemiootika distsiplinaarseid eesmärke. Ometigi tuntakse pigem Hallidayd sotsiaalsemiootika ühe rajajana ning Lotmani nimi seostub ennekõike kultuurisemiootikaga.

Põhjuseid võib siin olla mitu, kuid peamisena võib osutada Lotmani ja teiste kultuurisemiootika koolkonna liikmete sotsiaal-poliitilisele elukeskkonnale. Nõukogude Liidu ülimalt politiseeritud akadeemilises tegevuses oleks kaasaja võimusuhete ja poliitika uurimi-

ne paratamatult kaasa toonud uuritava objekti või probleemi semiootilise tunnustamise; seda oleks võimud suure tõenäosusega tõlgendanud valitseva poliitilise süsteemi kriitikana (Waldstein 2008; Ventsel, Boyko 2018). See ei tähenda, et võimu problemaatika oleks koolkonna huvide seast üldse puudunud. Heaks näiteks on Peeter I või Ivan Julma võimumängude kultuurisemiootilised analüüsid või siis koolkonna loodud erialaterminoloogia: *tuum–perifeeria, kultuurikeelte hierarhilisus, kultuur–antikultuur, nimetamise funktsioon* jne, mille rakendamine eeldab teatavat võimusuhteid arvestavat perspektiivi. Kuigi Lotman ja Tartu–Moskva koolkond ei töötanud välja terviklikku ühiskonna- või poliitikateooriat, "jääb nende intellektuaalne pärand avatuks interdistsiplinaarsele kontseptuaalsele arendamisele ja poliitilisele tõlgendusele" (Makarychev, Yatsyk 2021: 390). Leidub arvukalt töid, mis rakendavad lotmanlikke ideid tõlkest, tekstist, semiosfäärist, enesekirjeldusest ja autokommunikatsioonist näiteks hegemoonia (Ventsel 2011a, 2014; Selg, Ventsel 2008, 2009; Selg 2011, 2020), totaliseerimise (Monticelli 2008), biopoliitika (Makarychev, Yatsyk 2017), strateegilise kommunikatsiooni (Madisson, Ventsel 2020) ning äärmuslike meediakogukondade loomise (Madisson, Ventsel 2016a; 2016b; 2018) mõtestamiseks.

Artikkel toetub Juri Lotmani kultuurisemiootikale, mille kaudu mõtestame võimu-, valitsemise ja demokraatiateooriaid, et töötada välja teoreetiline ja metodoloogiline raamistik, mille oleme oma viimase kümne aasta töös nimetanud "poliitikasemiootikaks" [*political semiotics*] (Selg, Ventsel 2008; 2009; 2020; Selg 2011; 2013; 2020; Ventsel 2011a; 2016). Meie üldisemaks ambitsiooniks on kultuurisemiootika mõistestiku abil ületada poliitikateadustes valitsev paradigma, mis keskendub peamiselt institutsioonide, poliitilise eliidi, huvide ja ressursside analüüsile ning mõtestada ümber kommunikatsiooni ja semioosi roll võimu, valitsemise ning demokraatia kontseptualiseerimisel. Ühtlasi soovime semiootika distsipliini rikastada kesksete poliitikauuringute kategooriatega. Nagu Pertti Ahonen (1993: 8) juba 1990ndatel märkis, iseloomustab 1970ndatel alguse saanud semiootika ekspansiooni tihtipeale asjaolu, et asjatundlikkust semiootikas ei täienda paraku asjatundlikkus selles vallas, mille peale semiootikat rakendatakse. See kehtib ka interdistsiplinaarsete lähenemiste kohta poliitikauuringutes ja semiootikas, kus on puudu just poliitikauuringutes kasutatavate kategooriate mõtestamisest semioo-

tilise probleemina – see on aga vajalik poliitikasemiootika kui distsipliini väljaarendamiseks.

Artikli esimeses osas tutvustame Essexi koolkonna (Ernesto Laclau, Chantal Mouffe jt) ning Tartu–Moskva kultuurisemiootika koolkonna põhimõisteid. Meie poliitikasemiootika lähenemise teoreetiline põhi moodustub nende kahe lähenemise sünteesis. Metateoreetilised ülekanded kahe koolkonna vahel võimaldavad luua teoreetilise raamistiku, mida saab kasutada tööriistakastina uurimaks ühiskondliku reaalsuse konstrueerimist poliitilis-hegemooniliste strateegiate kaudu kommunikatsiooni eri modaalsustes. Kaks mõistet mängivad siin keskset rolli: tõlge ja semiosfäär. Tõlke mõistes sisalduvad rekodeerimise eri strateegiad, mis osutavad autori, teksti, publiku, kultuuritraditsiooni ja konteksti relatsioonilisele loomusele ning vastastikusele konstitueeritusele. See vastastikune konstitueerimine ehk n-ö ülesehitamine toimub tinglikus tähendusloome ruumis, mida Tartu–Moskva koolkonna sõnavaras nimetatakse "semiosfääriks".

Teises osas lähme edasi konkreetse metodoloogilise raami – poliitilise vormi analüüsi – moodustamisega sotsio-poliitilise reaalsuse modaalsuste analüüsimiseks. Seostame võimu-, valitsemise ja demokraatiateooriad jakobsonliku kommunikatsioonimudeliga, mis eristab kommunikatiivse teo kuut tahku. Poliitilise vormi analüüsi keskne idee seisneb selles, et poliitikaanalüüsi esmatähtis fookus peaks olema mitte kommunikatsiooni sisu (või substants), vaid selle vorm (suhete võrk). Viimases osas näitlikustame teooria ja metodoloogia rakendust, seletades COVID-19 kriisi erisuguseid konstitutsioone ning keskendudes esmajoones Taiwani valitsuse reaktsioonile kriisi esimese kahe laine ajal. Taiwan on olnud COVID-19 haldamisel üks edukamaid riike maailmas, ometi pole nende edulugu olnud lineaarne kulgemine, vaid seal on ilmnenud ka tagasilööke. Pakume välja seletuse poliitikasemiootika vaatepunktist, kus kesksel kohal on Taiwani valitsemispraktikate kui kommunikatsiooni analüüs.

Semiosfäär diskursiivse väljana

Meie käsitluse järgi on poliitikasemiootika uurimisobjektiks umbritseva ühiskondliku maailma *enese konstitutsioon* ning dominantse

tähenduse sattumuslik liigendus *kommunikatsioonis, semioosis*. Maailmal ei ole mõtet väljaspool mõnd semiootiliselt konstitueeritud tähendussüsteemi. Essexi poliitiline diskursuseanalüüs ja Tartu–Moskva koolkonna kultuurisemiootika annavad meie arvates parima võimaluse neid lähte-eeldusi teoreetiliselt lahti mõtestada. Vaatamata mõningale erinevusele terminikasutuses on nende lähenemiste puhul tuntav sisuline sarnasus, sest mõlemad kuuluvad saussure'ilikku traditsiooni ehk vaatavad tähendust erinevuste süsteemi pinnalt.

Laclau jaoks on diskursus esmaseks objektiivsuse kui sellise pinnaks, mistõttu muutub ühiskondliku ja poliitilise reaalsuse konstitutsiooni probleem *diskursuse konstitutsiooni* probleemiks. Võime seda protsessi kirjeldada laias laastus järgnevalt: *diskursiivsel väljal* hõljuvad mitmesugused tähistajad, mille spetsiifiline tähendus pole fikseerunud. Nad on tähendusest nii-öelda üle ujutatud. Ühel hetkel saavutab mingi tähistaja sel diskursiivsel väljal dominantse positsiooni ning konstitueerib hõljuvate tähistajate identsuse seekaudu, et fikseerib nad tähenduslikku tervikusse. Nii saavad diskursiivse välja heterogeensetest elementidest konkreetse diskursuse momendid (Laclau 2005). Diskursiivse välja puhul näeme paralleele *semiosfääri* mõistega. Lotmani jaoks on semiosfäär tinglik tähendusloome ruum, väli, mis on igasuguse tähendusloome tingimuseks ning semioos ei saa eksisteerida väljaspool semiosfääri (Lotman 1999a: 12). See, mis asub väljaspool semiosfääri, on semantilise väljajätmise tõttu esindamata, kuid kuna piirid "semiosfääri" (kultuuri, teksti) ja mittesemiootilise (mittekultuuri, looduse) vahel on relatsioonilised, saab viimast tähistada ka ekstrasemiootilise (semioosivälise) reaalsuse modelleerimise kaudu (Selg, Ventsel 2008: 176).

Laclau töödest on puudu aga selle diskursiivse välja enese analüüsitavus. Just seda pakub semiosfääri mudel. Nii semiosfääril tervikuna kui igal sellesse kuuluval semiootilisel üksusel on isomorfne sisemine struktuur: ta on "[...] ühteaegu tervik, kui terviku osa" (Lotman 1999b: 46). Sellisel abstraktse tasandi isomorfismil on selged järelmid uuringudisainile. Nagu kirjutab Peeter Torop (2009: 34–35):

> Iga semiosfääri võib analüüsida kui tervikut, kuid nüüd on aktiivselt eksplitseeritud metodoloogiline põhimõte, millele vastavalt iga analüüsitav tervik kultuuris on ühtlasi osa suuremast tervikust. Samas koosneb see tervik osadest, millest igaüks moodustab terviku, mis omakorda koosneb osadest

jne. Tegemist on lõputu osa ja terviku dialoogiga ning tervikumõõtme dünaamikaga.

Semiosfääris saab semioosi konstitutiivseks tahuks tsentri ja perifeeria suhe. See määrab erisuguste semiootiliste tervikute (tekstide, metatekstide, koodide) iseloomu ja funktsioonid tähendusloomes. Lotmani järgi kerkivad igas semiosfääris esile dominandid ehk tuumad, mis on võrreldes marginaalsemate semiootiliste üksustega enamasti jäigemalt organiseeritud. Semiosfääri tsentris, mille peamiseks funktsiooniks on tähendusliku terviku kujundamine, areneb metakirjelduste süsteem, mille abil ennast ja perifeeriat kirjeldatakse (Lotman 1999a: 19). Enesest iseenda tarbeks mudelit luues korrastab semiootiline tervik end hierarhiliselt, kanoniseerides teatud tüüpi informatsiooni ning lükates teistsuguse kõrvale (Lotman, Uspenski 2013: 242). Sõltuvalt semiosfääri dominandist võib see, mis sisemisest perspektiivist "näib mittesemiootilise välismaailmana, välise vaatleja seisukohalt paista sellesama kultuuri semiootilise perifeeriana" (Lotman 1999a: 18) ning mittestruktuurne ja asemiootiline sfäär paistab teistmoodi struktureeritud ning kuulub erisugusesse semiootilisse süsteemi. Seega toimib tähenduslik semiootiline tervik – tekst, diskursus – alati kultuurilise konteksti, semiosfääri taustal, mitte isoleerituna. Konkreetsete tähistamispraktikate tähendusvõimalused realiseeruvad üksnes semiosfääris. Nii on tsentrisse kuuluvatel elementidel suurem potentsiaal saada dominantse diskursuse osaks, samas aga võib neil olla väiksem võimalus uue diskursuse moodustamiseks, sest Lotmani järgi on just kultuuri perifeeria see sfäär, kus innovatsioonipotentsiaal enim esile kerkib (Lotman 1999a: 18-20).

Tõlge võimusuhete diskursiivse kehtestajana

Tsentri ja perifeeria dünaamika viib meid semiosfääri järgmiste oluliste tunnuste – *piiri* ja *tõlke* – juurde. Piirid markeerivad semiosfääri alasid, kus toimuvad tõlkeprotsessid võimaldavad semantilisi ülekandeid ühest semiootilisest süsteemist teise ja mis teevad konkreetse tähendusloome võimalikuks (Lotman 1999a). Millised need tõlkemehhanismid on, sõltuvad semiosfääri (või konkreetse kultuuri) eripärast ja seal kujunenud dominantidest. Sarnasele "tõlkimisele"

osutab Ernesto Laclau käsitlus tähistamisloogikast, mida ta mõtestab hegemooniliste diskursuste kujunemise kontekstis. Tema järgi iseloomustab igasugust liigendamisprotsessi erinevus- ja samaväärsusloogika koostoime, mida võime kirjeldada ka süntagmaatilise/paradigmaatilise või metafoori/metonüümia vahelise pingena. Poliitiline hegemooniline suhe on tähenduste teatud liigendus (Laclau 2006: 114), kus partikulaarne erinevus (tähistaja) kaotab oma partikulaarsuse ja saab kogu tähistussüsteemi universaalseks esindajaks ehk tühjaks tähistajaks [*empty signifier*]. Alles selle piiritleva protsessi tagajärjel luuakse diskursus tähistussüsteemina. Sedasi *sulgetakse* süsteem ning moodustatakse ajutiselt fikseeritud dominantsed tähendused. Oluline on, et see tühja tähistaja esilekerkimine toimub eelpool osutatud diskursiivse välja elementide hulgast. Kuna iga tähistussüsteem on olemuslikult *erinevuslik*, on *igasuguse* tähenduse tähistamise võimalikkuse eeltingimuseks süsteemi *sulgemine* (Laclau 1996). Väljapoole diskursust jääv toimib vastu-hegemoonia võimalikkuste reservuaarina.

Laclau on siin kenasti tabanud hegemoonilise diskursuse kujunemise loogikat: mida ähmasem on diskursusse kuuluvate tähistajate omavaheline eristus, seda suurem on selle potentsiaal saavutada poliitilist mobiliseerimist ja poliitilistes protsessides osalejate identifikatsiooni. Samas jääb niisugusel abstraktsel tasandil kirjeldatud tähendusloome analüüs piiratuks. Näiteks võime küsida, kuidas mõjutab hegemoonilist diskursust koondava tühja tähistaja varasem partikulaarne sisu tema nimetamis-funktsiooni. Lotmani diskreetse/kontinuaalse kodeerimistüüpide eristus näib üldjoontes olevat kongeniaalne Laclau erinevus- ja samaväärsusloogikaga, kuid lubab samas sisse tuua täpsustusi, mis hegemoonia konstrueerimise analüüsitavamaks teeb.

Lotmani järgi toimub tähendusloome kõige fundamentaalsemal tasandil diskreetse ja kontinuaalse kodeerimissüsteemi koostoimel, mis on ühtlasi aluseks inimkultuuri struktuursele binaarsusele ja seal toimuvatele pidevatele eri keelte vahelistele tõlkimistele. Diskreetsetes keelelistes süsteemides on tekst märgi suhtes sekundaarne, st tekst jaguneb selgelt märkideks. Ei ole keeruline eristada märki kui teatud algset elementaarset ühikut. Seda tüüpi tekste iseloomustavad järjestikulised, kausaalsed, kronoloogilised ja loogilised seosed. Kontinuaalsetes keeltes on esmane tekst, mis ei lagune märkideks, vaid

on ise märk (Lotman 2006a: 187). Võime kontinuaalseid märke tinglikult nimetada ka ikoonilisteks ja diskreetseid konventsionaalseteks. Lotmani järgi sobivad konventsionaalsed märgid paremini täitma jutustamise, ikoonilised ennekõike nimetamise funktsiooni (Lotman 1976: 7). Tuleb rõhutada, et see eristus kontinuaalseks-märgiks ja diskreetseks-tekstiks on relatsiooniline ja sõltub kontekstist: nii funktsioneerib luuletus proosateksti suhtes pigem kontinuaalsena, samas võrreldes pildiga domineerib luuletuses pigem diskreetne kodeerimine, kuna ta on verbaal-lineaarselt ülesehitatud tekst. Tulles poliitilise diskursuse juurde, võib hegemoonilise diskursuse koondajaks olla mingi poliitilise liikumise tüvitekst, näiteks Karl Marxi "Kapital". Kuigi ka teose pealkirjaga – "Kapital" – on hegemooniline roll täidetud, kujutab teos ise tekstiuniversumit, mida saab valikuliselt tsiteerida või sellest mingeid kohti maha salata. Niisugust valikulist krestomaatiliste tekstide tsiteerimist kasutasid bolševikud omavahelises võimuvõitluses korduvalt (Ventsel 2011b). Teisisõnu, teos funktsioneerib nii märgi kui teksti tasandil ja aktiveerib oma hegemoonilise potentsiaali vastavalt olukorrale ja positsioonile semiosfääris.

Üheks Laclau poliitilise diskursuseanalüüsi keskseks ontoloogiliseks eelduseks on, et liikumine ühest hegemoonilisest formatsioonist teise on alati radikaalne, sattumuslik murrang. Mitte et kõik diskursuse elemendid oleksid nüüd täiesti uued, kuid ei ole "aluspõhja [*ground*], mis annaks aprioorselt eesõiguse ühtedele süsteemi elementidele, mitte teistele" (Laclau 2005: 69). Meile tundub, et siin jäetakse teoreetilise tähelepanuta tõik, et tähistava (hegemoonilise) diskursuse väline ruum on ise hierarhiseeritud, omab kultuurimälu ja osaleb aktiivselt semioosis. Just seda konteksti eelstruktureeritust, aluspõhja võimaldab meie arvates mõista semiosfääri mõiste. Ka Lotman jagab seda sattumuslikkuse eeldust, kui räägib tõlkimisest tõlkimatuse tingimustes. Kontinuaalse ja diskreetse kodeerimiskeele ehituse põhimõttelisest erinevusest tingituna ei leia tähendusloomes aset mitte täppistõlge, vaid ligilähedane, mõlema süsteemi ühisest kultuurilis-psühholoogilisest ja semiootilisest kontekstist (semiosfäärist) tuletatav ekvivalentsussuhestus (Lotman 1999a: 15; 2006a: 188), mis leiab väljenduse erinevate tõlkevastete kasutamisel, olgu selleks troobid, metafoorid, kujundid jne. See tähendab, et kõige elementaarsem tähendusloome on loomult tõlkeprotsess nende kahe kodeerimissüsteemi vahel, mida ei saa ette kujutada lõppresultaadina. See on

samal ajal nii resultaat kui protsess, mida on põhimõtteliselt võimatu üksteisest eristada (M. Lotman 2012: 172). Tõlge ühest keelest teise ei ole seega *determineeritud* mingi ette antud struktuuriteisenduse kaudu, kuid teatud ekvivalentsussuhted ja diskursuse nimed on teistest *tõenäolisemad* just nimelt semiosfääri konstitutsiooni tõttu, sest semiosfäär ja sinna kuuluvad tekstid omavad kommunikatiivset mälu (Lotman 2006b). Tekst on seega "alati kahekordses koodis kodeeritud: üks on dominantne ja eksplitsiitne, teine varjus ja implitsiitne, kuid kesksed ja taustakoodid või dominantsed ja lokaalsed koodid võivad semioosi käigus oma positsioone muuta" (Spassova 2018: 87). Iseäranis ilmneb see juhtudel, kui teatud ideoloogilised süsteemid võivad siduda kultuuri loova alge just välise, mitteorganiseeritud sfääriga, vastandades talle sisemise, korrastatud valdkonna kui kultuuriliselt elutu (Lotman jt 2013: 1.3.0). Viimase näiteks võime tuua rousseau'liku looduse ja tsivilisatsiooni vastanduse ja mitmesu-gused poliitilised utoopiad.

Kokkuvõtteks: meie meelest on semiootilise seletuse peamiseks uurimisobjektiks need viisid, kuidas diskreetseid elemente enam või vähem kontinuaalsesse tähendustervikusse (süsteemi) tõlgitakse (Selg, Ventsel 2020). On oluline, et tähenduse konstitueerimise mehhanism on *retooriline* tõlge, mis töötab iga tähendussüsteemi põhjas. See on nii, sest kodeerimissüsteemid – diskreetne ja kontinuaalne/erinevus- ja samaväärsusloogika – ei ole *otseselt* tõlgitavad, nad on tõlgitavad ainult *kujundlikult*. Siin ilmneb ka, et retooriliste kujundite või troopide uurimine meid ümbritsevas maailmas ei tähenda lihtsalt selle uurimist, kuidas maailma tähenduste teel "väljendatakse" (kõnedes, kirjanduses, kunstis jmt), vaid kuidas maailma konstitueeritakse (Selg 2020).

Kuigi semiosfäär võimaldab meil paremini sõnastada tähendusloome konteksti, on selle kontseptsiooni peamiseks probleemiks tema liigne abstraktsus. Tsenter/perifeeria, semiosfääri kuuluvate elementide vastastikune tingitus, kodeerimiskeelte duaalsus ei võimalda meil mõtestada semioosi poliitikauuringute raamistikus ega viia läbi konkreetseid analüüse. Alljärgnevalt pakume välja Jakobsoni keeleaspektide mudelist lähtuva raamistiku, mis seob omavahel *võimu, valitsemise* [*governance*] ja *demokraatia* mõisted.

Poliitikasemiootika metodoloogilised väljakutsed

Nagu ülal kirjutatud, poliitika, institutsioonid ja identiteedid konstrueeritakse, räägitakse läbi või neid muudetakse veenmisaktide kaudu, mis on mõistetavad retoorilistes terminites (Laclau 2001). Retoorikauuringute sünnist saati eristatakse metafoori ja metonüümiat vastandlike retooriliste strateegiatena: esimene konstitueerib tähenduslikud elemendid kokkukuuluvana sarnasuse põhjal, viimane aga külgnevuse põhjal (Selg 2020). Mida metafoorsem on tähendussüsteem, seda enam valitseb seda *samaväärsusloogika* (Laclau 1996) või *kontinuaalne* kodeerimine (Lotman 2006a), mida Laclau nimetab ühtlasi hegemooniliseks strateegiaks. Mida *metonüümsem* on süsteem, seda enam valitseb seda *erinevusloogika* (Laclau 1996) või *diskreetne* kodeerimine (Lotman 2006a). Tegelikus tähendusloomes ei võida lõplikult kumbki poolus, kuid alati kaldutakse kas ühe või teise suunas. Kas saame välja pakkuda mõned meetodid tuvastamaks eri tähenduskorrastusi metafoorsete ja metonüümsete tõlgete vahel? Ja kas hegemooniline metafoorne tähistamine on ainus võimalus rääkida diskursiivsest võimusuhtest? Ning kuidas on need seotud poliitilisega, teisisõnu võimu, valitsemise ja demokraatiaga?

Esimest korda tutvustas Jakobson oma verbaalse kommunikatsiooni skeemi 1956. a artiklis "Metakeel kui lingvistiline probleem", ehkki enim tuntust on see kogunud artikli "Lingvistika ja poeetika" (Jakobson 2010[1960]) järgi. Kommunikatsiooniskeemis toob ta välja kuus funktsiooni ning iseloomustab neid nii:

- Emotiivne ehk "väljenduslik" [*emotive*] funktsioon keskendub saatjale, väljendades kõneleja suhtumist sellesse, millest sõnum räägib. Eesmärgiks on emotsionaalse fooni loomine sõnumile.
- Konatiivne [*conative*] funktsioon on orienteeritud vastuvõtjale ja sõnumi eesmärk on vastuvõtja soovitud suunas tegutsema panna. Puhtaima väljenduse leiab see käskivas kõneviisis.
- Faatilise [*phatic*] funktsiooni puhul on sõnumi fookuses vastuvõtjaga kontakti loomine, pikendamine või katkestamine, samuti kontrollimine, kas kommunikatsioonikanal töötab või mitte. Faatiline funktsioon võib avalduda näiteks rituaalsete vormelite vahetamises või isegi tervete dialoogidena, mille peamiseks eesmärgiks ongi kommunikatsiooni alalhoidmine. Retoorikas on see

seotud väljenditega, mille abil pöördutakse kellegi poole, nt rahvas, eesmärgiga luua ühisosa sellega, kellele sõnum on suunatud.

- Metakeelelise [*metalingual*] ehk seletava funktsiooni esiplaanil olles on kõne fookuses kood. Kuna sõnad on enamasti mitmetähenduslikud, siis just kood annab sõnumile tähenduslike ühtsuse.
- Viiteline ehk referentsiaalne [*referential*] funktsioon väljendab sõnumi suunatust kontekstile. Toimimiseks vajab sõnum viidatavat konteksti, mida vastuvõtja mõistab ning mis on kas verbaalne või verbaliseeritav. See on n-ö asi, millest räägitakse.
- Poeetiline [*poetic*] funktsioon avaldub siis, kui sõnumi põhifookus on suunatud sõnumile endale. Retoorikas iseloomustab seda kõnekujundite, troopide, metafooride jmt vohamine.

Kuigi saab eristada keele kuut põhiaspekti, kohtab harva lausungeid, mis täidaksid ainult ühte funktsiooni. Sõnumi struktuur ja ühtlasi see, mida sõnumiga saavutada soovitakse, sõltub esmajoones valdavast, dominantsest funktsioonist (Jakobson 2010: 1736).

Kuigi Jakobsoni klassikalised näited seonduvad peamiselt *verbaalse* kommunikatsiooniga, võime siinkohal viidata Jakobsoni üldisele märkusele, et need kommunikatsioonifunktsioonid ei ole rakendatavad kitsalt verbaalsele keelele, vaid "peavad *mutatis mutandis* juhtima teiste semiootiliste süsteemide analoogsele uurimisele" (Jakobson 1998: 703). Semiootika on tähendusloome *üldine* uurimine (samas, 666). Kuid kuna meie eesmärk on määrata võimalused *poliitika*semiootika teostamiseks, siis ei keskendu me *üldisele*, vaid *poliitilisele* tähendusloomele, mis seostub *võimu*, *valitsemise* ja *demokraatiaga* kui poliitilise eri mõõtmete või momentidega.[1] Kuna käesolevas artiklis näitena analüüsitav juhtum puudutab koroonaviiruse vastumeetmete kommunikeerimist, n-ö koroona kui probleemi "valitsemist", siis keskendume analüüsiosas ennekõike "valitsemise" semiootilise ümbermõtestamisega, kuid meie teoreetilise raamistiku paremaks mõistmiseks vaatleme neid funktsioone kuue demokraatia ja võimu vormi kontekstis. Ühendades valitsemiseteooria ja Jakobsoni kuuese kommunikatsioonimudeli arusaamu pakume välja mudeli, mis võimaldab selgitada valitsemist, eristades poliitilise kommunikatsioone vorme sõltuvalt sellest, milline keelefunktsioon on parajasti süsteemis valdav. See hõlmab valitsemise

[1] Selg ja Ventsel (2020: 6. ja 7. ptk) iseloomustasid neid kolme mõõdet.

semiootilist ümbermääratlemist.

Allpool visandatud kategooriate puhul viitab üldine nimetus (nagu "ähvardusepõhine valitsemine" või "metavalitsemine"/"totalitaarne populism" või "radikaalne demokraatia") ideaaltüübile, milles on valdav teatud tüüpi kommunikatsiooni- või liigendamisloogika. Edasises selgituses väljatoodud markerid ("ähvardus", "stoilisus", "küünilisus", "hierarhia", "võrgustik", "meta-" ja vastavalt "totalitaarne", "klientistlik", "autoritaarne", "arutlev", "demokraatlik", "radikaalne") viitavad poliitilise *liigendamise vormile*, mitte nende (ideoloogilisele) sisule (liberaalne, sotsialistlik jne). Seega saab "fašistlikku" sisusse suhestuda "võrgustikuliselt/dialoogiliselt" ning "liberaalsesse" sisusse "küüniliselt". Poliitikasemiootiline seletus ei ole midagi muud kui teatavate poliitiliste vormide konstitueerimise seletamine nende hierarhilistes suhetes teiste vormidega, ja kuidas need hierarhilised suhted omakorda poliitilisi sisusid konstitueerivad. Seepärast kutsume säärast seletust "poliitilise vormi analüüsiks" (Selg, Ventsel 2020: 8. ptk). *Sisu* tasandil võib põhimõtteliselt eksisteerida lõputult variatsioone; seda tasandit võib muidugi eraldi analüüsida, kuid mitte eraldatult *vormist*, sest nii vormi kui sisu saab mõtestada ainult relatsiooniliselt.

Meie pakutav mudel põhineb Selg, Ventsel (2020: 242) (vt joonis 1).

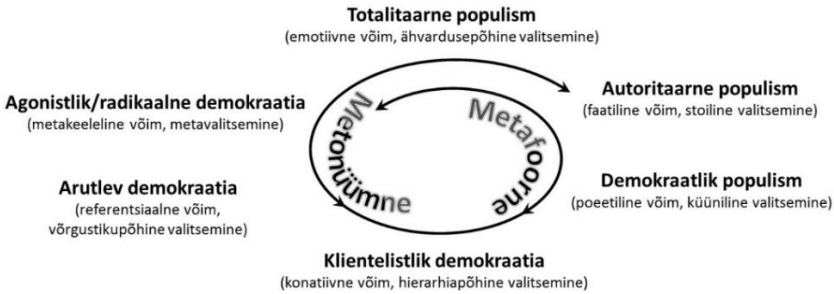

Joonis 1. Abduktiivne esitus semiootilistest kategooriatest poliitilisuse konstitutiivseks selgitamiseks. *Märkus*: metafoorne ehk mittediskreetne poolus on ka deproblematiseerimise ja dedemokratiseerimise poolus; metonüümne ehk diskreetne poolus on ka problematiseerimise ja demokratiseerimise poolus.

Seal kontseptualiseeritakse demokraatia, võimu ja valitsemise mõõtmeid Jakobsoni kommunikatsioonimudeli alusel. Käesoleva analüüsi tarbeks kitsendame tema ulatust (vt joonis 2).

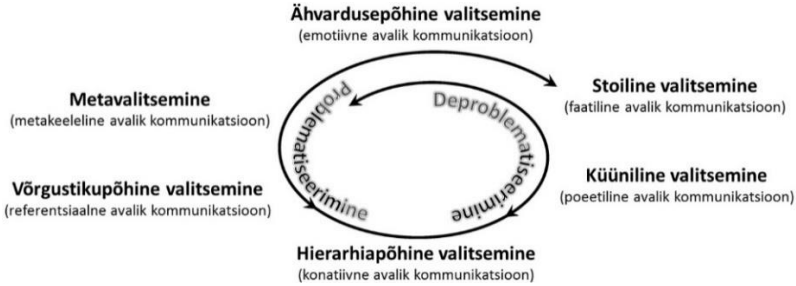

Joonis 2. Abduktiivne esitus semiootilistest kategooriatest teostamaks konstitutiivset selgitust valitsemisest problematiseerimise ja deproblematiseerimise protsessina (kohandatud allikast Selg, Ventsel 2020: 242).

Enne kui hakkame lühidalt iseloomustama kuut kategooriat selgitamaks valitsemist avaliku kommunikatsioonina (tähendusloomena), esitame paar märkust mudeli üldiste tunnusjoonte kohta. Esiteks, *problematiseerimise* ja *deproblematiseerimise* teljed on mõeldud tabama metonüümse (diskreetse) ja metafoorse (kontinuaalse) kommunikatsiooni üldist eristust, nagu esitatud joonisel 1. Valitsemist võib määratleda "kollektiivsete otsuste tegemise ja elluviimise protsessina mingi ühiskonna jaoks" (Pierre, Peters 2005: 133). Selle "tegemise ja elluviimise" loomus (ja nende vastastikune suhe) avaldub erisugustes vormides. Meie sõnavaras kalduvad nad kas ühiskondlikke probleeme problematiseerima või deproblematiseerima, sõltuvalt sellest, kas otsustamise eesmärk on probleemidega tegelemine või nende otsustusprotsessist tõrjumine. Selle eristuse taustaks on nii tuntud mudel võimust otsustamise ja mitteotsustamisena (Bachrach, Baratz 1962) kui ka hilisemad arengud valitsemise teoorias, eriti mis puutub politiseerimist ja depolitiseerimist (Hay 2007; Fawcett jt 2017; Selg, Ventsel 2020: 3. ptk). Depolitiseerimine on "hulk protsesse (sh taktikad, strateegiad ja tööriistad), mis eemaldavad või teisaldavad valiku, kollektiivse agentsuse ja arutelu

võimalikkuse teatud partikulaarse poliitilise probleemiga seonduvalt" (Fawcett jt 2017: 5). Tegemist on ühiskondlike probleemide "lahendamise" viisiga, mis seisneb probleemide *teisaldamises* sattumuslikkuse ja otsustamise vallast paratamatuse valda. Eksisteerib erisuguseid taktikaid võtmaks ühiskondlikke probleeme agendast maha või nende deproblematiseerimiseks (sh nende ülekandmine erasektori vastutuse alla või nende kehtestamine kontrollimatute ja looduslike protsesside tagajärgedena). Sama kehtib problematiseerimise puhul: valdavat diskursust, mis on teatud probleemid agendast maha võtnud, saab kahtluse alla seada ning kutsuda üles deproblematiseerimist taastootvat tähendussüsteemi ümber hindama (nagu siis kui "kliimamuutust" ei nähta mitte loodusliku protsessina, vaid poliitiliste valikute tulemusena). Meie huvi on suunatud problematiseerimise ja deproblematiseerimise semiootilisele mehhanismile; kasutame Jakobsoni kategooriaid, et selgitada eri semiosfääride konstitutsiooni ühes nende hierarhiliste suhete ja valitsemise vormidega.

Teine tahk, mida rõhutame, on meie pakutava selgituse vorm, mis seondub mudeli mittelineaarse või osalt spiraali-sfäärilise kujuga. Me *ei* pea siin silmas *kausaalset* seletust, vaid nn *konstitutiivset* seletust (põhineb Selg, Ventsel 2020: 7. ptk), mis on meie jaoks ainuõige seletusvorm semiootilises analüüsis. Mudeli kategooriad ei esita muutujaid, mille alla võiks deduktiivselt paigutada empiirilise reaalsuse ning otsustada, et teatud muutujate olemasolu või muutused neis on teatud teiste muutujate olemasolu põhjusteks. Konstitutiivne seletus küsib teistlaadse küsimuse: *mis* teeb teatud nähtusest selle, mis ta on? Teisisõnu: mis *konstitueerib* Y-i identiteedi? See ei küsi kausaalset küsimust, *miks* Y juhtus, vaid pigem, mis paneb ta toimima säärasel viisil, nagu ta toimib. Konstitutiivne seletus on sügavalt relatsiooniline: kui selgitame Y-t X-i (või Z-i või W või mille iganes) kaudu, ei saa me eeldada, et X ja Y on eraldiseisvad entiteedid, mis eksisteerivad teineteisest lahus või iseseisvalt. Nad on vastastikku konstitutiivsed, nad ei moodusta lineaarset põhjuslikku ahelat. See on ilmne juba märgi mõistes endas (olgu siis Saussure'i või Peirce'i mõttes). Märk on suhe. Kuid märk ei põhjusta oma tähendust ega tähendus märki. Nende vastastikune suhe konstitueerib märgi. Ja loomulikult, semiosfäär – üks meie põhimõisteid – ei ole oma osade (eraldiseisev) põhjus või osad semiosfääri põhjused. Terviku ja osade vahel käib pidev dialoogiline tõlkeprotsess, mis konstitueerib mõle-

ma pooluse identiteedi. Viimati mainitud tahk viitab ka asjaolule, et semiootiline või relatsiooniline seletus (vastupidiselt muutujakesksele põhjuslikule seletusele) on alati olemuslikult *abduktiivne*.

Me ei saa siin kõiki teadusfilosoofiast pärit argumente üksikasjalikult kirjeldada – oleme seda teinud mujal (Selg, Ventsel 2020: 7. ptk) –, kuid asja mõtte võib kokku võtta järgnevalt. Kuna konstitutiivne seletus ei saa nähtust eraldiseisvateks osadeks lahata, ei saa ta põhimõtteliselt (isegi ideaalsetes tingimustes) hõlmata otsustavat eksperimenti (põhjusliku uurimistöö n-ö kullastandard), mis võiks demonstreerida konstitutiivsete suhete olemasolu. Seepärast ei saa konstitutiivne seletus võtta deduktiivse arutluse vormi ega olla põhistatud induktiivse üldistamisega, vaid püsib olemuslikult abduktiivsena. Vastupidiselt esimesele kahele loogikale hõlmab abduktsioon liikumist empiiriliste vaatluste ja teoreetiliste eelduste vahel, mis ei ole eraldiseisvalt antud. Seda saab selgitada Peirce'i abduktsioonivormeli kaudu:

Vaadeldakse üllatavat fakti C.
Kuid kui A oleks tõene, oleks C enesestmõistetav.
Seega võib uskuda, et A on tõene. (CP 5.189)

Siinkohal on oluline märkida, et konstitutiivne/abduktiivne seletuslaad on pidev C ja A muutuvate identiteetide lahtiharutamine. Abduktsioonist rääkides ei rõhutata tavaliselt, et C staatus "üllatavana" ei ole C omadus, vaid on mõttekas ainult meie taustateadmise T alusel, teadmise, mis on omakorda seotud A-ga (mis teeb C "ebaüllatavaks" või "enesestmõistetavaks") ja vastupidi. Niisiis on konstitutiivne/abduktiivne seletus läbinisti relatsiooniline. See tähendab ka, et meie kasutatavad teoreetilised kategooriad "ei tööta ilma ülejäägita" (Glynos, Howarth 2007: 47); nende "rakendamist" ennast "tuleks mõista osana üldisest *artikuleerimise* praktikast, milles selgitavate kategooriate mõte ja tähendus kujunevad orgaaniliselt ja sattumuslikult oma rakendusprotsessis" (samas). Seda peaks silmas pidama ka valitsemise analüüsis kasutatavate semiootiliste kategooriate puhul, mida hakkame nüüd tutvustama.

Ähvardusepõhine valitsemine (emotiivne avalik kommunikatsioon). Valitsemise puhul on emotiivse avaliku kommunikatsiooni domineerimine poliitikaküsimuste deproblematiseerimise

vorm, mis apelleerib tihtipeale abstraktsetele ohtudele ning kujutab vaenlast, kes on tuvastatav, kuid mitte ohjatav, ning kes takistab oma kurjakuulutavate tegudega avalikkuse aluseid endid (olgu need siis kehastatud rahvuses, riigis või rühmas). Säärane valitsemise vorm kuulub harilikult totalitaarsete populistlike režiimide juurde, nii ajalooliselt kui ka tänapäeval. Arusaam, et totalitarismi ei tohiks segamini ajada vanade valitsemise vormidega nagu despotism või türannia, kuna ta on eripäraselt modernne ja "demokraatlik" nähtus (mis ilmub võib-olla alles 20. sajandil ühes "massiühiskonnaga"), on pärast Arendtit (1962) tugevat toetust kogunud.

Lefort'i järgi võime totalitaristlikku populistlikku valitsemist iseloomustada säärasena, milles "ühiskonna jagunemist [*division*] eitatakse kõigis tema vormides ning samal ajal mõistetakse hukka kõik märgid arvamuse, uskumuse või moraali erinevustest" (1988: 13). Ähvardusepõhise valitsemise paradoks seisneb seega selles: "jagunemist eitatakse [...] ja selle eitusega samal ajal kinnitatakse teistsugust jaotust kujutluse tasandil, jaotust Ühtse Rahva ja Teise vahel" (Lefort 1988: 298). See näitab, et "totalitarism vajab toetuspunktina vaenlast ning sõltub seega jaotusest selsamal hetkel, kui see hukka mõistetakse" (Marchart 2007: 103). Ja vaenlase roll on kinnistada populistlik ühtekuuluvus: "Nimelt seetõttu, et totalitarism esitab end täielikult ratsionaalse korrana, peab ta omandama rikkumata puhtuse vormi, ning see, mis välja arvatakse, peab omakorda olemuslikult ebapuhas olema" (Laclau 1990: 90).

Rääkides demokraatia ja võimu teooria kontekstis, on see miski, mida Laclau kirjeldab "*jakobiinliku* arusaamana demokraatiast, koos temaga kaasneva läbipaistva kogukonnaga, mis saab ühendatud – kui vaja – terrori teel" (Laclau 2001: 250). Siin on apelleerimine emotsioonidele "meie" ja "nende" antagonismi süvendamise teel avalikus diskursuses möödapääsmatu. Seega nimetame sellise demokraatia vormi, mida liigendatakse avalikus kommunikatsioonis peamiselt *emotiivsete* sõnumite kaudu, "totalitaarseks populismiks". Emotiivseks võimuks nimetatu juured on jällegi üsna traditsioonilised. See oli Machiavelli *Valitseja* üheks peamiseks probleemiks, kui ta arutas hirmu ja armu üle *võimu* [*power over*] vahenditena, eriti tärkava valitsuse faasis. Neid on märgata ka Weberi mõistes "karismaatiline autoriteet" (1978: 241–245), siin aga *võime* [*power to*] mõttes.

Stoiline valitsemine (faatiline avalik kommunikatsioon). Valit-

semise puhul hõlmab faatilise avaliku kommunikatsiooni domineerimine poliitikaküsimuste deproblematiseerimise strateegiaid (Selg, Ventsel 2020: 3. ptk). Õigupoolest ei mõisteta valitsemise-alases kirjanduses säärast faatilist kommunikatsioonivormi täieõigusliku valitsemise vormina. Siinkohal saame aga viidata teatavale reaktsioonivormile valitsemise luhtumisele; sellest räägib Bob Jessop: "stoitsism", mis "toetub argirutiini taga ajavale passiivsele resignatsioonile" (2011: 118). Põhimõtteliselt on tegemist apelleerimisega tavadele, mille kaudu üritatakse problemaatilised küsimused agendast maha võtta.

Demokraatia ja võimu vormi, mida nimetame "autoritaarseks populismiks", iseloomustab *faatiliste* sõnumite domineerimine avalikus diskursuses. Selle tulemuseks on apelleerimine stereotüüpidele ja tavaarusaamadele. Praktikas on viimaste funktsioon sarnane *müüdi* funktsioonile Barthes'i mõttes. Müüt hävitab inimtegude komplekssuse ja omistab neile olemuste lihtsuse (Barthes 2004 [1957]). Seega iseloomustab tavaarusaamade, stereotüüpide ja ritualiseeritud vormelite domineerimine avalikus diskursuses meie raamistiku järgi "autoritaarset populismi". *Faatilise* võimu mõiste alguse leiab juba Max Weberi mõistest "traditsiooniline domineerimine" ja Karl Marxi "fetišismi" mõistest, mida arendab üldisemas raamistus edasi György Lukácsi mõiste "asjastamine" [*reification*].

Küüniline valitsemine (poeetiline avalik kommunikatsioon). Poeetilise avaliku kommunikatsiooni domineerimine on järjekordne poliitikaküsimuste deproblematiseerimise vorm (vt Selg, Ventsel 2020: 3. ptk). Taaskord Jessopi järgi:

> Künism kuulub sümboolse poliitika valda, kiirendatud poliitikajahvatamise juurde (mis jätab mulje, nagu võetaks midagi lahendamatute probleemide osas ette), ning avalike suhete valda, kus 'sõnad töötavad, aga poliitika luhtub.' See on eriti ilmne tänapäevases meediastunud poliitikamaailmas (2011: 118).

Tegemist on põhimõtteliselt valitsemisega, mis teisaldab poliitikaprobleemid nendega tegelemata – ta muudab need probleemideks, millele on valmis lahendused käepärast võtta.

Poeetilise keele domineerimine avalikus kommunikatsioonis viitab säärasele demokraatia ja võimu semiootilisele vormile, mida võib

nimetada "demokraatlikuks populismiks" või "tühiseks demagoogiaks" Laclau mõttes. See on "äärmiselt institutsionaliseeritud ühiskonna" populistlik retoorika. Lääneriigid on sellega lähedalt tuttavad, sest erakondade valimiskampaaniate ajal pakutakse seda küllaga, eesmärgiga õrritavate metafooride kaudu konstrueerida poeetilisi samaväärsusahelaid, mis vastandavad "õigeid" ja "valesid" poliitikaid. Võimust rääkides: Pierre Bourdieu märgib, et "alati, igas ühiskonnas on konfliktid sümboolsete võimude vahel, mis üritavad kehtestada legitiimsete lahknevuste nägemust, st *konstrueerida* gruppe. Ses mõttes on sümboolne võim "ilma-tegemise" [*world-making*] võim (1989: 22, meie rõhutus – P.S., A.V.). Seetõttu on poeetiliste samaväärsuste loomine seda tüüpi võimustrateegiale tihtipeale esmatähtis.

Hierarhiapõhine valitsemine (konatiivne avalik kommunikatsioon). Valitsemist, mis väljendub peamiselt vokatiivis ja imperatiivis – ehk konatiivses avalikus kommunikatsioonis –, nimetatakse valitsemise-alases kirjanduses hierarhiaks. Hierarhia peamine mehhanism on käsk kõige laiemas mõttes, sealhulgas bürokraatlikud direktiivid, tulemuslikkuse mõõtmine ning otsesed käsud ametiastmepõhistes täidesaatva võimu harudes. Käsk üldises mõttes "hõlmab imperatiivset koordinatsiooni *ex ante*, et täita ülaltpoolt seatud kollektiivseid sisulisi eesmärke (firma, organisatsiooni või riigi hierarhiline käsuliin)" (Jessop 2016: 167).

Konatiivset avalikku kommunikatsiooni võime seostada sellise demokraatia kujutisega, mida kirjeldatakse "klientelismina". Seda poliitika vormi iseloomustatakse "mittehorisontaalse", "partikularistliku" ja "asümmeetrilise" kommunikatsiooniga, mis muuhulgas "väärtustab avalikke lojaalsuseavaldusi patroonile" (Hallin, Papathanassopoulos 2002: 185–189). Seega mõistame seda poliitika vormina, milles patroon (poliitiline eliit) on aktiivne saatja ning mis keskendub otseselt rahvale, passiivsele saajale, kellele antakse käsk või keda kutsutakse korrale. Muidugi on see vorm seotud kõige tavapärasema arusaamaga võimust, mille juured on tagasi viidavad vähemasti Hobbes'i *Leviaatanini*.

Võrgustikupõhine valitsemine (referentsiaalne avalik kommunikatsioon). Seda valitsemise vormi peavad häälekaimalt omaks mitmed arutleva demokraatia liikumise liinid (vt Hajer, Wagenaar 2003), sest võrgustikupõhise valitsemise peatähtsaks mehhanismiks

on eeldatud dialoog. Valitsemise arutlevat vormi seostatakse tavaliselt võrgustike või nõndanimetatud "heterarhiaga" – tegemist on valitsemise vormiga, mis asub kusagil turu anarhia ja riigi hierarhia vahepeal. Võrgustatud valitsemise kommunikatsioonivorm on dialoog, mis "sõltub jätkuvast pühendumisest luua ja jagada informatsiooni (seeläbi vähendades piiratud ratsionaalsuse probleemi, kuid seda mitte kunagi kõrvaldades)" (Jessop 2016: 169). Seda saame mõtestada avalikkuse konstitueerimisena referentsiaalse kommunikatsiooni kaudu.

Kontseptualiseerides referentsiaalset kommunikatsiooni demokraatia ja võimu teooria raamistikus eeldame, et avalik kood, millega probleeme lahendatakse on etteantud, küsitlematu ja paikapandud. Siin suunatakse tähelepanu selle realiseerimise *kontekstile*, mistõttu võime selle avaliku diskursuse vormi seostada "arutleva demokraatiaga", mis pärineb mitmest Jürgen Habermasi tööst. Saame seda tõlgendada *referentsiaalsete* sõnumite domineerimisega avalikus diskursuses. Arutlevat võimu on muidugi keeruline kontseptualiseerida, sest ideaalse arutleva protseduuri puhul ei tohiks ükski võimusuhe arutelu mõjutada. Kuid nagu mitmed normatiivsed mudelid väidavad, võib seda võimuvormi pidada ka *võimeks* [*power to*] – nt rahva koostegutsemise võime (Arendt) või *ühise* tahte loomise võime kommunikatsioonis, mille eesmärgiks on üksmeelele jõudmine (Habermas).

Metavalitsemine (metakeeleline avalik kommunikatsioon). Ei ole juhus, et valitsemise vormi, mille puhul domineerib metakeeleline avalik kommunikatsioon, nimetatakse valitsemise uuringutes "metavalitsemiseks". Metavalitsemine ehk "valitsemise valitsemine", nagu seda vahel kirjeldatakse, seondub tihtipeale mitte isegi valitsemise alusreeglite või -normide, vaid nende väärtuste küsitlemise ja täpsustamisega, millel need normid põhinevad (Kooiman 2003; Kooiman, Jentoft 2009). "Tarviliku mitmekesisuse", "refleksiivse orientatsiooni" ja "eneserefleksiivse iroonia" printsiibid, mille üle arutleb Jessop (2011), otsides metavalitsemiseks sobilikku eetost, tähendavad lõpeks kõik valitsemise praktikate aluste küsitlemist, sealhulgas küsimist selle järele, miks just need ja mitte teised on dominantseks, hegemoonseks või lihtsalt enesestmõistetavaks kujunenud. Võime öelda, et metavalitsemine on problematiseeriva poliitika kõrgeim vorm, mis seab "sattumuslikkuse eetose" valitsemi-

se etteotsa. Sattumuslikkuse eetos on valitsemise normatiivne hoiak, mille järgi iga ühiskondlikus korras osaleja peaks nii seda korda kui kõigi positsiooni ses korras mõistma *sattumusliku*, mitte *loomuliku* või *fikseerituna*.

Demokraatia ja võimu semiootilise käsitluse järgi nimetame seda "radikaalseks" või "agonistlikuks" demokraatiks, mille all mõistetakse (Essexi koolkonna töödes) säärast poliitikat, mille järgi on sotsiaalsuse "olemus" sattumuslik. Võime seda tõlgendada metakeeleliste sõnumite domineerimisena avalikus diskursuses, mida iseloomustab avaliku *koodi* – nt alusväärtuste ja kogu poliitilise kogukonna eesmärkide – küsitlemine ja selgitamine. Metakeelelist arusaama võimust võib seostada Anthony Giddensi mõttes "praktilise teadvuse teadmise" muundumisega "diskursiivse teadvuse teadmiseks". "Praktilise teadvuse teadmine" on enesestmõistetav teadmine, mille põhjal töötab enam-vähem automaatselt argikäitumine. "Diskursiivse teadvuse teadmine" on säärane, mis valatakse refleksiivsesse vormi: sõnad, argumendid, küsimused.

Kohtame kõike seda allpool, kui esitame poliitikasemiootilise selgituse semiosfäärist, mida võime esialgselt nimetada "Taiwani reaktsooniks COVID-19 kriisile".

Poliitikasemiootika rakendus: seletades Taiwani reaktsiooni COVID-19 kriisile

Saame siin artikli osas ainult lühidalt kombata Taiwani reaktsiooni kontuure COVID-19le, reaktsiooni, mille kohta on üks meist teinud põhjalikku uurimistööd, mille põhjal ilmub peatselt peatükipikkune käsitlus monograafias Selg, Sootla, Klasche (2023). Meie andmeallikad on avalikud: valitsuse dokumendid, teadusartiklid, trüki- ja audiovisuaalse meedia kajastused. Me ei ole teostanud etnograafilist välitööd ega läbi viinud intervjuusid. Siinkohal viitame ainult äärmisel vajadusel kõigest mõnele oma allikale. Kasutame allikaid, et rekonstrueerida fakte Taiwani valitsemise kohta. Kuid andmed, mida nende faktide põhjal loome, toetuvad poliitikasemiootilisele faktide analüüsile, mida kasutame siis selle valitsemise seletamiseks. Teisisõnu, küsime selle järele, *mille* fakt on mingi partikulaarne fakt.

Kas see on näiteks *metavalitsemise* fakt? On see *üllatav* fakt? Ja nõnda edasi. Sedasi tegeleme "kontekstitundliku koodiselektsiooniga", mis võimaldab meil rekonstrueerida Cd, Td ja Ad, mille üle arutlesime eelmises alajaotuses, ning teostada konkreetse kõnealuse semiosfääri poliitikasemiootiline seletus.

Fakt C1, millega oma analüüsi alustame, on kasutatud allikates pea vaidlustamata: kriisi esimese laine jooksul (umbkaudu 2019. a detsembrist kuni 2021. a aprillini) oli Taiwan koroonaviiruse ohjeldamises tohutult edukas (vt Lee 2021: 29: Wong jt 2022: 3; Li 2021: 50). Visandame lühidalt selle fakti tahud. "2021. a 10. veebruari seisuga oli kinnitust leidnud ainult 935 COVID-19 juhtumit alates esimesest kinnitatud juhtumist 21. jaanuaril 2020. aastal", seda 24 miljonilise rahvaarvuga riigis; "kinnitatud juhtumite seast on aset leidnud üheksa surmajuhtumit, kellest kõik olid üle 40aastased täiskasvanud" (Li 2021: 50). Veelgi muljetavaldavamalt õnnestus Taiwanil 2020. a 21. detsembriks vältida 253 päeva jooksul lokaalset edasikandmist (Li 2021: 51). Et asi perspektiivi seada, siis "Florida osariik USAs, võrreldava, 21,5 miljonilise (või veidi väiksema) rahvastikuga koges 2020. a novembriks 17600 surmajuhtumit ja 897000 nakkusjuhtumit" (Khondker 2021: 705). Samal ajal kasvas 2020. aastal Taiwani majandus, ehkki eelmisel aastal ennustatust veidi vähem, kuid üleilmsest keskmisest siiski märkimisväärselt rohkem. Samuti ei suletud kõne all oleval perioodil Taiwani ühiskonda (Li 2021: 50). See on siis lühidalt C1, mida võime nimetada Taiwani edulooks. Kas tegemist on üllatava faktiga? Kahtlemata. Kuid mis on meie taustateadmine T, mille põhjal seda väita?

Lühidalt: Taiwan kuulub "Aasia tiigrite" hulka, mis on "tihedalt rahvastatud ning geograafiliselt Hiinale lähedased, mis tähendab, et neil pidanuks olema väga keeruline kriisiga toime tulla" (Lee 2021: 30). 2020. a alguses "ennustati, et oma majanduslike tegevuste ning logistiliste suhete tõttu Hiinaga saab Taiwanist üks tõsisemalt mõjutatud riike" (Hsieh jt 2021: 301; vt ka Kuo 2020: 103). Lisaks on Taiwani majandus väga haavatav, kuna sõltub peaasjalikult globaalsetest voogudest (nagu eksport või turism), mis kannatasid eriti 2020. aastal üleilmse sulgemise tõttu tõsiselt.

Mis siis oleks see A1, mis teeks C1 "enesestmõistetavaks"? See koosneb hulgast valitsemise meetmetest, mida saame mõtestada COVID-19e kriisi problematiseeriva poliitika raames. Lotmanlikult

öeldes: esimese kahe laine ajal iseloomustas Taiwani reaktsiooni COVID-19le peaasjalikult kriisi diskreetne kodeerimine, samas kui kontinuaalne kodeerimine pagendati semiosfääri perifeeriasse. Poliitikasemiootilistes kategooriates võime öelda, et Taiwani edu kriisi ohjeldamisel seletab "metavalitsemise" ja "võrgustikupõhise" (metakeelelise ja referentsiaalse kommunikatsiooni) domineerimise fakt. Ähvardusepõhine, stoiline ja küüniline valitsemine (emotiivne, faatiline ja poeetiline kommunikatsioon) mängisid kriisiga toimetulekus kõigest marginaalset rolli. Globaalses kontekstis on see üsna ebaharilik, sest, kui kõnelda tavakeeles, siis Taiwan ka tegelikult tegeles kriisiga ühes kõigi tema ennustamatute ja pidevalt muutuvate oludega, mitte ei laskunud poliitilise rivaliteedi, süüdistamise, vandenõuteooriate, eitamise jmt mängu – mis oli sel ajal peavoolustrateegiaks nii USAs kui Ühendkuningriigis. Võiksime öelda, et viimased tegelesid COVID-19e ja teiste teemade – nt valimised, eriti Trumpi juhitud USAs – deproblematiseerimisega. Nagu mainitud, siis on problematiseerimine ja deproblematiseerimine vastastikku konstitutiivses suhtes. Seda on oluline meeles pidada, et mõista hilisemaid arenguid Taiwani reaktsioonis kriisile. Kuid millised on need konkreetsed problematiseerivad valitsemispraktikad, millele saame viidata seoses Taiwani reaktsiooniga COVID-19le perioodil detsember 2019–aprill 2021?

Toome välja järgmised. Taiwani "poliitikat kujundavad peamiselt ekspertide juhitud valitsusagentuurid [...], mitte aga vähese epidemioloogilise ja immunoloogilise ekspertiisiga poliitikud" (Lee 2021: 29). See jätab "poliitikutele ja bürokraatidele vähe ruumi manipuleerimiseks, et olukorda enda kasuks pöörata" (samas, 35–36). Just seda tähendabki metakeelelise ja referentsiaalse kommunikatsiooni domineerimine emotiivsete, faatiliste ja poeetiliste võimumängude üle. Taiwani valitsemist on kutsutud ka NEPTiks [*National Epidemic Prevention Team*, Riiklik epideemiaennetuse meeskond]. Loomuselt on tegemist meie terminites metavalitsemisega:

> Taiwani NEPTi juhitakse hästi planeeritud hädaolukorrareaktsiooni mehhanismi põhimõttel, tsiviilühiskonna kaasamise ja avaliku usalduse kultuuri alusel ning arusaamaga liikmete vastastikusest sõltuvusest. Kõik need elemendid on hädavajalikud ühiste pingutuste jaoks, et võidelda COVID-19ga (Hsieh jt 2021: 306; vt ka joonis 3).

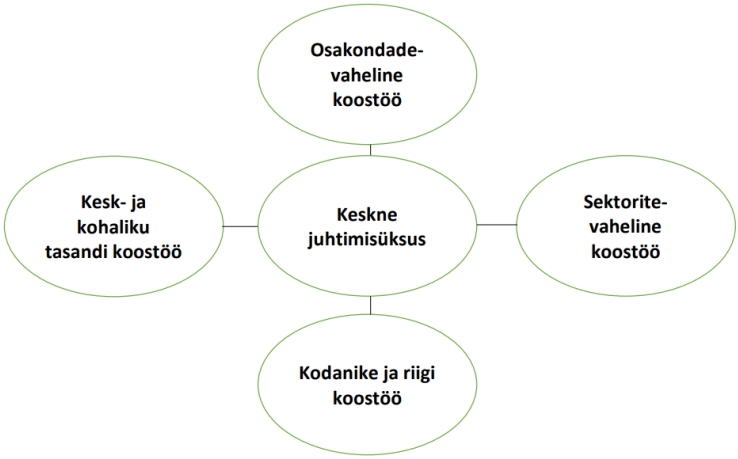

Joonis 3. Tingimused tõhusaks kogu rahvast hõlmavaks [*whole-of-nation*] lähenemiseks (allikas: Hsieh jt 2021: 311).

Nakkuskõvera tasandamise taktikatest rääkides on nimetatud üle saja meetme, mis viitab hulgalistele viisidele, mille kaudu valitsus mõtles oma kehtiva valitsemise "koodi" metakeelelise ümbersuunamise või problematiseerimise vajadusele. On konatiivsed "piitsa"-meetmed, nagu kõrged trahvid (kuni kaks miljonit TWD ehk umbkaudu 70000 USD) (Johnson, Johnson 2020) karantiinireeglite rikkumise, tahtliku valeinformatsiooni levitamise või ühistranspordis maskikandmisest keeldumise eest (Kuo 2020: 105–106). Siin võib muidugi viidata ka intensiivsele piirikontrollile. Samal ajal on mitmesugused "prääniku"-meetmed, millest kõige olulisemana võib välja tuua valitsuse sekkumine majandusse ja ühiskonda. Valitsus toetas madala sissetulekuga peresid, pandeemia tõttu töö kaotanuid (nt turismisektoris), toimetas kohale toitu jne:

> 14. augustil 2020. a avaldas valitsus uue abipaketi raskelt mõjutatud turismitööstusele, abipaketiga subsideeritakse hotellitöötajate palku kuni 40 protsendi ulatuses nende tavapalgast (kuni 20000 TWD) ning igakuiselt

> kolme kuu jooksul antakse 10000 TWD giididele, kes on füüsilisest isikust ettevõtjad. (Kuo 2020: 113)

Siinkohal on eriti tähtis Taiwani valitsuse avalik kommunikatsioon, mis põhineb kõige metakeelelisemal suunitlusel üleüldse: informatsiooni läbipaistvus ja ergas reageerimine COVID-19t puudutavale valeinformatsioonile. Siin sellega seonduvalt paar fakti:

> Alates 23. jaanuarist 2020 peeti igapäevast pressikonverentsi, avatud ja läbipaistvat platvormi teabe vahetamiseks epideemia kohta, et informeerida avalikkust käimasolevatest COVID-19ga seonduvatest arengutest Taiwanis. Tervishoiuminister Chen Shih-Chung on neid pressikonverentse juhtinud pea iga päev, et edastada informatsiooni COVID-19e kohta selgesti arusaadavas keeles. (Li 2021: 54)

Valitsus palus tele- ja raadiojaamadel jagada avalikkusele iga tunni aja tagant teavet viiruse leviku viiside, korraliku kätepesemise tähtsuse ning õigete maskikandmise juhtude kohta. Valitsus julgustas pidevalt kodanikke omandama isikliku hügieeni häid harjumusi ning praktiseerima sotsiaalset distantseerumist. (Kuo 2020: 108)

Lisaks kasutas Taiwani CECC [*Central Epidemic Command Center*, Keskne Epideemia Juhtimiskeskus] mitut infokanalit, et kriisi kommunikeerida, sealhulgas

> mitmeid ühismeedia platvorme (nagu LINE, Facebook ja Twitter), elektroonilisi meediakanaleid (nagu YouTube), trükimeediat (nagu plakatid ühistranspordis) ja ringhäälingumeediat (nagu televisiooni ja raadiot), et regulaarselt levitada COVID-19e ennetusteavet. Säärased meetmed pidid ka ära hoidma avalikku paanikat ning andma avalikkusele kohaseid juhiseid COVID-19 ennetus- ja kontrollipraktikate osas parandamaks isiklikku hügieeni ning avalikku teadlikkust. (Li 2021: 55)

Järjekindlus on samuti oluline tahk läbipaistvusest:

> [a]lates 21. jaanuarist 2020 peab CECC igapäevaseid pressikonverentse suhtlemaks meedia ja avalikkusega. Selle pressikonverentsi käigus teatas CECC iga päev kuni 7. juunini COVID-19 juhtumite arvu, st ajani, mil 56 järjestikuse päeva (ehk nelja potentsiaalse inkubatsiooniperioodi) jooksul ei olnud ühtki lokaalset juhtumit tuvastatud [ning] [i]gapäevane pressikonverents muudeti iganädalaseks pressikonverentsiks või korraldati edaspidi juhtumipõhise vajaduse alusel. (Kuo 2020: 107–108)

Nagu öeldud, hõlmab läbipaistvus erksat reageerimist valeinformatsiooni levitamisele. Ka siin on Taiwani esitus eeskujulik:

> Alates CECC kokkukutsumisest korraldati igapäevaseid pressikonverentse, et välja kuulutada poliitikastrateegiaid ja edastada teavet COVID-19 kohta ning et viivitamatult ära klaarida ühismeedias ringlev valeinformatsioon. Taiwani valitsus on ühismeediasse postitanud meeme stiilis "koomika võidab kõlaka" [*humour over rumour*], et vastustada desinformatsiooni. Enamgi, Taiwani CDC on platvormil LINE (sarnane WhatsAppile, kasutatakse Taiwanis laialdaselt) aktiivselt kasutanud juturoboteid, et välja kuulutada olulisi poliitikastrateegiaid ja edastada igapäevaselt statistikat. (Li 2021: 55)

Võtame nüüd kokku, mida oleme analüüsinud A1na, mis muutis vaatluse C1 – Taiwani eduloo – "enesestmõistetavaks", ning lisame mõned olulised tahud, mille üksikasjalikumaks käsitlemiseks meil ruumi ei jätkunud, kuid mis meie uurimistöö käigus välja tulid (rõhutame neid lisatahke kaldkirjas).

- Kogu rahvast hõlmav lähenemine [*the whole-of-nation approach*] kriisi valitsemisele;
- *Valitsuse ja institutsionaalse ning juriidilise struktuuri hea ettevalmistus tänu 2003. a SARSi kriisi õppetundidele*;
- Valitsuse tõhusad taktikad kõvera tasandamisel, mille tulemuseks maailma üks madalamaid COVIDi surmade arve;
- *CECC (Keskse Epideemia Juhtimiskeskuse) asutamine juba 20. jaanuaril 2020. aastal; see hakkas koordineerima enam kui sadat valitsemise meedet;*
- *Kodanike ja erasektori tõhus kaasamine valitsemisse;*
- Tõhusad majanduslikud meetmed leevendamaks pandeemia põhjustatud majanduslikke tagasilööke;
- Läbipaistev valitsuse kommunikatsioon (sh info- ja kommunikatsioonitehnoloogia kasutamine), *mille tulemuseks oli tugev legitiimsus ja usaldus ning demokraatlik kaasatus valitsemisse (vaatamata Taiwani valitsuse üldisele ülalt-alla struktuurile)*;
- *Edukas välistoetuse puudumise (eriti Maailma Terviseorga-*

nisatsiooni näol) kanaldamine loomaks avaliku vastastiksõltuvuse tunnet.

Kõiki neid A1e tahkusid saab tõlgendada problematiseerimispoliitikana (metavalitsemisena, võrgustikupõhise valitsemisena). Poliitikasemiootika terminites moodustasid need valitsemise meetmed *keskuse* semiosfäärile nimega "Taiwani reaktsioon COVID-19le detsembrist 2019 aprillini 2021", mille *poliitiline vorm* on valdavalt metakeeleline ja referentsiaalne. Aga kuidas on lood selle semiosfääri *perifeeriaga*? Selle kirjeldamiseks peame naasma oma teoreetilise eelduseni, et problematiseerimine ja deproblematiseerimine on vastastikku konstitutiivsed. Seega küsime: mida deproblematiseeriti selles pidevas COVID-19 problematiseerimise protsessis (A1)? Abduktiivse loogika terminites: kas seda "enesestmõistetavust" (A1) võib näha taustateadmisena (T2), mis muudab üllatavaks uue vaatluse Taiwani reaktsiooni kohta COVID-19le (C2)? Tegelikult võib küll. A1 muutub T2ks järgmiselt.

Taiwani reaktsioon COVID-19le perioodil detsembrist 2019 aprillini 2021 oli edukas, kuid sedamööda kui pandeemia alustas oma teist aastat, muutusid asjad üsna rabavalt. Taiwan osutus vaktsineerimise koha pealt täielikuks mahajääjaks. See on lühidalt öeldes fakt C2. Kuid arvestades seda, kui kohusetundlik oli Taiwan olnud (A1), siis on C2 *üllatav* fakt, muutes A1e T2ks (meie taustateadmiseks C2le). Joonistades C2te – Taiwani mahajäävat sooritust vaktsineerimist teostades – natuke üksikasjalikumalt välja, märkigem, et "esimene uuring, mille eesmärk oli hinnata suhtumist COVID-19 vaktsiinidesse Taiwanis (avaldatud Tsai jt 2021)", viidi läbi 2020. a oktoobris – enne kui vaktsiinid kättesaavaks said. Selle uuringu kohaselt "ei olnud pea pooled osalejad nõus COVID-19 vaktsiini saama (nõus 52,7%, ei ole nõus 47,3%)" (Tsai jt 2021: 8). Seega oli "Taiwani heakskiidumäär COVID-19e vaktsiinidele madalam kui enamikes maailma riikides ning ka madalam kui Prantsusmaal ja Rootsis, mille heakskiidumäär [oli] juba madal" (samas). Lisaks usaldamatusele vaktsiinide suhtes valitses Taiwanis pea 2021. a augustini tohutu vaktsiinivarude puudus. Taiwani rahvastiku vaktsineerituse määr oli veel 2021. a mais ainult 1%. Riigis, mis uhkustas sama aasta märtsis ainult kümne COVID-19e surmaga, tõusis see arv suveks 850ni (vt joonis 4).

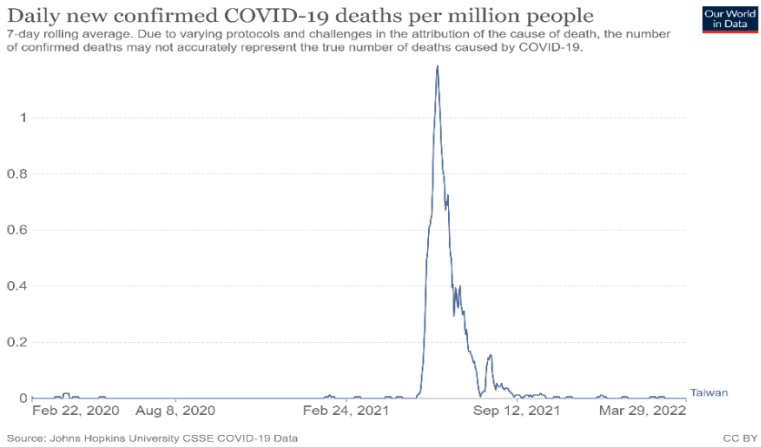

Joonis 4. COVID-19e surmajuhtumite drastiline tõus Taiwanis 2021. aasta kevadel ja suvel (allikas: Johns Hopkins University CSSE COVID-19 Data).

Mis on A2e juures see, mis muudaks C2e "enesestmõistetavaks"? Esmalt, kas see võiks olla pandeemia esimese pooleteise aasta tohutu edu viirusega võitlemisel, mis andis tagasilöögi, kui kriis liikus *ennetuse* faasist haiguse *kõrvaldamise* faasi (vähemalt seda viimast peaks vaktsiin ideaalis tegema)? Semiootilises sõnastuses: kas metakeeleline/referentsiaalne *ennetamise* strateegiate problematiseerimine tõi kaasa tulevaste *kõrvaldamise* strateegiate faatilise (stoilise) deproblematiseerimise? Sellele võimalusele on juba uuringutes vihjatud (vt ülevaadet Khondker 2021). Võti asja mõtestamiseks peitub selles, et Taiwan oli äärmiselt edukas COVID-19 kriisiga tegelemisel, kui tegemist oli *kohaliku ennetus*poliitika küsimusega, kuid kui küsimuseks sai globaalne nõudlus vaktsiinide järele, siis muutus kriis peaasjalikult *geopoliitiliseks*. Ja võib väita, et geopoliitika oli Taiwani eduloo käigus jäänud perifeeriasse. Võime ainult mõõdaminnes mainida, mis oli A2s mängus. Tähtsaim faktor oli Hiina mõju. Hiina ei ole mõistnud Taiwani mitte riigina, vaid osana oma territooriumist, ning on pidevalt ähvardanud seda taas endaga liita. Seda silmas pidades: Taiwani läbirääkimised Saksamaa firmaga BioNTech (üks

suuremaid COVID-19 vaktsiinide tootjaid maailmas) said alguse juba augustis 2020, "kuid läbirääkimised lõppesid 2021. aasta jaanuaris uudisloo sõnastuse tõttu" (Khondker 2021: 710). Taiwani tervishoiuministri 27. mai 2021. a paljastuse kohaselt "palus BioNTech SE Taiwanil eemaldada sõnad "minu riik" selle uudisloo mustandiversioonist, mis pidi vaktsiinitehingu teatavaks tegema" (Hsiao jt 2021). Ainult päev varem "valitseva partei koosolekul [...] ütles Taiwani president Tsai Ing-wen: "Olime [jaanuaris 2021] lähedal lepingu sõlmimisele Saksamaa tehasega [BioNTech], kuid Hiina sekkumise tõttu ei ole seni õnnestunud seda sõlmida"" (DW News 2021a). Loomulikult on Hiina tavapäraselt eitanud igasugust sekkumist Taiwani poliitikasse. Kuid arvestades täielikult faatilist rituaalset vastust, mille BioNTech andis küsimustele, mis esitati pärast Taiwani tervishoiuministri ja presidendi väiteid, on enam kui tõenäoline, et mured Hiina reaktsiooni pärast said siin otsustavaks: "Me ei avalda informatsiooni oma vaktsiini potentsiaalse ega võimaliku levitamise kohta. BioNTechis on meie eesmärk teha vaktsiin kättesaadavaks nii paljudele inimestele maailmas kui võimalik" (DW News 2021b). Säärane BioNTechi kasutatud orwellilik *prääkpruuk* – "faatilise avaliku kommunikatsiooni ideaaltüüp" (Selg, Ventsel 2020: 184) – annab tunnistust, et "Taiwani poliitiline põimitus ja poliitilised jagelused Hiinaga piiravad riigi võimekust" (Khondker 2021: 711). Sellega seoses märgime, et riigi asemel jõudsid 2021. aasta juulis kaks "Taiwani tehnoloogiagiganti TSMC ja Foxconn [...] kokkuleppele 10 miljoni Pfizer-BioNTech vaktsiinidoosi ostmiseks", plaaniga "annetada need laialijagamiseks valitsusele" (CNA 2021). Seega panustas erasektor riigi väljapäästmisse geopoliitilisest ummikust.

Kokkuvõte

Meie lühike ekskurss Taiwani muutuvasse COVID-19 reaktsiooni semiosfääri tõi välja perifeeria ja tsentri vahelised muutuvad suhted alates 2021. aasta kevadest. Üks uurija on selle kokku võtnud järgnevalt: "teoreetiline fookus riigile autonoomse agendina ning selle efektiivusele võib olulisest mööda vaadata, kui seda ei kontekstualiseerita globaalsesse dünaamikasse, mis mõjutab riigi rolli" (Khondker 2021: 711). Meie terminites on Taiwani reaktsioon

COVID-19le semiosfäär, mida saab uurida eraldiseisva tervikuna, kuid iga tervik kultuuris, mida saab analüüsida, on samal ajal osa suuremast tervikust. Metodoloogiliselt tähendab see, et uurimisobjekt konstitueerib aina üllatavaid fakte, mis muudavad meie "enesest-mõistetavused" üllatusallikateks. See on möödapääsmatu, arvestades et semiootiliste uuringute "objekt" ei ole "asi", vaid pidevalt lahtirul-luv protsess. Kirjutades neid ridu 2022. aasta oktoobris, on Taiwan taas oma edulukku naasnud ning saavutanud pea 88-protsendilise vaktsineerituse määra (selgelt üle globaalse keskmise) ja ca 92% rahvastikust on saanud vähemalt ühe doosi. Semiosfäär on jälle muu-tunud. Mis puutub Taiwani, siis saame vaid loota, et järgmine hulk üllatavaid geopoliitilisi fakte ei ole seotud Hiina sõjalise sissetungiga sellesse jõukasse riiki. Mida õppida poliitilise maailma käsitlemisest semiosfäärina? Selle võtab sobivalt kokku Bob Jessopi metavalit-semise eetos: "Kui tundub tõenäoline, et luhtutakse, siis vähemasti on omale võimalik valida eelistatud luhtumise viis" (2011: 118). Lotmani panuseta kultuurisemiootikasse ei olnuks võimalik arendada välja poliitikasemiootikat, mis aitab mõista seda, mis on ses eetoses mängus nii teoreetiliselt kui praktiliselt.

Tänusõnad
Käesoleva artikli kirjutamist toetasid teadusgrandid: SHVFI19127 "Strateegiline narratiiv julgeolekudilemma kujundajana" ja PRG314 "Semiootiline sobivus kui biokultuurilise diversiteedi mehhanism: ebastabiilsus ja kestlikkus uutes keskkondades".

Kirjandus

Ahonen, Perrti 1993. A Copernican revolution in political research: Reflections on the rainbow of essays in this book. – Ahonen, P. (ed.), *Tracing the Semiotic Boundaries of politics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1–27.

Barthes, Roland 2004[1957]. *Mütoloogiad*. Tallinn: Varrak.

Bourdieu, Pierre 1989. Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory* 7(1): 14–25.

CNA 2021e [July 12, 2021]. *COVID-19: Taiwan's tech giants to buy 10 million vaccine doses.* [https://www.youtube.com/watch?v=T0u7KqIPEEE].

DW News 2021a [May 26, 2021]. *Did China block a BioNTech deal?* [https://www.youtube.com/watch?v=Qfy_qoCz3Jo].

DW News 2021b [May 29, 2021]. *COVID comes to Taiwan: Two words kill BioNTech deal* [https://www.youtube.com/watch?v=uX0BImdWwBs&t=197s].

Fawcett, Paul; Flinders, Matthew V.; Hay, Colin; Wood Matthew 2017. Anti-Politics, Depoliticization, and Governance. – Fawcett, P.; Flinders, MV.; Hay, C; Wood, M. (eds.). *Anti-Politics, Depoliticization, and Governance*. Oxford: Oxford University Press, 3–27.

Glynos, Jason; Howarth, David 2007. *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory.* London: Routledge.

Halliday, M. A. K. 1978. *Language as Social Semiotic*. London: Edward Arnold.

Hallin, Daniel C.; Papathanassopoulos, Stylianos 2002. Political clientelism and the media: southern Europe and Latin America in comparative perspective. *Media, Culture & Society* 24: 175–195.

Hay, Colin. 2007. *Why we hate politics*. Cambridge: Polity.

Hsieh, Chih-Wei; Wang, Mao; Wong, Natalie W.M.; Ho, Lawrence Ka-Ki 2021. A whole-of-nation approach to COVID-19: Taiwan's National Epidemic Prevention Team. *International Political Science Review* 42(3): 300–315.

Lotman, Juri; Ivanov, Vjatšeslav; Pjatigorski, Aleksander; Toporov, Vladimir; Uspenski, Boriss 2013 [1973] Kultuurisemiootika teesid. – Salupere, Silvi; Torop, Peeter; Kull, Kalevi (toim.). *Beginnings of the Semiotics of Culture*. Tartu Semiotics Library 13. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 105–126.

Jakobson, Roman 2010 [1960]. Lingvistika ja poeetika. *Akadeemia* 10: 1731–1773.

Jessop, Bob 2011. Metagovernance. – Mark Bevir (ed.). *The Sage Handbook of Governance*. London: Sage, 106–123.

— 2016. *The state: past, present, future.* Cambridge: Polity.

Johnson & Johnson 2020 [December 1]. How Lessons Learned in Taiwan Could Help Us Overcome COVID-19 [https://www.youtube.com/watch?v=QbbQOyl9lxg].

Khondker, Habibul Haque 2021. State and COVID-19 Response in the Asian Tiger Economies: Hong Kong, Taiwan and Singapore. *Comparative Sociology* 20(6): 695–717.

Kooiman, Jan; Jentoft, Sven 2009. Meta-governance: values, norms and principles, and the making of hard choices. *Public administration* 87(4): 818–836.

Kuo, Chun-Chien 2020. COVID-19 in Taiwan: Economic impacts and lessons learned. *Asian Economic Papers* 20(2): 98–117.

Laclau, Ernesto 1996. *Emancipation(s)*. London, New York: Verso.

— 2005. *On Populist Reason*. London, New York: Verso.

— 2001. Politics of Rhetoric. – Cohen, Tom; Cohen, Barbara; Hillis Miller, J.; Warminski, Andrzej (eds.). *Material Events. Paul de Man and the Afterlife of Theory*. Minnesota University Press, 229–251.

— 2006. Ideology and Post-Marxism. *Journal of Political Ideologies* 11(2): 103–114.

Lee, Wang Hwi 2021. South Korea, Taiwan, Hong Kong, Singapore and Covid-19. – *Covid-19 and Governance: Crisis Reveals*. London: Routledge, 29–40.

Lefort, Claude. 1988. *Democracy and political theory.* Cambridge: Polity Press

Li, Mei-Hui 2021. Proactive Strategies, Social Innovation, and Community Engagement in Relation to COVID-19 in Taiwan. – *Coronavirus (COVID-19) Outbreaks, Environment and Human Behaviour.* Springer, Cham, 49–62.

Lotman, Juri 1975. Dekabrist v povsednevnoj zhizni (bytovoe povedenie kak istoriko-psihologicheskaya kategoriya) – Bazanov, Vasilij G.; Vatsuro, Vadim E. (eds.), *Literaturnoe nasledie dekabristov*. Leningrad: Nauka, 25–74.

— 1976. Bytovoye povedeniye i tipologiya kul'tury v Rossii XVIII v. – Bazanov, Vasilij G. (ed.). *Kul'turnoye naslediye drevney Rusi: Istoki. Stanovleniye. Traditsii.* Moscow: Nauka, 292–297.

— 1999a. Semiosfäärist. – *Semiosfäärist*. Tallinn: Vagabund, 7–36.

— 1999b. Kultuur kui subjekt ja iseenese objekt. – *Semiosfäärist*. Tallinn: Vagabund, 37–52.

— 2006a. Retoorika. – *Kultuurisemiootika*. Tallinn: Olion, 186–211.

— 2006b. Kultuurisemiootika ja teksti mõiste. – *Kultuurisemiootika*. Tallinn: Olion, 260–267.

Lotman, Juri; Uspenski, Boriss 2013. Duaalsete mudelite rollist vene kultuuri dünaamikas XVIII sajandi lõpus. – Boriss Uspenski. *Vene kultuuri jõujooni. Valik artikleid*. Tlk Peet Lepik. Tartu: Ilmamaa, 240–294.

Lotman, Mihhail 2012. *Struktuur ja vabadus I. Semiootika vaatevinklist. 1.1. Tartu-Moskva koolkond: tekstist semiosfäärini*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Madisson, Mari-Liis; Ventsel, Andreas 2016a. 'Freedom of Speech' in the self-descriptions of the Estonian Extreme Right Groupuscules. *National Identities*: 18(2): 89−104.

— 2016b. Autocommunicative meaning-making in online-communication of Estonian extreme right. *Sign Systems Studies* 44(3): 326−354.

— 2018. Groupuscular identity-creation in online communication of Estonian extreme right. *Semiotica* 222: 25−46.

— 2020. *Strategic Conspiracy Narratives: A Semiotic Approach*. Routledge.

Makarychev, Andrey; Yatsyk, Alexandra 2017. *Lotman's Cultural Semiotics and the Political.* London: Rowman and Littlefield.

— 2021. Lotman and Political Theory. – Tamm, Marek; Torop, Peeter (eds.). *The Bloomsbury Companion to Juri Lotman*. New York: Bloomsbury Publisher, 390–403.

Monticelli, Daniele 2008. *Wholeness and its Remainders: Theoretical Procedures of Totalization and Detotalization in Semiotics, Philosophy and Politics*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Pierre, Jon; Peters, B. Guy 2005. *Governing Complex Societies: Trajectories and Scenarios*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Selg, Peeter 2010. Toward a semiotic model of democracy. *Applied Semiotics/Semiotique appliqué* 25: 22–54.

— 2020. A Political-semiotic explanation of wicked problems. – Halas, Elżbieta; Maslowski, Nicolas (eds.). *Politics of Symbolization Across Central and Eastern Europe*. Berlin: Peter Lang, 41–71.

Selg, Peeter; Sootla, Georg; Klasche, Benjamin 2023 [forthcoming]. *A relational turn in governing wicked problems: From governance failure to failure governance.* Palgrave Macmillan.

Selg, Peeter; Ventsel, Andreas 2008. Towards a semiotic theory of hegemony: naming as hegemonic operation in Lotman and Laclau. *Sign Systems Studies* 36(1): 167−183.

— 2009. Semiootilise hegemooniateooria suunas: Laclau ja Lotman dialoogis. *Acta Semiotica Estica* VI: 120−132.

— 2020. *Introducing Relational Political Analysis: Political Semiotics as a Theory and Method*. Cham: Palgrave Macmillan.

Spassova, Kamelia 2018. Authentic and Heterogeneous Mimesis: Reflection and Self-Reflexivity in Todor Pavlov and Yuri Lotman. *Slavica Tergestina* 20(1): 70–96.

Torop, Peeter 2009. Kultuuri analüüsitavusest. *Acta Semiotica Estica* IX: 11-41.

Tsai, Feng-Jen; Yang, Hsiu-Wen; Lin, Chia-Ping; Liu, Jeffrey Zen 2021. Acceptability of COVID-19 vaccines and protective behavior among adults in Taiwan: associations between risk perception and willingness to vaccinate against COVID-19. *International journal of environmental research and public health* 18(11): 55–79.

Tulchinskii, Grigorii L. 2021. Social semiotics: communicative and socio-cultural practices. The Russian-speaking contribution to the development of social semiotics in 1970–2000s. *Russian Journal of Communication* 13(3): 203–221.

Ventsel, Andreas 2011a. Hegemonic signification from Cultural Semiotics point of view. *Sign Systems Studies* 39(2/4): 58−88.

— 2011b. “Lenin Is the Stalin of Today”: A Deictic Approach to the Cult of the Leader. *Russian Journal of Communication* 4(1-2): 38–52.

—2014. Hegemonic signification from perspective of visual rhetoric. *Semiotica* 199: 175−192.

Ventsel, Andreas; Boyko, Taras 2018. On the analysis of power and politics from the perspective of Juri Lotman’s semiotics of culture. *Sign Systems Studies* 46(1): 168−177.

Waldstein, Maxim 2008. *The Soviet Empire of Signs: A History of the Tartu School of Semiotics*. Saarbrücken: VDM Verlag.

Weber, Max 1978. *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (Vol. 1). Berkeley: University of California Press.

Wirth, Uwe 2005. Abductive reasoning in Peirce’s and Davidson’s account of interpretation. *Semiotica* 153(1/4): 199–208.

Wong, Natalie W.M.; Ho, Ka Ki Lawrence; Wang, Mao; Hsieh, Chih-Wei 2022. Strong government responses? Reflections on the management of COVID-19 in Hong Kong and Taiwan. *International Journal of Public Sector Management*, ahead-of-print. https://doi.org/10.1108/IJPSM-06-2021-0158

Väikelinnade keskväljakud ruumilise kultuuritekstina[1]

Tiit Remm, Karmen-Eliise Kiidron, Ene Lill, Susanna Mett, Triinu Halgma, Aleksander Morris Eigi

Hea Avaliku Ruumi programmi raames on viimasel kümnendil Eestis kujundatud kümnete väikelinnade keskusi – ümber vormitud linnaruumi ning muudetud kohalike esinduskohtade hindamine ja tõlgendamine laiapõhjaliseks aruteluteemaks eesti kultuuris. Ruumisemiootilise uurimuse eesmärgiks on analüüsida (ümber)kujundatud keskväljakute peamisi ruumisemiootilisi jooni, tähenduspotentsiaali ja väljendatud tõlgendusi. Kuigi keskväljakute kui ruumiliste tekstide positsioon pole veel kohalikus kultuuriruumis kinnistunud, jagunevad nii kohalike elanike kui ekspertide hinnangud äärmustesse. Siinne uurimus lisab tähendusloome mõõtme senistele ajakirjanduslikele debattidele ja maastikuarhitektide uurimustele väljakute kujundusest ja ruumiloomest. Analüüsime väljakute osiseid ja terviku määratlemist, kasutajate tõlgendusi ning võrdleme kohalikku ja üleriigilist meediadiskursust. Olles seotud tegutsejate ja tähendustamise eri tasanditega, on väljakud potentsiaalselt tähendusrikkad, ent see ei pruugi avalduda tõlgendustes, jättes nii keskväljakud vaid kivisteks platsideks.

Märksõnad: Hea Avalik Ruum, keskväljakud, avalik ruum, ruumisemiootika, linnasemiootika.

Eesti Vabariigi 100. aastapäeva puhul Eesti Arhitektide Liidu poolt välja kuulutatud programmi Hea Avalik Ruum raames on Eestis aastail 2014–2022 kujundatud umbes 30 linnaväljakut[2], valdavalt kahanevatesse ja ääremaastuvatesse väikelinnadesse. Lisaks juba valminutele on mõned alles tegemisel, mõned tehti samal ajal kohaliku

---

[1] Käesolev uurimus valmis Tartu Ülikooli semiootika osakonna kursuse "Kvalitatiivsed meetodid semiootikas" harjutustööde arendusena, tänud oma panuse andnutele: Maria-Helen Adams, Andreas Eerik, Oskar Harding, Urmas Tärno. Uurimust toetas PRG314 "Semiootiline sobivus kui biokultuurilise diversiteedi mehhanism: ebastabiilsus ja kestlikkus uutes keskkondades".

[2] http://www.arhliit.ee/EV100_arhitektuur/

algatusena (nt Paldiskis). Pika tänava uuendamisega täiendatud Rakvere väljakut võib näha kampaania eelkäijana ning esmalt valminud Valga väljakule lisandus uue koha ja tähelepanukeskmena Valga-Valka kaksiklinna piiriülene väljak. Konkreetsete keskväljakute kui vormilt ja tähendustelt uute kohtade kõrval ilmneb selle ruumiloomevoolu ideede ja vormide korduvustes ja seostes omalaadne ruumiline keel. Kaasaegse ruumikäsitluse rakendamine väikelinnnade avalikule ruumile on toonud kaasa ruumisemiootilise aktiivsuse – kohaliku linnaruumi ümbertõlgendamise, konfliktid uue ja vana, kohaliku ja välise vaatepunkti, võimu ja rahva vahel.

Siinkohal küsime, milline on nende viimasel aastakümnel uuendatud või loodud väikelinnade keskväljakute kui kultuurinähtuse ruumisemiootiline olemus: kujunduse vormielemendid, väljakute kui terviküksuste määratlemise ja piiritlemise viisid ja peamised kategooriaid tõlgendustes.

Väljakut võib käsitleda arhitektuurilis-ruumilise tekstina; koos loomise ja tähendustamise kultuurilise kontekstiga aga kultuuritekstina. Kultuuritekstina seob väikelinna väljak ruumilise mõõtme, tarbeobjektide disaini, kasutuste argise sotsiaalse mõõtme ning kogukondliku identiteediga seotud sotsiaalse ning ühiskonna ja kultuuri ruumistamise ideoloogilise mõõtme. Pidades seda mitmemõõtmelisust silmas, keskendume eelkõige väljaku kui ruumisemiootilise teksti immanentsele analüüsile (vt Remm 2022) ning täiendame seda vastuvõtu poolega, kasutajate refleksiooni ning meediakajastusega. Niisiis ei uuri me väljaku kui teksti väljenduslikku poolt – arhitektide ega tellijate kontseptsiooni, selle tähenduse kommunikatsiooni ruumi kaudu, ega neist kui saatjatest lähtuvat intertekstuaalsust. Samuti ei keskendu me väljakute mõtestamisele kultuuri intertekstuaalsuse ja dünaamika võtmes, kuna väljakud on suhteliselt värsked ning nende roll kultuuris alles kujunemas. Tähendusrikkuse asemel on neid seni pigem iseloomustanud tähenduste puudumine (või selle eitamine) – millele aitasid kaasa ruumi tähendustavate kasutuste piiramine COVID-19 eriolukorras ja selle mõjul muutunud harjumused.

Kõnealuseid väljakuid on seni ruumiloome seisukohalt uurinud Kadri Pilm (2019). Analüüsides väljakute paiknemist, intervjueerides arhitekte ja omavalitsustepoolseid tellijaid ning küsitledes kohalikke kasutajaid, uuris ta Tõrva, Põlva, Rapla ja Valga väljakute vastavust ‘hea avaliku ruumi’ ootustele nagu ligipääsetav, inimmõõtmeline,

multifunktsionaalne, sotsiaalset kasutust aktiveeriv, kogukonnale väärtuslik ning avalikku ruumi tähtsustav. Värskete ja atraktiivsetena on Hea Avaliku Ruumi väljakud andnud materjali ka mitmetele teistele maastikuarhitektuuri- ja ruumiloome-alastele tudengiuurimustele (nt Etverk 2022, Entson 2020, Sauman 2017). Kui aastakümnete üks püsivaid ruumiloome teemasid Eestis keerleb monumentide ümber (ruumisemiootilises vaates vt Bellentani 2021), siis väikelinnade väljakud on sellele omamoodi vastanduv liikumine. Esindusfunktsiooni juures on juba programmi esmases kirjelduses rõhutatud inimmõõtmelisust, kasutatavust ja paljufunktsioonilisust – mis paneb ka monumentaalsemate väljakute puhul otsima rikkamaid ruumikeeli ja peitma skulptuur-monumente väljakute äärealadele.

Väljakute piiritlemine ja analüüs aktualiseerib ruumisemiootika alusküsimuse elementaarsetest ühikutest. Ruumimorfoloogiliselt võtavad Hillier ja Hanson (1993) oma käsitluse aluseks visuaalselt pideva ruumilise üksuse ehk ruumi, mille igast punktist näeb kogu ülejäänud ruumi – ning ka väga lauge majanurk või üksik puu võib väljaku jaotada analüütiliselt eri osadeks. Kuigi see geomeetriline üksus on väljakute puhul oluline, loovad objekti ühtsust ja segmenteeritust ka muud tajutavad (nähtavad, kuuldavad, kombitavad jms) jooned ning tõlgendused, mistõttu on oluline terviku piiritlemise või määratlemise akt ise. Näiteks piiritleb Pilm oma töös (2019) Valga ja Tõrva väljakuid neid ääristavate majade taga olevate tänavatega, väljak on seega majadekvartal koos keskse ruumiga. Ses vaates on tegu privaatse ja avaliku ruumi pahupidi pööramisega, kus linna kõige kesksemaks esindusruumiks muudetakse kvartalisisene hoov, mida ümbritsevad avalikud või poolavalikuks muudetud hooned, ning ääristavad kasutuselt avalikud, ent väljaku vaates justkui privaatsemaks muudetud (pea)tänavad. Nii põrkuvad kogukonna privaatne väljak ja avalik esinduskoht.

Avaliku ruumi, kui korraga jagatud tegevusruumi ja esindusruumi, tähenduslikkust võib vaadata kasutuste või kultuurimudelite väljenduse seisukohalt. Ehitatud keskkond toimib mitteverbaalse, prokseemilise (Hall 1968, Nöth 1990) kommunikatsioonina, mis pakub materiaalses ruumis vihjeid toimimisviisideks sotsiaalsetes olukordades (Rapoport 1990). Umberto Eco järgi on tarbeasjade, sh arhitektuuri tähenduseks see kasutusvõimalus, mida asjas ära tuntakse. Seejuures on kasutused, nende seostamine omavahel ja

laiema kontekstiga kultuurispetsiifiliselt kodeeritud. Nende esmaste, võimaldustel põhinevate tähenduste najal evivad arhitektuuriobjektid ka teiseseid kasutusi konnotatsioonidena (Eco 1986). Nii saab ruumikujundus viidata kasutusviisidega seotud ideoloogiatele (nt väljak rahvakogunemisega seostatava poliitilise võimu olulisusele) ning suunata kujunduskoodide kaudu tõlgendusi (nt mängulisuse, tänapäevasuse ideed). Keskendudes teisestele tähendustele, ilmneb ehitatud keskkond kultuurimudeli ja sootsiumi ideoloogiliste mudelite väljendusena. Väljakute poliitiline ruumi- ja tähendusloome ilmneb programmi Hea Avalik Ruum ja riigi juubelile suunatuse kontekstis iseäranis programmi esitlevates tekstides[3], ent ka ruumis endas ja tõlgenduskonfliktides väljendatuna. HAR pole seega lihtsalt meeldiva keskkonna loomise projekt, vaid jõuliselt ideoloogiline projekt, kus ruumiloomekultuuri, arhitekti, omavalitsuse ja kogukonna kooslus kui *pseudokõneleja* (Ledrut 1973) väljendub konkreetse ruumi kujunduses, mis saab omakorda tõlgendatud kasutustes ja esitustes.

Olles küll praktiline elamise keskkond, on väljakud niisiis mitmekordselt kodeeritud ja toimivad ruumilist vormi, kasutusi, tõlgendusi ja representatsioone ühendava kultuuritekstina, mille lugemine ei lähtu individuaalse kasutaja vaatest, vaid ruumilise keskkonna kui semiootilise süsteemi perspektiivist. Antud tekstis on kaasatud ruumilise korrastuse ja geomeetria koodid, psühholoogiliste vajaduste koodid, sotsiaalsete suhete, sh võimu koodid, kultuuriteemade koodid eesti ja kohaliku kultuuri, ent ka arhitektuurilise lahenduse metafoorsete sõnumite näol. Küsides väljakute ruumisemiootilise olemuse ja neid ühendava ruumisemiootilise koodi järele, keskendume vormielementidele, nende seostele kasutusvõimaluste äratundmise ning väljakute representeerimisega. Siit tulenevalt küsime:

- Mis on väljaku kui ruumilise teksti peamised osised?
- Kuidas need toimivad ruumilis-tähendusliku struktuuri osadena?
- Kuidas moodustub tervik?
- Millised teemad on olulised väljakute kasutajate jaoks ning millised väljakul kui tekstis kohalolevad jooned ei aktuali-

[3] Sh esitlused Sirbis (EV100 – hea avalik ruum. 2014) ja programmi veebilehel http://www.arhliit.ee/EV100_arhitektuur/

seeru?

- Milline on keskväljakute mõtestamine ühiskondlikult jagatud teemana?

Uurimuse käigus külastasime 11 väljakut[4] ning vaatlesime nende ruumilist kujundust ja kasutust, intervjueerisime kohalike kogukondadega seotud inimesi ning analüüsisime valitud väljakute käsitlemist ajakirjanduses. Intervjuud ja osa vaatlusi oli tehtud 2020 kevadel, mil Eestis kehtis eriolukord ning avalikus ruumis liikumine ja kogunemine oli piiratud (nt oli keelatud koguneda rohkem kui kahekesi, kasutada mänguväljakuid, istuda pinkidel, välikohvikutes kohapeal süüa). Seetõttu oli uurimisel suhteliselt suur rõhk väljakute ruumilistel tunnustel ning vähem konkreetsete kasutuste jälgimisel. Kuigi hilisemad vaatlused osutavad kasutusaktiivsuse suurenemisele, on väljakutel jätkuvalt domineerivaks pigem üksikud kasutused (n-ö läbi jalutades proovimine), kogunetakse lühiajalistele üritustele ning püsivamaid aktiivseid kasutusmustreid märkimisväärselt pole. Seesuguse vähese kasutuse intrigeerivusest lähtus ka Pilmi (2019: 7) varasem uurimus väljakutega seotud ruumiloomest.

---

[4] Elva (arhitektuurse lahenduse autorid: Ülle Maiste, Diana Taalfeld)
Kuressaare (Häli-Ann Tooms, Mari-Liis Männik, Katrin Männik, Eela Samblik, Kairit Sõlg, Martin Noorväli)
Otepää (eskiis: Kadarik Tüür Arhitektid)
Paldiski (Madis Vaikmaa, Martin Saarnak)
Põlva (Kaie Kuldkepp, Helen Rebane, Egon Metusala)
Rakvere keskväljak (Ott Kadarik, Mihkel Tüür, Villem Tomiste) ja Pikk tänav (Kai Süda, Risto Parve)
Rapla (Siiri Vallner)
Tõrva (Mari Rass, Ott Alver, Alvin Järving, Kaidi Põder)
Valga (Gianfranco Franchi, Chiara Tesi, Rea Sepping) ning Valga-Valka (Jordi Safont-Tria, Anna Gutiérrez, Álvaro Cuéllar)
Viljandi (Ülle Maiste, Diana Taalfeld, Anne Saarniit, Roomet Helbre, Taavi Kuningas, Mihkel Urmet)
Võru (Villem Tomiste).

Väikelinnade väljakute osised

Väikelinnade uute keskväljakute vaatlusel tuvastasime ruumi peamisi kompositsioonilisi ja funktsionaalseid elemente ja seoseid, vaatlesime kasutusviise. Kuivõrd vaatlustulemused sõltuvad osalt nii vaatlejast kui keskkonnatingimustest, külastasime valikuliselt kohti korduvalt, eri ajal ja eri inimeste poolt ning täiendasime vaatlusi uurijatevaheliste aruteludega.

Väljakute peamiste osistena saab välja tuua hooneid, maapinda, haljastust, väiksemaid rajatisi-objekte, n-ö tühja ruumi asjade vahel. Ühe peamise osisena ümbritsevad väljakuid **hooned**; neil on erinevad funktsioonid ja seega mõju tegevustele ja tõlgendustele. Hooned annavad korraga vertikaalse mõõtme ning piiravad väljaku. Samuti võivad hooned liigendada väljakuga seotud lähiruumi – näiteks Kuressaares, kus uuendatud keskusala hõlmab ka ümbritsevaid tänavaid ja turuala. Kuivõrd väljakute ääres on eri funktsioonidega hooneid (elamud, kaubanduse, toitlustuse, teeninduse, omavalitsuse hooned), siis on ka neist lähtuvad tähendused varieeruvad. Mitmetes linnades paikneb keskväljaku ääres omavalitsuse hoone, mistõttu modelleerib väljak ka võimu ja rahva suhet. Elvas on väljaku keskmes aga Kultuurikeskus ning vallavalitsus on põhiväljaku läheduses omaette paraadväljakuga, mis koos renoveeritud Kesk tänavaga moodustab keskväljaku laienduse. Nii on "võimu ruum" linnapildis olemas, ent keskväljakust selgelt eristatud ruumiliselt ning mängulisusele kontrastse monumentaalse lakoonilisusega. Säärane võimuruumi ja -tähiste eraldamine ja ruumilisse äärealasse paigutamine korrastab ka mitmeid teisi väljakuid, nt Tõrvas, Raplas, Rakveres. Samas võib leida ka administratiivhoone ja lippude ruumilist rõhutamist ja keskmesse seadmist, näiteks Viljandis, Otepääl, Kuressaares. Kirikuid, mis on ajalooliselt kuulunud asulakeskuse elementide hulka, leiab väljakute äärest üksikuid (nt varasema turuplatsi kohale kujundatud väljakul Võrus) ning ka siis äärde raamistatud, mitte dominantse objektina. Seevastu on mitmed väljakud seotud meelelahutus- ja kultuuriasutustega (nt kultuurikeskus Elvas, Raplas).

Katkematu ja kujunduslikult komponeeritud **maapind** seob väljaku horisontaalselt ühtseks ruumiks, mida iseloomustab värskelt ehitatud ja moel või teisel ühtne pind. Lisaks ühendamisele pind ja selle kujundus ka liigendab tervikut, tähistab kasutusviise ja võib

viidata sümboolsetele tähendustele. Sageli on markeeritud eri liiklejate alad ning n-ö paraadala võimu esindushoone ees (Kuressaares, Otepääl) või rahvaürituste ala (Elva). Sillutise kõrval luuakse eristuvaid struktuure ka tõstega (Rakvere) ning lohkude ja küngastega (Rapla) ning muru ja puistekattega. Abstraktsemate kompositsioonide asemel mängib Tõrva sillutis piirkondliku mulgi mustriga jalakäijate alal ja funktsionaalsete jaotustega parkla/bussijaama alal. Raplas on aga lainetav pind kogu väljakut siduvaks dominantelemendiks, mis ühtlasi seda kohta külgnevast linnaruumist selgelt eristab. Tüüpiliseks muutuseks on seni eristunud kõnni- ja sõiduteede üheks pinnaks muutmine ning varasemate rohealade või tühermaade sillutamine koos raamistatud haljastatud maapinnaga.

Väljakut moodustava pinna ja hoonete kõrval on peamiseks sisemiseks osiseks nn **linnamööbel** jm tarbelised-skulpturaalsed objektid. Need võivad kanda ja rõhutada eelkõige oma esmast ehk praktilise kasutuse võimaldamise tähendust nagu **pingid** istumiseks, mida leiab igalt väljakult. Esmast kasutustähendust laiendavad kujunduses markeeritud viited metafoorsetele seostele või teistele (tähendusrikkamatele) olukordadele ja tegevuslaadidele nagu kaarikul istumine, järve ääres peesitamine või mänguline lustimine liikuvate pinkidekaheksakannatükkidega. Kasutustähendust võiks pidada dominantseks ka pea igalt väljakult leitavate laste **mänguvahendite** või **sportimisvahendite** (trenažöörid, lauatennis) puhul. Mänguväljakud osutavad ühelt poolt püüule tuua kogukonda aktiivselt ruumi kasutama (kuivõrd lapsed kasutavad ruumi julgemalt ja laste kaudu saab algatada kogukondlikku suhtlust), teisalt aga markeerivad kultuurilisideoloogilisi eeldusi, näiteks: lastel ja nende vanematel on aega, laste koht on avalikus ruumis, avalik ruum on ette nähtud (kontrollitud) mänguliseks kasutuseks, lastesõbralikkuse markeerimine hääbuvates väikelinnades võiks aidata "tuua elu tagasi". Seega on mänguelemendid vähemalt samavõrra konnotatiivsed kui denotatiivsed ja kõnekaks osutub nende suhe võimu tähistamisega ja ruumi teiste kasutajate markeerimisega, ent ka väljakute autorite välise positsioneerimisega kultuuriruumis. Teised objektid ruumis pakuvad pigem selgelt määratlemata tõlgendusvõimalusi; kasutusliku ja sümboolse tähenduse suhe sõltub ühelt poolt kasutaja subjektiivsest vaatest ning teisalt arhitekti (metafoorsest) kontseptsioonist, mis väljendub kujunduses, ent pole tõlgendusviisina kohapeal eksplitsiitselt antud. Peamiselt

esteetilis-sümboolselt ja väljaku mängustamise võtmes tõlgendatavad **purskkaevud** on laialt levinud, ent on sedavõrd naturaliseerunud, et intervjuudes (mis tehti küll kevad-talvel, mil vesi ei purska) ega meediadiskursusest tähelepanuväärseina ei ilmne. Moel või teisel vee kohalolu – purskkaevu, kaevu, järve, oja, jõena – võib seejuures pidada üheks universaalseimaks elemendiks väljakutel.

Mõistes väikelinnade keskväljakuid esinduskohtadena, võib kõiki objekte, mis sinna paigutatud, pidada tähistuslikeks – esindusväljakul pole oluline üksnes kasutus, vaid ka sellega seotud ideede tähistamine. Taolist tähistusfunktsiooni kannavad **lipumastid**, mille puhul on olulised nende mõõtmed, suhe teiste elementidega ning asukoht väljaku keskse elemendina servas või kõrvalväljaku ääres. Veelgi otsesema lausungi pakuvad aga mastis olevad lipud, mis seovad väljaku territoriaal-institutsionaalsete üksustega – näiteks linn, vald, riik, Euroopa Liit. Tseremoniaalsetel puhkudel luuakse seos ka teiste riikide, linnade või ürituste kui ajutiste raamistavate tegelikkustega. Taolise lausungina toimib ka Ukraina lipu kaudu väljendatav sõjaaegne sümboolne toetus. Tähistusfunktsioon on esmatähtis **monumentide** puhul. Kuigi väljakuilt leiab monumente, on need sageli mängulised skulptuurid ning päritud juba varasemast ruumist (nt mälestuskivi Tõrva väljaku pargiosas, väljakul ümber paigutatud parvlaev Estonia mälestusmärk Võrus, Toivo Kurmeti pink ning Linna Pea ja Alu Mõisahärra Raplas, Arvo Pärdi kuju ehk "Noormees jalgrattaga muusikat kuulamas" Rakveres, Lõbus Ott Otepääl). Üksnes Viljandi Vabadussõjas langenute mälestussamba püstitamine on suunatud monumendikeskse esindusväljaku loomisele. Uued tähised ja tahvlid on pigem metatekstuaalses funktsioonis ehk väljaku, linna ja piirkonna lugu ning sealseid objekte selgitades ning neid seekaudu vaadeldavateks ja üheselt tõlgendatavateks objektideks, isegi vaatamisväärsusteks raamistades. Sellega võrreldavad on väligaleriid, kus esmalt leidis näitamist Veneetsia arhitektuuribiennaali eelnäitus vastvalminud väljakuist, "Plats! Väärikas kahanemine. 8 linna"[5]. Ometi on väljakud ise oma keskkonnast eristuva ruumikeele ning kampaaniaraamistuse koosmõjus monumentaalruumid, mis viitavad nii kultuurimälule ja identiteedile kui ka arhitektuuri kaudu

---

5 https://eestiarhitektuur.ee/homme-avaneb-korraga-kaheksas-eesti-linnas-jargmise-veneetsia-arhitektuuribiennaali-eelnaitus/

kehtestatavatele avaliku ruumi ideoloogiatele.

Väljaku üheks esmaseks funktsiooniks on kasutamine liikumiseks ja kogunemiseks. Seetõttu on tähendusloome osaks eri liikumisviiside võimaldamine ja tähistamine ning suhestamine ruumi struktureerimise, maapinna kujunduse, tõkete jms kaudu. Lisaks eraldatud **kergliiklusalale** kuulub väljaku juurde enamasti ka autode ala – väljaku osaks oleva **parkla** või **sõiduteena**. Kui Kuressaares on ühiskasutuses liiklusala kujundamine olnud ruumiloome üheks keskseks ja palju kriitikat saanud osaks ning esindusalana markeeritud raekojaesine on jäänud autoteeks, siis Elvas on autod-jalakäijad-ratturid pinna kujunduse ja tähistega eraldatud. Tõrvas autodele loodud mitmed eri liiklustingimustega osa-platsid on aga täiendatud metatekstiliste kasutusjuhiste tahvlitega, Raplas on sõidutee ja väljaku ristumine kujundatud voogude aeglustava ja rõhutatud kohtumiskohana, Rakveres on alles väljakut risti läbivad autoteed, kuid autoparkla on peidetud mullavalli taha. Kuivõrd lähteülesannetes on rõhutatud ruumi vajalikkust jalakäijatele ja kergliiklusele, toetavad väljaku võimalikku liiklussõlme funktsiooni siin-seal eelkõige **bussijaam** või **-peatus**. Tõrvas on keskväljak korraga tegevus-lik ja sümboolne keskus ning bussijaama kaudu ka värav linna koos mitmete parklatega, Valgas-Valkas on kaksiklinna keskväljak kujundatud autovaba pargialana Valka bussijaama ja jalakäijate piiriületussildade ümber. Rakveres paikneb bussijaam väljaku kaugemas servas, nii peavad linna sõitnud esmalt ületama avara väljaku, et jõuda linnavalitsuse või äritänavateni. Linnas liikuja seisukohast võib bussijaamata väljakuid Kevin Lynchi (1960) ruumitunnetuse kategooriates pidada ka omaette piirkonnaks või teeäärseks maamärgiks, mitte alati sõlmeks.

Väljaku tervik

Ruumilise keskkonna korrastatust ja selle elemente saab vaadelda ruumilise keelena. Väljaku kui ruumilise teksti puhul tuleb lisaks küsida, kuidas moodustub tervik. Osistest terviku moodustumise võtted võivad toetuda näiteks ruumilistele suhetele, kujundusele-mentide kompositsioonile, dominantsele sümboolsele tähendusele

või funktsionaalsusele ning nende kombinatsioonidele.

Geomeetrilise vormina loob ristkülik (nt Põlvas, Raplas, Võrus) katkematu visuaalse ruumi kui ruumimorfoloogilise üksuse (Hillier, Hanson 1993). Ühtset ruumi toetab ala tühjus ja lagedus, samuti **piiritletus** hoonetega ning vaadete katkestatus väljakult eemalduvatele tänavatele ja tänavatelt väljakule. Kuigi hoonetega piiritletus võib näida linnalise väljaku puhul iseenesest mõistetav ja mittetähenduslik, tuleb väikelinnade väljakute puhul esile selle ootuse tinglikkus – hooned võivad olla veel alles kujuteldavad (Põlva) või linnaloodusest ümbritsetud väljaku puhul pigem üksiku elemendina keset väljakut (Elva). Piiratud väljakust eristub idee keskväljakust **ühenduste sõlmena** – seda kannavad nii ühendused ümbritsevate tänavatega, ligipääsetavus eri moel liiklejatele, bussijaam kui sõlm ja linna värav. Liikuvusühenduste kõrval võib olulisem olla ka linna kontseptuaalset lõimitust toetav **tunnetuslik ühendus tähenduslike kohtadega** linnas (muusikakooli ja jõe sidumine Põlvas; laululava, Arbi järve ja Kesk tänava ruumiline ja visuaalne sidumine Elvas; Tallinna tänava ja lossimägede sidumine Viljandis).

Tervikuks seostatavad elemendid, nende erinevused-sarnasused, paigutus ja funktsioonid loovad **ruumilise teksti kompositsiooni**. See võib olla pigem üldise vormi või (tähenduslike) elementide keskne. Kompositsiooni vormi rõhutavat Rapla väljakut võib tõlgendada vastandite looduslik-tehislik või kontinuaalne-diskreetne raamistikus. Haljasalad on kohal kontrollitud viisil, korrapärale allutatuna. Samas lõhub sirgeid jooni väljaku üldmuljes lainetus kui pidevuselement, ekstsentrilised ringid ning teised elemendid. Väljaku kujunduses on seoseid ümbritsevate hoonetega: väljak kordab teatavas mõttes kõrvalasuva musta katusega valge büroohoone-kuubiku jooni, punane sillutisääris seostub punastest tellistest kultuurimajaga. Rapla väljakul domineerib korrapärasus, matemaatilisus. Jämedakoelisem on parem-vasak-sümmeetrilisus sõidutee kahe n-ö kalda vahel (linna peatee jagab väljaku kaheks). Sümmeetrilisus on ka ühe kalda haljastuse ning teise kalda raba kujutava suure loodusfoto vahel. Edasi võib täheldada paralleelseid jooni nii piki- kui ristisuunas. Ristisuunda kordavad lipumastid, peatee, sillutis peatee keskmes, sillutise ristijooned (nagu millimeetri- ja sentimeetrijooned); pikisuunda omakorda tänavavalgustuslampide rida, dominantse haljasala sillutisrada, sillutiskivide pikijooned. Kui vaadata väljapoo-

le keskväljakut, siis lähedalasuvad teerajad loovad kolmnurkseid murualasid. Korrapära lõhuvad esinemisastmike diagonaalsed jooned ning väiksemate haljasalade mängulisem paigutus. Ringikujuline purskkaev on ühest küljest geomeetriline ning sobitub matemaatilisusega, teisalt langeb ta välja üldisest joonelisusest ning selle korrapäratu paigutusega ringid ringis murravad harmooniat. Tasapinnalist korrapära lõhuvad pinnase lainetus ning ka astmikud.

Kompositsiooni dominantselt korrastavatest joontest lähtuvalt saab eristada väljakute struktuurseid tüüpe (vt joonis 1). Sõltuvalt väljakule iseloomulikust suletusest või avatusest, koonduvusest või hajuvusest ning ühtsele tervikule või osade ja terviku suhtele suunatusest saab vaadeldud väljakute puhul eristada viit struktuuritüüpi: suletud ruum, maamärki ümbritsev ruum, sõlmkoht, keskusala ning osa-terviku suhte dominandiga ruum.

Konkreetsetes näidetes need kombineeruvad. Kui ristmikule rajatud Paldiski väljak koondab sõlmena eri liikumisviise ja tegevusi ning Võru väljak on eelkõige suletud ruum, siis Rapla puhul kombineerub kompositsioonis suletud ruum ja sõlmelisus tänu väljakut läbivale teele. Kuressaare suletud ruum on samas esitatud ka liikumiste sõlme ja keskusalana. Lipule kui maamärgile fokusseeritud väljak Otepääl on tervikruumina hajuv ja avatud. Kombineerides mitmeid eri laadi osi ja nende ruumilisi seoseid (mh vaadete kaudu), moodustub Elvas hajuv ja avatud keskusala, kus väljak ise on teatud määral eristatav. Selgem suhe suletud ruumina kujundatud väikese väljaku ja seda raamistava suurema ala vahel määratleb Tõrva väljakut osa-terviku suhte rõhutamise kaudu.

Väljakute elementide tasandil panustavad kompositsiooni tervikusse **elementide funktsionaalne, stilistiline** ja **ajaline seotus** (veel vähene määrdumine ning kuulumine väljaku uude kujundusse). Näiteks loob väljaku terviklikkuse sillutis, mis Kuressaare puhul seob keskse väljaku ja mitmed ümbritsevad tänavad üheks tervikuks ning aktualiseerib avalikus diskursuses ajaloolise ja modernse, kohaliku ja "hiina toote" vastandusi. Läbivad metafoorsed seosed toetavad kompositsioonitervikut tähenduse ja seda kandva vormi ühtsuse kaudu, nt *tõrva*põletusahju korstnate korduv motiiv Tõrvas, *võrud* ja rattad Võrus, mis määratlevad väljakut piirkonna sümbolina.

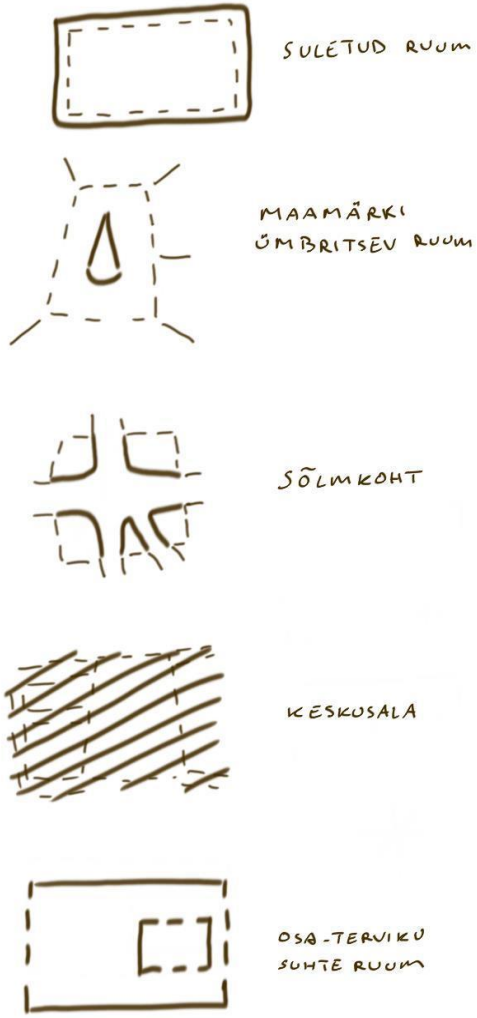

Joonis 1. Väljakute korrastuse tüüpe.

Arhitektuurse lahenduse metafoorne kontseptsioon aga hääbub ja hajub väljaku avalikuks ruumiks saades. Väljaku multimodaalses tekstis võivad üksikud **sümbolobjektid** olla siduvaks keskseks ankruks või eristuvaks elemendiks, mis tähenduslikku tervikut loob. Ent võrreldes monumentide-kesksete parkide-platsidega (nt Barclay park Tartus, Tallinna Tõnismägi nn pronksiöö eel), on väikelinnade keskväljakutel monumendid jäetud marginaalseks nii tähendusliku kui ruumilise rolli poolest (v.a. Viljandisse rajatav Vabadussõja monument).

Päevavalguses on üheks peamiseks väljakut siduvaks jooneks visuaalne kokkukuuluvus. Pimedal ajal vajab visuaalne modaalsus valguskujundust – mis on ka täiendav tähendusloome allikas ning erksavärviline valgustus on kujunenud väljakute pildilise kujutamise üheks dominandiks, määrates koos droonifotodega üht tüüpilist kujutamisviisi kultuuris. Teised tajupõhised modaalsused küll osalevad väljaku tervikus, ent pigem pole tervikut määratlevad. Väljakute helimaastikku domineerib sageli eemalolev liiklusmüra, mõned linnud, purskkaevu pahin ning avatud ruumis hajuvad inimhääled. Näiteks Rakvere keskväljaku helid on kooskõlas provintsiaalse olustikuga – kauged, eemalolevad, ajutised; kuna väljakul puudub inimeste aktiivsemaks tegutsemiseks sobiv keskkond, siis inimhääled sealset helimaastikku ei rikasta, on vaid harva mööduvate autode müra, kõrgel ajuti kiljatavate kajakate hääled, tammiku pool pesitsevate vareste kaugelt kostvad kraaksatused.

Väliruumi tsüklilise ajalisusena on lisaks valge-pimeda nähtavale päevarütmile teravalt tajutav aastaaegade vaheldumine. Purskkaevud purskava veena kaovad sügisel silmist ja kõrvust. Kui torud on peidetud sillutise sisse, pole markeeritud ka veejugade puudumist. Nähtava ja kuuldava kohalolu kõrval pakuvad purskkaevud suvel tajutavat jahedust. Sarnane lokaalselt tunnetatav temperatuuri-erinevus on suvise päikesekuuma kivisillutise kontrastina ka kõrghaljastuse varjus. Seejuures on keskväljakud väikelinnalise keskkonna taustal ja väljaku vormiga tegeleva sillutise kaudu rõhutatult kivised kohad. Lisaks sillutisele on Paldiskis kasutatud paekivi-kamakaid viitamaks kohalikule paeastangu maastikule.

Väljakute vaatlusel tuvastatud kompositsioonilised elemendid ja suhted, väljaku kui ruumilise teksti terviku korrastatus koos nende

tõlgendusvõimalustega esitavad võimalikku tähendusrikkust. Ruumi kasutused, kujutamised ja hinnangulised kommentaarid kasutajatelt pakuvad konkreetseid tõlgendusi ja võimalike tähenduste realiseerumist, mis analüüsitud intervjuudes ja meediakajastuses jääb siiski pigem tähendusvaeseks. Väljaku sidumine kohaliku ja ühiskondliku konteksti ning laiema tänapäevase ruumikujundusliku keelega pakub ka võimaluse üldistusteks. Hea Avalik Ruum loob rikkaliku ja samas ühtse kogumi ruumilistest tekstidest, milles võib näha üht 21. sajandi alguse Eesti kultuurikeelt oma iseloomulike vormide ja sisukorrastustega ning seostega kohalike ja globaalsete kultuuriprotsessidega.

Väljakud kohalike tõlgendustes

Linnaruum on semiootiline süsteem, milles põimuvad eri tähendused ja nende kandjad oma päritolu ja eripäradega. Tähendused realiseeruvad eelkõige kodeerimises, mis toimub tegutsejate tunnetuses, tegevustes ja taasesitustes. Sellele vastuvõtjapoolsele tähenduslikkusele saab ligi kasutajaid jälgides, neid kuulates ning juba väljendatut analüüsides. Uurimuse intervjuud kohalike ja kohtadega seotud inimestega olid poolstruktureeritud ning küsisime neis inimeste suhte kohta väljakuga ning tõlgendusi ja seoseid, mida nad näha oskavad. Tehtud intervjuudest ilmnes, et väikelinnade keskväljakute kui ruumiliste tekstide tähenduspotentsiaal, nii sõnumi saatjate väljendusena kui ka eelkirjeldatud elementide ja kompositsioonidena, jääb kasutajate jaoks suuresti aktualiseerimata. Lisaks kasutajate jaoks olulistele teemadele kui semantilisele kodeerimisele (vt Lagopoulos, Boklund-Lagopoulou 1992: 211–217) saab välja tuua teemasid, mis väljakus kui multimodaalses tekstis on markeeritud, ent intervjuude kaudu rekonstrueeritavas vastuvõtus mitte. Oma piiratuses annavad intervjuudest tehtavad järeldused siiski võimaluse küsida ruumilise teksti ja vastuvõtu seoste kohta – sootsiumis praktiliselt realiseeruva tähenduslikkuse ning väljakute kui kultuuritekstide laiema terviku kontekstis.

Peamised teemad, mille kaudu väljakutest kõnelemine korrastub, on kasutusvõimalused, kasutajarühmad, keskkonna kujundusele-mendid, teised olulised kohad linnas, liiklus ning ehitusega seotud

vastuolud.

Kasutusvõimalustest räägiti peamiselt kriitiliselt, tuues välja küll kujunduse pakutavaid võimalusi, ent sidudes neid pigem noorte ja laste ehk kasutajarühmadega, kes väljaku atraktsioonidel mängida või niisama aega veeta võiks. Teadvustatakse, et väljakud on avara platsina loodud kultuuriürituste läbiviimiseks, ent märgitakse ära ka kohatist ürituste võimaldamise näilist tähistamist – näiteks on Võru väljakul küll lava, ent see pigem sümboliseerib lava ja esinemist kui võimaldab ürituste korraldamist. Rakvere keskväljakule rajatud vall loob võimaluse kasutada seda amfiteaterliku vaatealana, kuid seda võimalust on kasutatud mõnel üksikul korral. Nii nähakse väljakuid pigem laste ja teismeliste paikadena, kus teistel midagi teha pole. Tänu kujunduse uudsusele ja silmatorkavusele on teemaks erinevad keskkonnaelemendid, sh haljastus. Hinnangud on seejuures nii positiivsed kui negatiivsed ning seovad ka esteetilise hinnangu sageli funktsionaalse väärtusega.

Kuna väljakuid esitatakse keskväljakutena, on intervjuudes poleemika, kuivõrd on uus väljak kohalikus kontekstis oluline või keskne ning kas ja kuidas on ta seotud teiste oluliste kohtadega, sealhulgas linna teiste väljakute või kogunemiskohtadega, mis oleks näiteks juba toimiva aktiivse kasutuse tõttu uuendatavaks keskuseks sobinud. Väljak linnalises kontekstis on tihedalt seotud liikluse teemaga, mille puhul domineerib negatiivne suhtumine uute väljakutega kaasnevale autoliikluse piiramisele – see mõjutab kohalikke elanikke, kes pole (veel) uut väljakut kohaliku tähendusliku ruumi osana omaks võtnud. Kuigi väljakute aluseks olev ruumikäsitlus rõhutab kvaliteetse linnaruumi tunnusena jalakäijate eelistust, olgu autoliiklusele suletud väljakutena või jalakäijaeelistusega ühisalana, ei kiida kõik intervjueeritavad autovabadust. Taoline ühildamatus ‘hea avaliku ruumina’ sildistatava pigem suurlinliku ja arhitektuurikeskse paradigma ja kohalikule sootsiumile omase semiotiseerimisviisi vahel muudab kujundatud ruumilise teksti mittetähenduslikuks ja n-ö võõraks tekstiks.

Konfliktsus ilmneb ka kõneldes väljakute teostusest, mis puudutab ühelt poolt ehitustegevust ja projekteerimist ennast ning teisalt üldisemat ebakõla harjumuspärase tähendusliku keskkonna, ootuste ning ehitatud artefaktilise ent (veel) tähendustühja platsi vahel.

Selle kõrval, millest laiemalt räägitakse, on tähenduslik ka see,

millest ei räägita. Võrreldes vaatlusel tuvastatuga on nii seda, millest üldse ei räägita kui ka teemasid, mis justkui ebaproportsionaalselt kitsalt tõlgendatud saavad. Väljakuist kõneldes on tegu pigem tühja ruumiga, väljaku enda kui objektiga. Selles ruumis olevatest elementidest ega hooneis olevaist asutustest räägita. Purskkaevud polnud intervjuude ajal varakevadel töös ja seega aktuaalsed, ent tähelepanuta ja sõnaliselt tõlgendamata jäävad nii pingid kui sillutis, mis kasutamise kaudu on ometi pidevalt tõlgendatud. Iseloomulikult ilmnes (osalt ekslik) ootus seoses teiste väljaku kasutajatega – et küllap on sillutis rula ja tõukerattaga mugavalt kasutatav. Eeldades küll väljaku kasutamist sotsiokultuuriliste *teiste* poolt, ei mõtestatud seda ometi üldisema sotsiaalse lävimise, *teise* kohtamise kohana.

Intervjuudest ilmnev vastuvõtt ja tõlgendus on niisiis pigem kriitiline ning keskendunud kasutusvõimalustele ja piirangutele, väljaku kui kujundatud, ent tühja ruumi tähendusetusele kohalikus tähenduslik-ruumilises keskkonnas ning seob väljaku sotsiaalse või kultuurilise *teise* perspektiiviga, soovimata ise luua kontakti nende teistega.

Keskväljakute kajastamisest ajakirjanduses

Võrreldes intervjuust ilmnevate isiklike, omaks võetud tõlgendusviisidega, pakub meediadiskursus ligipääsu kogukonna ühistele või erialase või muu autoriteedi kaudu ühisteks muudetavatele teemadele ja tõlgendusviisidele. Uurisime kohalikes ajalehtedes ning üleriiklikkes lehtedes ilmunud kajastusi linnakeskuste uuendamisest neljas linnas – Rakveres, Raplas, Valgas ja Võrus.

Paljuski leiavad kohalikes väljaannetes kõnelejad, peamiselt elanikud ja ajakirjanikud, et linnaruumi ja keskväljakuid teevad kasutatavaks funktsionaalne keskkond ja inimsõbralikkus. Inimsõbra–likkuse all peetakse eelkõige silmas varju pakkuvat haljastust või elemente ja sobilikku mänguruumi lastele (vt nt Nutov 2019, Lõunaeestlane 2019). Neid elemente peetakse oluliseks tõmbenumbriks just kohalikele inimestele, kellele igapäevaseks kasutamiseks ruum loodud on (Punder 2019). Samuti kumab võidutöödest läbi, et nii mõneski kohas on palju tähelepanu pööratud võimalikule turistile, kuid linnaruumis, eriti väikelinnas, on turist ruumi sekundaarne kasutaja, kelle huve ei peaks esikohale seadma. Ühe näitena võib tuua

just Võru linnaväljaku, kus arhitektuuriline konnotatsioon on loodud sõna *võru* ümber, ning avar ruum on täidetud eri vormides võrudega, mis võimaldavad luua erinevaid kompositsioone. Omamoodi mänguline arhitektuur aga kohalike südameid ei võida, kuna metallist vormitud *võrusid* nähakse ohtlike ja lapsevaenulikena – mis juhtub, kui need liikuma peaks hakkama (Lõunaeestlane 2019)? Samuti tuntakse kurvastust, et keskväljakul, mis on ajalooline turuplats, puudu-vad vihma või päikese eest kaitsvad varjud, mis võib olla ka põhjuseks, miks inimesed uut ruumi pelgavad (Nutov 2019). Sarnast muret on kurtnud ka rakverelased, kellel on peale Hea Avaliku Ruumi konkurssi lausa kolm eraldiseisvat linnakeset (Ojaperv 2021). Tõsi on, et konkursi raames renoveeriti Rakveres hoopis tänavalõik, mitte keskväljak, kuid probleem, et puudub avalik ruum, kus ei peaks midagi ostma ning mis ärgitaks tegevusele, püsib siiani. Nii Võru kui Rakvere keskväljakud on kohalike sõnul korralikult haljastamata ning näivad kui sillutatud tühermaad. Selline mitme südame olemasolu ei aita luua funktsionaalset ja hästi tunnetatavat keskust. Rakvere linna süda oli ajalooliselt keskväljak, endine turuplats. Hea Avaliku Ruumi projekti raames loodi uus keskus – Pika tänava algus. Hääbuva tähtsusega on kunagine paraadväljak Vabaduse plats, mille ääres Amandus Adamsoni loodud monument. Kohalikus väljaandes keskenduti kolme linnasüdame lahkamisele, sest ükski loodud keskustest pole kujunenud piisavalt funktsionaalseks ja kohalikele otstarbekaks (Kirss 2018). Nii keskväljaku kui Pika tänava puhul mööndakse, et need on atraktiivsed ja pakuvad silmailu, kuid kohalikud ei tunne ennast seal hästi ja nende elu on muudetud ebamugavamaks (Karus 2021). Rahulolematus ongi suuresti seostatud kohalike elanike vajadustega ja nendega mittearvestamisega – puudub näiteks võimalus autoga hoovi sõita ja sellel tänaval mugavalt elada (Ojaperv 2021). Hea avalik ruum pole selle näite kohaselt hea neile, kes selles ruumis pidevalt viibivad. Positiivses võtmes rõhutatakse abstraktsemat modernsust, väljakule antakse tähendus "aegade sild".

Üle-eestilised kultuurilehed lahkavad avaliku ruumi küsimusi laiemalt. Carl-Dag Lige nimetab avalikku ruumi ühishüve loovaks ja võimaldavaks ruumiks. Ruumi oluline mõõde on mitte arhitektuurne, vaid sotsiaalne. Ta rõhutab, et just mittemateriaalsed sotsiaalsed praktikad loovad paikadele mälukihistusi, mis omakorda on tähendusväljade tekkimise aluseks. Materiaalsete konstruktsioonidega püüti Rak-

vere keskväljaku abil luua linlastele kontakt moodsa elutunnetusega. Ta peab hea avaliku ruumi eesmärgiks anda lootusi, luua eeldusi ja võimalusi, mitte võtta jõuliselt ruumilisi või kohaidentiteeti puudutavaid seisukohti, lisaks olla "tarbimissunnist vaba" (Lige 2021). Rakvere keskväljak ei sunni tarbima nagu näiteks Pikk tänav, mida külastatakse peamiselt sealsete äride pärast. Keskväljak on vähekasutatav jõuliste ruumilise identiteediga arhitektuursete elementide paiknemise koht. Kas ja kuidas sinna sobitub sotsiaalne dimensioon, ei ole aga veel paarikümne aastaga selgunud. Rakvere probleemi jagab ka Võru, mille keskväljak meenutab tühermaad ja inimeste vähesuse tõttu polnud seal isegi mõistlik kohe kohvikut avada (Nutov 2019).

Hoopis vastupidise reaktsiooni osaliseks on saanud aga Valga linna keskväljak, mida peetakse arhitektuuriliselt õnnestunuks – see on piisavalt ruumikas ürituste korraldamiseks, ning samal ajal on sinna kujundatud ka meeldiv ja mänguline ruum lastele. Kui Võru ja Rakvere väljakud on avarad ning tänavatele avatud, siis Valga keskväljak on majadest ümbritsetud ning tänavamürast varjul. Kohalikud peavad seda pigem positiivseks, sest enne keskväljakuks saamist oli majadevaheline ala peidetud tühermaa, mis kasutust ei leidnud (Punder 2019). Kriitikana tuuakse välja, et viimase lihvi üldisele miljööle annaks väljakut ümbritsevate majade korrastamine (samas). Kui Rakvere, Võru ja Rapla uued väljakud on pigem kontseptuaalsemad ning oma identiteedis kindlad, siis Valga sammub veel rabedal jääl (Lige 2021); samas tuleb aga meelde tuletada, et Valga puhul on tegu kaksiklinnaga, millel pole olnud viimase saja aasta jooksul erilist võimalust ennast terviklikult üles ehitada. HAR konkursi raames loodi Valga-Valka piirile kahe linna keskusala, mis samuti kohalike poolt hästi vastu võeti ning nüüd tulevikku vaatavalt oma õitsemisaega ootab (Kond 2020).

Arvamuslugudes ja kajastustes tuuakse ära väljakute head ja vead, kultuurilehtedes pigem avaliku ruumi lahtiseletamise kaudu, kohalikes väljaannetes on oluline hinnang. Nii suunavad programmi pealkirja 'hea' ja 'avalik' ka vastuvõtu debatte. Kokkuvõttes peetakse oluliseks, et linnaruumi arendamise protsess kaasaks ja arvestaks kohalikke elanikke ning et ruum kõnetaks kõiki elanikke ja täidaks avalikke funktsioone (nagu näiteks millegi tähistamist, vaba aja veetmist, meeldivat ja varju pakkuvat haljastust, mängimisruumi. Hea ruum kutsub tegutsema, selmet silmale ilu pakkuda.

Kokkuvõte

Väikelinnade keskväljakud on tähenduslikud eri tegutsejate, olukordade ja tõlgendustasandite koostoimes. Väljaku kui ruumilise sõnumi saatja, (maastiku)arhitekti, vaates on väljak funktsionaalse tähenduse ja metafoorse teemaga kujundatud ühtne ruumiline tekst. Hea Avaliku Ruumi programmi raames valminud väljakute analüüsist ilmnes, et tegeliku linnaruumi kontekstis ning kasutustes see metafoorne tähendus hajub ja kaob. Püsivamalt aktuaalseks jäävad arhitekti teadvustatud või teadvustamata valikud kasutusviiside suunamisel ruumikujunduse kaudu. Kui väljakud on kujundatud liikluslahenduse ja ühistegevuste ruumina, siis kasutajate tõlgendustes tuleb esile selle funktsionaalse tähenduse probleemsus. Nii nähakse kujunduselemente tegevusi takistava või selleks mitteatraktiivsena; COVIDi eriolukorras keelati kogunemine ning pinkide ja mänguväljakute kasutamine ehk väljakute funktsionaalne tõlgendamine kasutuse enda kaudu. Olles algselt loodud kohalikku elu elavdavateks keskusteks, ilmneb siiski, et väljakud ei seostu kasutajate jaoks piisavalt ümbritseva linnaga ega ole enamasti kohalike poolt sotsiaalse elu ruumina aktsepteeritud.

Väljakute vaatluste ja intervjuude analüüsi kõrvutades ilmneb, et ruumilise teksti potentsiaalse tähendusrikkuse asemel on kohalike jaoks pigem tegu tähendusetu ruumiga. Sel võib olla mitmeid põhjuseid. Kuivõrd elanike identiteet on seotud ruumilise keskkonnaga, on oluline selle keskkonna püsivus ning sageli tekib vastuseis muutustele. Kuigi iga linnakeskuse uuendamine on lähtunud omavalitsustest ja protsessis on tegeletud inimeste kaasamisega, jääb Hea Avaliku Ruumi programm ometi kohaliku kogukonna ja kultuuri suhtes väliseks tegevuseks, võõraste tegutsejatega ja võõra ruumikeelega. Et erialaspetsialistide ringis jagatud ja tänapäevasena esitatud ruumikeel on programmi raames suhteliselt ühtsena rakendatud, rõhutab veel enam selle mitteseotust kohaliku kontekstiga. Nii tekib võõristav suhtumine, kasutusvõimalused ja muud tähendused jäävad arusaamatuks või soovimatuteks ning väljak võib seostuda sotsiaalse ja kultuurilise *teise* vaatepunktiga. Seetõttu jäävad väljakud pigem vaatamisväärsusteks kui kogukonna keskseks ühiseks ruumiks. N-ö võõra paigana pakub väljak kohalikule võimaluse võtta turisti perspektiiv oma kodukohale.

Ebakõlale ühelt poolt nn tänapäevase, pigem suurlinnadest, nende probleemidest ja väärtusdilemmadest lähtuva avaliku ruumi mõtestamise ja kujundamise ning teisalt konkreetse kohaliku ruumi ja kogukonna vaate vahel osutab käsitlusviiside erinevus kohaliku ajakirjanduse ja üle-eestilise kultuuriajakirjanduse vahel. Kui esimest iseloomustab ruumi 'headuse' hindamine kasutajate ootustele vastavuse ja sellega seotud mõistetavuse alusel, siis pigem ekspertide kõlakojana toimivas kultuuriajakirjanduses lahatakse ja hinnatakse ruumi 'avalikkust' universaalsena eeldatud kasutajasõbralikkuse vaates. Intervjuudes ja meedias väljendatud arvamused, kohalike ja eriaalaekspertide poolt, ongi valdavalt hinnangulised ning hinnangud seovad ruumi tähenduslikkust selle funktsionaalsusega ehk võimalike kasutuste ja sotsiaalsete tegevustega. Kuna väljakutel on mõnede selgelt funktsionaalsete objektide kõrval üheselt määratlemata tähendusega objekte ning palju tühja ruumi ning sageli puuduvad tõlgendust juhtivad vihjed, on see esmaste, denotatiivsete tähenduste tasand avatud ja pigem määratlemata. Seetõttu on kasutajatel keeruline väljakuid mõtestada nii enda vaatepunktist kui ka teiste sotsiaalsete gruppide omast, kelle seos kohaga jääb spekulatiivseks kujutluseks. Kuigi väljakutelt võib leida vihjeid teisestele, konnotatiivsetele tähendustele ja kujundustervikute ideoloogilistele ja metafoorsetele tõlgendusviisidele, ei aktualiseeru need vastuvõtus. Ometi on see laiemas kontekstis olemas, sest avaliku ruumi väärtustamise, väikelinnade keskuste kaasajastamise, kogukondade kaasamise ning riigi juubeli tähistamise eesmärgid programmis kuuluvad nimelt sellele tähendustasandile ning on nähtavad programmi väljakute üldise ruumikeele, kajastuse ja vastuvõtu vaates. Asulakeskuste ruumi arvustajate üleselt saab universaalseks kriteeriumiks mõiste 'hea ja avalik', mida sisustatakse kasutusmugavuse tunnustega. Nii keskenduvad arutelud funktsionaalsuse ebamäärasusele ja väljakud muutuvad 'kasutajasõbralikkuse' tühjaks tähistamiseks. Keelte ja tegutsejate ebakõlades ning linnaruumi tõlgendamise avatuses võib näha võimalust tähendusrikkuseks, ent samavõrra peitub selles oht kultuurist välja lülitatud tähendusetute mitte-kohtade, sillutatud tühermaade kujunemiseks.

Kirjandus

Bellentani, Federico 2021. *The meanings of the built environment A semiotic and geographical approach to monuments in the post-soviet era.* Berlin, Boston: De Gruyter.

Eco, Umberto 1986. Function and sign: Semiotics of architecture. – Gottdiener, Mark; Lagopoulos, Alexandros Ph. (eds.). *The City and the Sign: An Introduction to Urban Semiotics*. New York: Columbia University Press, 59–86.

Entson, Ann Kristiin 2020. *Avaliku ruumi loome: Osalusprojekt Valga keskväljaku näitel*. Magistritöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.

Etverk, Johanna 2022. *Meeldivama linnakeskkonna kujundamine teisaldatavate väikevormidega Vabaduse väljaku näitel.* Bakalaureusetöö. Tartu: Eesti Maaülikool.

EV100 – hea avalik ruum. *Sirp. Eesti kultuurileht*. (7.07.2014).

Hall, Edward T. 1968. Proxemics. *Current Anthropology* 9(2/3): 83–95.

Lagopoulos, Alexandros Ph.; Boklund-Lagopoulou, Karin 1992. Meaning and Geography. The Social Conception of the Region in Northern Greece. *Approaches to Semiotics* 104: 211–217.

Ledrut, Raymond 1973. Parole et silence de la ville. *Espaces et sociétés* 9: 3–14.

Lynch, Kevin 1960. *The Image of the City*. Cambridge, London: MIT Press.

Nöth, Winfried, 1990. *Handbook of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.

Pilm, K. 2019. *Mis on hea avalik ruum? EV100 programmi raames rekonstrueeritud väikelinnade keskväljakute lahenduste analüüs kohaloome seisukohast.* Magistritöö. Tartu: Eesti Maaülikool.

Rapoport, Amos 1990 [1982]. *The Meaning of the Built Environment: A Non-verbal Communication Approach*. Tucson: University of Arizona Press.

Remm, Tiit 2022. Is there a Lotmanian method for semiotic analysis of spatial texts? *Human Being: Image and Essence. Humanitarian Aspects* 1: 88−107.

Sauman, Ragne 2017. *Eakate vajadustega arvestamine Eesti avalike alade kujunduses programmi "Hea Avalik Ruum" näitel.* Magistritöö. Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž.

Allikad

Ojaperv, Aivar 2021. Rakvere Pika tänava projekteerimisapsakas lahendatakse liikluskorralduse muutusega. *Virumaa Teataja* (9.07). https://virumaateataja.postimees.ee/7288765/rakvere-pika-tanava-projekteerimisapsakas-lahendatakse-liikluskorralduse-muutusega

Kuidas läheb Võru uus keskväljak kokku vabariigi kõige lapsesõbralikuma linna taotlusega? 2019. *Lõunaeestlane* 13.05. https://lounaeestlane.ee/arvamus-

kuidas-laheb-voru-uus-keskvaljak-kokku-vabariigi-koige-lapsesobralikuma-linna-taotlusega/

Nutov, Mirjam 2019. Võru inimesed pole harjunud uue keskväljakuga. *ERR* 26.06. https://kultuur.err.ee/955923/voru-inimesed-pole-harjunud-uue-keskvaljakuga

Unt, Anna-Liisa 2019. Väikelinna saetemp. *Sirp* 02.08. https://sirp.ee/s1-artiklid/arhitektuur/vaikelinna-saetemp/

Punder, Neeme 2019. Kahe linna üks süda. *Sirp* 04.11. https://www.sirp.ee/s1-artiklid/arhitektuur/kahe-linna-uks-suda/

Lige, Carl-Dag 2021. Linnaruumikolumn: Eesti uus avalik ruum. *Müürileht* 08.09. https://www.muurileht.ee/linnaruumikolumn-eesti-uus-avalik-ruum/

Kond, Ragnar 2020. Valga ja Valka said unikaalse kaht riiki ühendava keskväljaku. *ERR* 26.12. https://www.err.ee/1220059/valga-ja-valka-said-unikaalse-kaht-riiki-uhendava-keskvaljaku

Praha Lingvistilise Ringi kunstisemiootikast

Krista Simson

1926. aastal asutatud Praha Lingvistilise Ringi panuseks intellektuaalse mõtte arengusse on strukturaallingvistika põhimõtete edasiarendamise kõrval ka mitmed kunstiteoreetilised tööd. Ringi vene formalismi ja Saussure'i semioloogia alusel väljaarendatud funktsionaal-struktuurset meetodit laiendati edukalt kunsti- ja esteetikauuringutele. Kunstis ja sotsiaalses keskkonnas toimuvatele muutustele tundlikult reageerides arendati Praha Lingvistilises Ringis välja poeetilise funktsiooni (Jakobson) ja esteetilise funktsiooni, normi ja väärtuse teooriad (Mukařovský). Semiootiliste funktsiooniskeemide universaalsest iseloomust annavad tunnistust nii nende sobivus tänapäeva kunsti arengute tõlgendamisel kui ka Mukařovský semiootilise mudeli kasutamise võimalikkus kunstiajaloo kontekstis. Struktuurse funktsionalismi ideed võib pidada jätkuvalt asjakohaseks, mistõttu Praha Lingvistilise Ringi kunsti- ja esteetikateooriate rakendamine kunstisemiootilises analüüsis võib osutuda igati viljakaks.

Märksõnad: Praha Lingvistiline Ring, kunstiteooria, poeetiline funktsioon, esteetiline funktsioon, esteetiline norm, esteetiline väärtus

Sissejuhatus

Praeguses olukorras, kus visuaalsemiootika ja kunstisemiootika eraldatuse või kooseksisteerimise võimalused on reaalselt päevakorras nii visuaalsemiootika uurimisala märkimisväärse laienemise kui visuaalkunsti võimaluste arenemise ja lisandumise tõttu, oleks otstarbekas uuesti läbi vaadata teooriad, mida semiootika ajalugu pakub, ning kaaluda nende võimalikku rakendamist ja edasiarendamist kunstisemiootika osana praeguse kunstisituatsiooni ja visuaalsemiootika hetkeseisu valguses.

On ilmselge, et Praha Lingvistilise Ringi (edaspidi PLR) panus kunstisemiootikasse – nii tervik, mis moodustub PLR teoreetikute kunstisemiootikat käsitlevatest töödest, kui üksikute autorite, eriti Jan Mukařovský kirjutised kunstisemiootikast – pakub sellisteks arutlus-

teks tänuväärset materjali. Mukařovský esteetilise märgi analüüs, tema mõttekäigud kavatsuslikkuse osast kunsti defineerimisel ja esteetilise funktsiooni, esteetilise normi ja esteetilise väärtuse teooriad võiksid mängida olulist rolli kunstisemiootika baasstruktuuri loomisel, semantilise žesti mõiste omakorda aitaks avardada kunstisemiootilise analüüsi võimalusi.

Mukařovský formuleeris esteetilise funktsiooni teooria 1930ndatel aastatel. 1936. aastal ilmunud artikli "Esteetiline funktsioon, norm ja väärtus kui sotsiaalsed faktid" esmatrükk Nõukogude Liidus ilmus 1975. aastal Tartus, ajakirja "Töid märgisüsteemide alalt" 7. köites. Ajakirjale, nagu ka 1994. aastal Moskvas ilmunud Mukařovský artiklite kogumikule "Uurimused esteetikast ja kunstiteooriast" kirjutas eessõna Juri Lotman. Lotmani väitel on Mukařovský tööde vaidlusi provotseeriv iseloom see, tänu millele need oma aktuaalsuse säilitavad (Lotman 1994: 8). Ta juhib tähelepanu olulisele momendile Mukařovský esteetilise funktsiooni käsitluses: "piisab vaid sellest, kui mõnes tekstis on esteetilise funktsiooni domineerivus tajutav [...], ja sellest tekstist *saab* kunst" (Lotman 1994: 18).

Artiklis tutvustatakse lühidalt PLR kunstisemiootika lähtepunkte ja käsitletakse ringi kunstisemiootika aluseks olevaid teemasid. Autor toetub siinkohal oma kogemusele nii semiootikuna kui praktiseeriva kunstniku ja visuaalkunsti õppejõuna.

Ajalugu

PLR asutati aastal 1926, juhtfiguurideks Vilém Mathesius, Roman Jakobson, Jan Mukařovský, Nikolai Trubetskoi ning Sergei Kartsevski. Paljud Praha koolkonna ideed on unikaalne kombinatsioon Ida-Euroopa (eriti vene) formalismist ja Lääne-Euroopa (eriti Saussure'i) semioloogiast, mis mõlemad olid, kas otsesel või kaudsel moel, aluseks 20. sajandi strukturalismile orienteeritud intellektuaalsele mõttele (Tobin 1988: xiv). Praha semiootika traditsioonid on pikaajalised: Prahas sündinud Bernard Bolzano, Praha Ülikooli filosoofiaprofessor aastatel 1805–1820, analüüsis märki, selle suhet objekti, tähendust ja interpretatsiooni, ning enamgi veel, juba neljateistkümnendal sajandil jagas vaidlus kahte leppimatusse leeri Karli Ülikooli

nominalistid ja realistid (Matějka 1976: 265). PLR kuldajaks peetakse aastaid 1926–1939.

PLR liikmed Roman Jakobson, Jan Mukařovský, Pjotr Bogatõrjov ja Jiří Veltruský avaldasid rea kunstiteoreetilisi töid, mis olid esialgu tugevalt mõjutatud vene formalistide ideedest. René Wellek, Praha Lingvistilise ringi liige, on väitnud, et termin *struktuur,* mida ring kasutas, oli otsene vaste vene formalistide terminile *vorm* (Matějka 1988: 219). Ringi liikmed ise nimetasid oma meetodit funktsionaalstruktuurseks (Lotman 1994: 11). Oma programmilises "Sissejuhatuses" PLR initsiatiivil väljaantud ajakirjale "Sõna ja kirjasõna" (*Slovo a Slovesnost*) aastast 1935, millele on alla kirjutanud Bohuslav Havránek, Roman Jakobson, Vilém Mathesius, Mukařovský ja Bohumil Trnka, deklareeritakse, et semiootika on sobivaim alus mitte ainult keele ja kirjanduse, vaid kogu kunsti, kui mitte kogu kultuuri tundmaõppimiseks (Matějka 1988: 221).

Lähtepunktid

Alates 1928. aastast, mil Haagis korraldatud esimesel rahvusvahelisel lingvistikakongressil PLR programmilisi põhimõtteid esitleti, arenes puhtalt keeleteadusega tegeleva suunaga paralleelselt ka "kunsti kui semiootilist fakti" (Mukařovský, *L'art comme fait sémiologique,* 1934) uuriv suund. Strukturaallingvistika põhimõtete (Ferdinand de Saussure'i "Üldkeeleteaduse kursus" oli ilmunud aastal 1916) laiendamine kunsti- ja esteetikauuringutele sai toetuda abstraktse kunsti ja suprematismi näidete kõrval ka *zaumnikute*[1] interdistsiplinaarsetele

[1] Esmakordselt kasutati mõistet *zaum* Aleksei Krutšjonõhhi ja Velimir Hlebnikovi manifestis "Sõna kui selline: Kunstilistest teostest" (1913), millest Krutšjonõhh avaldas uue versiooni "Mõistuseülese keele deklaratsioon" (*Декларация заумного языка*) 1921. aastal kogumikus "Zaumniki". *Zaumis,* abstraktses, tähenduseta keeles, oli kirjutatud 1913. aastal Sankt-Peterburgis esietendunud futuristliku ooperi "Võit päikese üle" libreto (põhitekst Krutšjonõhh, proloog Hlebnikov). Absurdsest keelekasutusest, muusikalisest kujundusest ja karikatuursest pildikeelest hoolimata on ooper heaks näiteks erinevate kunstiliikide sünteesist. Lavakujundus, mille lõi Kazimir Malevitš, inspireeris teda maalima oma esimest musta ruutu. 1916. aastal ilmus O. Rozanova värviliste gravüüridega luuleraamat "Zaumnaja kniga", mille autoriteks on märgitud Krutšjonõhh ja

katsetustele.

Vene kunsti ajajoont võib lihtsustatult kujutada sellisena: kaheksasajale aastale ikonograafiale järgneb sadakond aastat Lääne-Euroopa laenudega rikastatud akadeemilist kunsti; peredvižnikud, esimene võimas pärisvene maalikunstnike rühmitus, toob endaga sotsiaalsete muutuste idee. Selline areng päädib võimsa vene avangardiga, mis, seades visiooni natuurist ülemaks, omab omakorda ikonograafiliste traditsioonidega mitmeid kokkupuutepunkte.

20. sajandi esimestel aastakümnetel Venemaal tekkinud keele ja kunsti sümbioos, mis soodustas ideede põimumist ja nende sundimatut ülekandumist ühest kunstiliigist teise, oli harukordne: Viktor Šklovski, Velimir Hlebnikov, Aleksei Krutšjonõhh, Roman Jakobson, Vassili Kandinsky, Kazimir Malevitš, OPOJAZ, ROSTA aknad, LEF ja *zaumnikud*. Hlebnikov ja Krutšjonõhh, *zaum*'i teoreetikud, uskusid kõne helide iseseisvasse tähendusse, millel omakorda pidanuks olema ka ruumiline, geomeetriline vorm; Roman Jakobsoni jaoks olid foneem ja grafeem, nagu hilisematest töödest selgub, vaid funktsionaalsed vahendid; maal ja poeesia olid Jakobsoni jaoks seotud mitte pildilise kuju kaudu, vaid läbi millegi, mis on silmaga nähtamatu (Hofstede 2012). 1915. aastal loodud Moskva Lingvistiline Ring, mille asutajaliikmeid Jakobson oli, nägi kunsti arengut baseeruvat sotsioloogilisel vundamendil, aasta hiljem Peterburis Šklovski juhtimisel asutatud OPOJAZ (lühend Poeetilise keele uurimise ühingust) arvas kunstivormide arengu põhjustajaks olevat kunsti sisemised faktorid (Matějka 1987: 311).

1918. aastal loodud Tšehhoslovakkia Vabariigis oli aktiivne kunstielu. 1920ndatel Prahas tegutsenud avangardistlike kunstnike ühenduse Devětsili (*Umělecký Svaz Devětsil*, üheksavägine) ideoloogiliseks eeskujuks sai vene formalism, vormiotsingutes pöörduti aga prantsuse ja saksa eeskujude poole. 1919. aastal Weimaris asutatud Bauhaus[2] hakkas mõjutama kogu Euroopa kunstielu.

Aljagrov (Roman Jakobsoni pseudonüüm).

[2] Bauhausi kunstikooli Saksamaal (1919–1933), mille asutas arhitekt Walter Gropius Weimaris ja mis hiljem jätkas tööd Dessaus ja Berliinis, peetakse funktsionalistliku mõtteviisi alusepanijaks. Kuigi Bauhausis õpetati mitmeid visuaalseid kunste, oli põhitähelepanu pööratud arhitektuurile. Kuulsamatest kunstnikest, kes Bauhausis õppejõududena töötasid, võiks nimetada Paul

Kunstiline ja keeleline märk

Juba 1919. aastal pakkus noor avangardistlikult meelestatud Jakobson välja võimaluse, et uut tüüpi kunsti semioos võiks kunstid igasugusest imiteerimisest radikaalselt vabastada (Pladott 1988: 296). Jan Mukařovský 1934. aastal kirjutatud "Kunst kui semiootiline fakt" oli katse laiendada kunstiteooriale seni vaid lingvistikas rakendatud märgianalüüsi. Eesmärgiks oli integreerida kunstiteos kui märk üldisesse kommunikatsioonisüsteemi, võttes siiski arvesse, et kunstiline ehk esteetiline märk, vastandina kommunikatiivsele märgile, ei oma kommunikatsioonivahendina sihipärast kasutust, ei ole instrument (Mukařovský 1976b: 237). Kunstiline märk ei loo vaatajas arusaama asjadest, isegi kui neid on kujutatud, vaid "teatud *suhtumisest* nendesse *asjadesse*, suhtumisest *kogu* vaatajat ümbritsevasse reaalsusesse, mitte ainult sellesse reaalsusesse, mida on kujutatud" (samas). Mukařovský käsitluses on kunstilise ja keelelise märgi vahel selge erinevus: sõna oma tavalises, mittepoeetilises tähenduses teenib kommunikatsiooni, selle eesmärk on midagi teatada, edasi anda (samas, 236). Kommunikatiivse märgi, mis on mõistetav nii rääkijale kui kuulajale, vormistab teate saatja. Kunstilist märki esindab ühtse tervikuna tajutav artefakt, teos, mis esitleb kunstiteost pildivälises maailmas (Mukařovský 1976a: 3). Koodid, mida taoline sõnum sisaldab, ei pruugi olla üheselt tõlgendatavad, ja see võib teha kunsti raskesti mõistetavaks – rõhuasetus kandub teate objektiivsuselt subjektiivsusele.

Keeleelementide puhul oluliseks peetud binaarne opositsioon on laiendatav ka visuaalsetele süsteemidele: "markeeritud" ja "markeerimata" ühikud, valgus ja vari, heledus ja tumedus. Binaarse opositsiooni näitena, kirjutab Holenstein, saab analüüsida ka Jakobsoni distinktiivtunnuste teooriat, kui pidada dialektiliseks vastuoluks muidu üksteist välistavate omaduste vastasmõju: valgus ja pimedus ei eksisteeri üheaegselt, kuid on vastastikuses sõltuvuses – valgust ei saa märkida pimedust tundmata (Holenstein 1987: 18). Geoffrey Leechi järgi on kahe või enama sama kategooria ühiku (arv, kääne,

---

Kleed, Vassili Kandinskyt, László Moholy-Nagyt ja arhitekt Ludwig Mies van der Rohet.

ajavorm) vastandlikkuse puhul “märk” ehk “märgitud” ühik, mis sisaldab afiksit, vastandina “märkimata” ühikule, mis seda ei sisalda (Leech 2006: 62). Must joon valgel paberil on tajutav märgina. Visuaalkunstis võivad vastandatud olla nii teose kompositsiooni liikumissuunad, elementide topograafiline asetus kui detailirohke kaader väheste elementidega kaadri kõrval; muusikas on John Cage’i 4’33’’ tuntumaid poeetilisi märkimatajätmisi. Kõigi vormiskeemide algidu on sisuliselt rõhu ja selle puudumise vaheldumine.

Kunstiteos kui autonoomne ja kommunikatiivne märk

Kunstiteosel on kahekordne semioloogiline tähendus: lisaks autonoomse märgi funktsioonile on kunstiteosel ka kommunikatiivne funktsioon (Mukařovský 1976a: 7).

Iga kunstiteos on autonoomne märk, mis moodustub (1) teosest, mis toimib tajutava tähistajana; (2) “esteetilisest objektist” mis on kollektiivses teadvuses registreeritud ja toimib tähendusena; (3), suhtest tähistatavaga (see suhe ei viita mingile eraldiseisvale eksistentsile – jutt on autonoomsest märgist –, vaid mis tahes sotsiaalsele, teaduslikule, filosoofilisele, religioossele, poliitilisele, majanduslikule vms keskkonnast tingitud kontekstile). (Mukařovský 1976a: 9)

Kunstiline märk ei viita reaalsusele; kunstiteose ja tähistatava vahelisel informatiivsel suhtel ei ole eksistentsiaalset väärtust isegi juhul, kui nii väidetakse (samas). Ka nende kunstistiilide puhul, kus kommunikatiivne tähendus näib esmapilgul domineerivat, mängib kunst enamasti vaid reaalsusele osutava narratiiviga. Kui realismi ja naturalismi puhul on tegemist nö “elulise” reaalsuse kujutamisega, siis abstraktsionismi puhul võib rääkida ka tegelikust “pildilisest” reaalsusest – ei saa väita, et kolmnurk paberil ei ole reaalne. Kunstiteose tähendus, kirjutab Mukařovský, seisneb tema staatuses autonoomse märgina, üksusena, ja mitte reaalsuse passiivse koopiana (Mukařovský 1976a: 7). Samas iseloomustab kunstiteost teatud “rabedus, ebapüsivus”, mille põhjuseks on teose elementide omavaheliste suhete dünaamika (Mukařovský 1994d: 276) ja kavatsuslikkuse ja juhuslikkuse vahekorra pidevalt muutuv iseloom nii kunstiteose loomisel kui interpreteerimisel.

Veltruský väitel on kunstiteose puhul teema kujutamisel – Veltruský näeb teemat esteetilise märgi kommunikatiivse küljena – priviligeeritud roll. Ilmselgelt tuleb Veltruskýga nõustuda selles, et visuaalkunsti komponendid on oma semiootilise potentsiaali poolest vähem diferentseeritud kui keele komponendid (Veltruský 1976: 247) ning et funktsioonid, mida need pildilise tähenduse loomisel täidavad, on väga varieeruvad ja võivad teatud määral üksteist asendada (samas: 248); samas aga ei saa nõus olla Veltruský väljaütlemisega, et pildi (Veltruský peab siin tõenäoliselt silmas ka muid visuaalkunsti liike) komponentide semiootiline potentsiaal on piiratud ja et teema rolli vähendamine vähendab pildi tähendusrikkust (samas: 249). Tõdemusega, et kunstiteose teema ja vormi vastastikkuse suhte puhul on tegemist pöördvõrdelise seosega – ühe esiletõus toimub teise arvelt – nõustusid tegelikult ka kujutava kunsti teemadest kaugenenud või teemat ignoreerinud formalistid: domineeriv narratiiv surub pildi vormilised elemendid tahaplaanile (Kandinsky 2020 [2011]: 88–89). Pildi literatuurne tähenduslikkus, pildi võime "jutustada" on tõenäoliselt see, mida Veltruský silmas peab. Veltruský näol on tegemist ennekõike kirjanduslikele tekstidele pühendunud autoriga, kes ka oma teatrikriitika-alastes töödes, mis ilmusid ajal "pärast arvukaid katseid otsida uut teatraalset väljendust ja defineerida teatraalsust kui spetsiifilist väljendusvormi" (Procházka 1984:109), rõhutab teksti määravat osa lavakunstis.

Juba mõnda aega võib visuaalkunstis näha süvenemas tendentsi, mille puhul kunstiteos meenutab mitmete visuaalsete parameetrite poolest pigem kommunikatiivset märki. Ka pidevalt lisandunud performatiivsuse osakaal on visuaalkunsti olemust pöördumatult muutnud. Lavakunstile sarnaselt kasutab videokunst erinevaid märgisüsteeme (kõne, koreograafia, muusika), surudes need paljudel juhtudel pildile omasesse traditsioonilisse formaati. See võimaldab kaasata traditsioonilise visuaalkunsti elemente (kahemõõtmelisus, diagrammilisus, topograafia), mis omakorda annab uusi võimalusi pildilise topograafia laiendamiseks pildivälisesse aega ja ruumi, näiteks Jeannette Ehlersi meediateose Black Bullets (2012) puhul, kus tekkinud vastuolu vastuolu ruumi ja kahemõõtmelise pinna omaduste vahel äärmiselt veenvalt ära kasutatakse.

Mukařovský semantiline žest

Esteetilise märgi korral juhitakse tähelepanu märgi kommunikatiivsetelt omadustelt kõrvale ja keskendutakse märgile enesele, selle omadustele ja struktuurile. Kunstiteosele annab tähenduse esteetiline objekt tervikuna (Mukařovský 1976a: 9). Objekt, mis kannab esteetilist funktsiooni, ei ole tajutav mitte vahetult, vaid vahendatult, ehk teisisõnu, on teose autori enam või vähem teadlikult konstrueeritud struktuur. Tõnjanovit parafraseerides võib öelda, et nii kunstiteost kui kunsti tervikuna võib vaadelda süsteemidena, mille elemendid üksteist vastastikku mõjutavad. Seda seotust iseloomustab Tõnjanov terminiga konstruktsioonifunktsioon – nii, nagu iga üksik element on seotud teiste elementidega teoses või süsteemis, milles see toimib, on see element seotud ka teiste teoste ja süsteemide paljude sarnaste elementidega (Tõnjanov 2019: 222-223).

Mukařovský väljatöötatud lause semantilise konstruktsiooni printsiibid, mida Mukařovský sõnul saab kasutada ka lausest suuremate tervikute konstrueerimiseks, on järgmised:

1. keskendumine lausele kui ühtselt tajutavale tervikule;
2. tähenduste akumulatsiooni printsiip;
3. denominatsiooni ja konteksti vahelisest vastuolust tingitud semantilise staatika ja dünaamika vaheldumine (Procházka 1984: 111).

Need on põhimõtted, mis on Mukařovský semantilise žesti idee ja sõnastuse aluseks (samas, 109). Lause semantiliste *suhete* all mõistab Mukařovský nii teema mõju sõnadele kui sõnade vastastikust mõju, olukorda, kus igal sõnal on võime kõiki teisi sõnu mõjutada (Mukařovský 2014: 52). Lause kõik segmendid omakorda on seotud läbi autori loomingulisele intuitsioonile vastava isikupärase väljendusvormi (samas). Bohumil Fořti sõnul avab strukturalism kunstiteose (Fořti järgi küll kirjandusteose) tervikuna selle osade ja nende suhete süvaanalüüsile (2011: 60). Laiendades kirjandusteose analüüsi loogikat visuaalkunstile võib öelda, et strukturalistlik analüüs hõlmab sel juhul mitte ainult süžeed, vaid ka visuaalseid kujundeid, elemente, mida tähenduse loomiseks kasutatakse; sealjuures võib visuaalkunstis, näiteks impressionismi puhul, süžee osa olla suhteliselt tähtsusetu.

Semantilist žesti võiks mõista kui kunstiteose struktuuri organiseerivat põhimõtet, kuid sel juhul puuduks viide kunstiteose sisemisele dünaamikale – PLR jaoks oli teose dünaamiline olek selle peamisi omadusi (Kubíček 2007). Semantiline žest loob teose komponentidest tähendusliku terviku, püüdes konstrueerida või rekonstrueerida tähendust loova "dünaamilise ehitusprintsiibi", mille alusel teos toimib. Kunstiteos, kirjutab Mukařovský, on äärmiselt keeruline märk: igal selle elemendil ja osal on tähenduse kandjana oma roll (Mukařovský 1994d: 280).

Tomáš Kubíčeki järgi interpreteeris Mukařovský teooria uurija ja semantilise žesti nime kujundlikkust kaitsnud Milan Jankovitč semantilist žesti kui denotatiivset liikumist, mida vaataja peaks järgima – see on viide liikumisele tähenduse suunas (Kubíček 2007).

Nii võiks rääkida semantilisest žestist kui ühe idee terviklikust väljaarendamisest konkreetse teose raames ja teosest tervikuna kui semantilisi žeste ühendavast semantiliste suhete süsteemist või semantiliste žestide konglomeraadist. Kandvate ideede hulk, mida on võimalik teose struktuuris eristada, oleneb teose mahust ja on vinjeti puhul muidugi võrreldamatult väiksem kui romaani puhul. Visuaalkunsti seisukohast võiks semantilist žesti defineerida kui teose üldiste ideede sisu ja visuaalse vormi dünaamikat. Semantiline žest suunab meie tähelepanu tähenduse kujunemise toimingule, selle konstrueerimise (ja rekonstrueerimise) põhimõtetele (Kubíček 2007), mis omakorda allub autori kavatsusele.

Kavatsuslikkus

Kavatsuslikkus on see, mis määrab teose olemasolu läbi struktuuri ja materjali korrastatuse, kirjutab Mukařovský: vaataja peab autori olemasolu tunnetama (1976b: 231). Asjaolu, et inimliku tahte, kavatsuse väljendus eristab teost looduslikust objektist, ei kehti mitte ainult kunstiloomingu, vaid loovuse kohta tervikuna, kirjutab Mukařovský, "kõik omaenese hüvanguks loodud ja taasloodud objektid kannavad kavatsuse ning sekkumise märke". Tekitatud struktuur, kavatsust sisaldav korrastatus püsib isegi siis, kui keegi enam ei mäleta, kes on selle loonud, ja milleks (samas). Mukařovský sõnul on kunsti

eesmärgiks inimene, "kusjuures jutt käib [...] mitte vahenditest, mida inimene kasutab sideme loomiseks iseenda ja teiste inimeste vahel, enese ja maailma vahel, vaid inimesest enesest, tema suhtumisest maailma" (1994f: 574). Mukařovský jaoks pole kunstiteos kunagi staatiline, kivistunud objekt, vaid muutub pidevalt tajuja pilgu all. Vaataja (kuulaja, lugeja) vastuvõtumehhanismid on ette määratud tema sotsiaalse ja ajaloolise taustaga – esteetiline objekt sätestub kollektiivses teadvuses sotsiaalse keskkonna mõjudest sõltuvana (Mukařovský 1976a: 8), mistõttu Mukařovský teeb ettepaneku analüüsida kunstiteost kahest vaatenurgast lähtudes, võttes ühelt poolt arvesse kunstiteose intentsionaalset olemust (struktuur, autori kunstiline kavatsus) ja teiselt poolt selle juhuslikkust, tajuja vaatenurka (Meerzon 2014: 25).

"On ju loomulik, et ühtlane liikumine meid ümbritsevas helide ja mürade massiivses kaoses koondab endale silmapilkselt tähelepanu. Meenutagem vaid lihtsat koputust uksele või samme", kirjutab muusikateadlane J. Zeiger (1970: 3). Mukařovský nimetab kavatsuslikkuseks helide, värvide, mahtude ja liikumiste teadlikku organiseerimist. Kavatsuslikkus Mukařovský mõistes kehtib siinjuures kunstilise struktuuri, mitte kunstiteose kui sotsiaalse objekti loomise kohta – kunstilise artefaktiga on niisiis tegemist juhul, kui artefakt omab kunstiteosele iseloomulikku struktuuri ja on mõeldud esteetilist funktsiooni täitma. Kunstiteos on kunstiteos ka juhul, kui teosel puudub publik, sest kavatsuslikult loodud esteetiline struktuur on jääv. Meenutaks siinkohal Kandinsky ja Malevitši erinevat suhtumist abstraktse kunsti arenguvõimalustesse vene avangardi aegadest, mil abstraktsionism oli jõudnud erinevaid arenguid võimaldavale ristteele. Malevitš rõhutas kunsti arengu sotsiaalset külge; suprematistid, kes nägid kunsti arengut ühiskonna arenguga kokku põimununa ja sidusid maalikunsti loogika arhitektuuri loogikaga, üritasid liikuda pildi pinnalt välja, publiku poole. Kandinsky ja tema mõttekaaslased, vastupidi, üritasid avardada võimalusi visuaalkunsti piirides, kaardistades võimalikud pildisisesed liikumised ja püüdes vormistada teadmisi sellest, kuidas esteetiline objekt kui selline formeerub.

Kavatsuse olemasolu tähendab automaatselt ka autori(te) olemasolu. Kavatsuslikkuse lahtimõtestamiseks tundub siinkohal kohane kasutada mõistet *kunstiline tegevus* või *kunstiline akt* (Duchamp

1975: 138–139), tõmmates paralleeli Alessandro Arbo *muusikalise akti* mõistega (Arbo 2020: 51). Kunstiline tegevus või kunstiline või muusikaline akt on sihipärane tegevus, mille eesmärgiks on luua teos, mille puhul domineerib esteetiline funktsioon. Antud juhul on kiusatus kasutada terminit *kunstiline akt* kahel põhjusel: *kunstilise tegevuse* definitsioon on ülemäära laialivalguv, selle hulka võiks kuuluda ka näiteks rahvatantsuringi tegevus vm sarnased interpreteerivad tegevused, mis ei ole konkreetse kunstiteose loomisega seotud, teiseks, kasutades jällegi Alessandro Arbo mõttekäiku, kunstiteose staatus dokumendina (samas, 50–51). *Performatiivset akti* loetakse reeglina kunstiteoseks, *kunstiliseks aktiks* juhul, kui see on dokumenteeritav (näiteks videoinstallatsioon). Niisiis on kunstiteos objekt, mis loodud kavatsusliku kunstilise akti läbi ja kannab esteetilist funktsiooni.

Jakobsoni poeetiline funktsioon

PLR näeb kunsti polüfunktsionaalse struktuurina, mis erineb teistest struktuuridest esteetilise (poeetilise) funktsiooni domineerimise poolest. Bühleri kolmele keelefunktsioonile aastast 1934 – referentsiaalsele, ekspressiivsele ja apellatiivsele – lisab Jakobson (*Linguistics and poetics*, 1958) veel kolm: faatilise, metakeelelise ja poeetilise. Jakobsoni järgi koosneb suhtluse akt kuuest funktsioonist ja kuuest faktorist (joonis 1): kontekstist, saatjast, adressaadist, kontaktist saatja ja adressaadi vahel, koodist ja teatest (Jakobson 1985: 113–114). Poeetiline funktsioon on suunatud teatele enesele:

FUNKTSIOON	FOOKUS
referentsiaalne	kontekst
emotiivne	saatja
konatiivne	saaja
faatiline	kontakt
metakeeleline	kood
poeetiline	teade

Joonis 1. Roman Jakobsoni keelefunktsioonid.

Erinevaid kunstiliike ühendab eesmärk püüelda poeesia poole, väidab Mukařovský (1994f: 574). *Poeesia* mõiste tundub siin sisuliselt kattuvat Jakobsoni *poeetilise funktsiooni* mõistega, mille formuleerimiseni jõudis Jakobson 1956. aastal artikliga "Metakeel kui lingvistiline probleem", asendades Mukařovský *esteetilise funktsiooni* mõiste *poeetilise funktsiooni* mõistega (Jakobson 1985: 115–116).

Kunstiteoses, mis on iseenesest nii autonoomne kui kommunikatiivne märk, on poeetiline/esteetiline funktsioon nii Jakobsoni kui Mukařovský tõlgenduses domineeriv. Kui Mukařovský huvi fookuses on ennekõike kunstiline tekst, siis Jakobsoni mudel on loodud lingvistikat aluseks võttes (Gandelman 1988: 265). Jakobson omistab kommunikatsioonimudelile ka üldsemiootilise tähenduse: "Keeles vaadeldavate põhifunktsioonide olemasolu ja hierarhia küsimust – fikseeritust referendile, koodile, saatjale, saajale, nende suhtele ja lõpuks sõnumile endale – tuleb kohaldada ka teiste semiootiliste süsteemide puhul" (Jakobson 1971b [1967]: 662), pidades siinkohal silmas nii verbaalse, muusikalise, pildilise ja koreograafilise kunsti kui teatri- ja filmikunsti struktuuride võrdlevat analüüsi (samas). Poeetilise funktsiooni metakeelelist olemust käsitledes rõhutab Jakobson: "*Poeetiline* funktsioon, poeetika, on, nagu "formalistid" rõhutasid, element sui generis" (Jakobson 1987: 378).

Jakobsoni väitel toimub nii visuaalne kui auditiivne vastuvõtt ajas ja ruumis, kusjuures visuaalsete märkide puhul domineerib ajaline, auditiivsete märkide puhul ruumiline mõõde: komplitseeritud visuaalne märk sisaldab seeriate kaupa üheaegseid, auditoorne märk aga järgnevaid koostisosi (Jakobson 1971a [1963]: 336). Jakobson ei räägi siinkohal märgiloomest, vaid märkide tajumisest. Iseenesest tekib siin vastuolu erinevate visuaalkunsti analüüsi võimaluste vahel: ühelt poolt on teose valmimine pikaajaline protsess, mis võib võtta kuid, isegi aastaid, ning nii mahukast ajalisest protsessist möödavaatamine ei tundu mingilgi moel põhjendatud – järelikult ei saa ajalist faktorit täielikult ignoreerida; teisalt luuakse selle protsessi vältel teos, mis kõnetab vaatajat läbi ruumiliste parameetrite (vorm, värv, diagrammilisus ja topograafilised suhted). Kui kunstniku puhul on tegemist esteetilise objekti loomise kavatsuse ja visuaalse esteetilise struktuuri loomisega, siis vaataja, interpreteerija loodud struktuur või

narratiiv erineb kunstniku loodud struktuurist või narratiivist aktiivsuse määra poolest. Tegelikkuse refleksioon, ühelt poolt aktiivne ja teiselt poolt passiivne, on seotud läbi ajajärgule omase jagatud teadvuse. Nüüd, kus on võimalik ajas pisut edasi liikuda ja probleemile ka interdistsiplinaarsete kunstide vaatepunktist läheneda, on visuaalkunstide süntagmaatilise analüüsi võimalikkus tunduvalt paremini hoomatav.

Mukařovský esteetiline funktsioon

Väljendusele orienteeritud "esteetiline [funktsioon] ei ole objekti reaalne omadus ega kuulu otseselt ühegi tema omaduse juurde", kirjutab Mukařovský (1994b: 53). Kommunikatiivse funktsiooni üle valitsev esteetiline funktsioon muudab teate olemust: kui kommunikatiivse funktsiooni domineerides on oluline teate tõepärasus (samas, 101), siis poeetilise lähenemise korral muutub küsimus suhtest reaalsusega vähetähtsaks.

Kuigi Mukařovský esteetilise funktsiooni teooria on üldiselt tuntud, siis tema semiootilisele mudelile on teenimatult vähe tähelepanu pööratud. Erinevalt Jakobsonist, kelle keele funktsioonide süsteem on dominandipõhine, on Mukařovský seisukohal, et tõeliselt funktsionaalseks saab pidada vaid dialektilist mudelit (Gandelman 1988: 266). Mukařovský mudel erineb Jakobsoni kommunikatsioonimudelist dünaamika poolest – Mukařovský väitel kujutab esteetiline funktsioon endast alati dialektilist eitust (Gandelman 1988: 267).

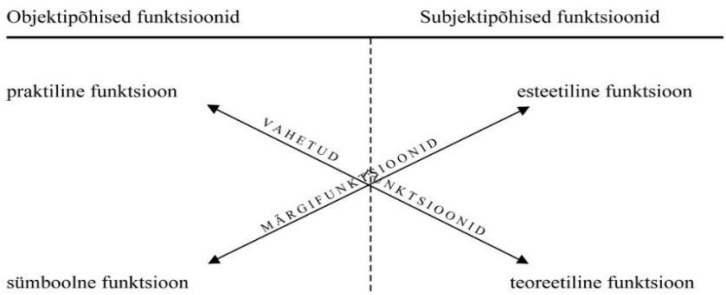

Joonis 2. Mukařovský vahetute ja märgifunktsioonide skeem (Gandelman 1988: 269).

Mukařovský eristab siin kahte binaarset opositsiooni: esiteks, vahetud (Hegeli *das Unmittelbare*) funktsioonid ja sümboolsed e märgifunktsioonid; ja teiseks, samuti hegellik objekti ja subjekti binaarne opositsioon (Gandelman 1988: 269). Kunstiajaloo seisukohast tundub, et Mukařovský mudel võimaldab kunstiajaloo dialektikat – praktika ja teooria, objekti- ja subjektipõhisuse, tajutava ja konventsionaalse märgi vastuolusid ja sünteesi – üsnagi adekvaatselt kajastada.

Mukařovský kunstiajaloost

Kunstiajalugu oli veel hiljuti pigem maailmavaate kui kunsti ajalugu, väidab Mukařovský oma artiklis "Kunst ja maailmavaade" (1994e: 526). Iseenesestmõistetavalt ei saa ideoloogia mõju nii käitumisele, mõtlemisele kui loomingule alahinnata; sügavamad muudatused ideoloogias on omakorda seotud muutustega gnoseoloogilises baasis (samas, 527). Mukařovský sõnul on kunsti puhul tegemist kollektiivse ja individuaalse dialoogiga (1994c: 497). "Võiksime vaid väita", kirjutab Mukařovský, "et kunstiteos on *autonoomne* märk, mis toimib ühiskonna liikmete vahel vahendaja rollis" (1976a: 5). Märk, isegi siis, kui see ei ole otseselt reaalse objektiga seotud, osutab siiski millelegi juba ainult põhjusel, et kannab sama tähendust nii saatja kui vastuvõtja arusaamades. Nagu igal märgil, võib ka kunstiteose side tähistatavaga olla kaudne (näiteks metafoorne), mistõttu ei pruugi olla vajadust tähistatavat nimetada (samas).

Eri ajastute kunsti ja erinevate kunstiliikide suhe reaalsusega on erinev. Romantism, sümbolism ja mingil määral ka avangardistlik kunst deklareerivad, et neil pole reaalsusega mingitki sidet, realismi ja naturalismi puhul püütakse näidata, et tegelikkust kajastatakse, naturalismi puhul, enamgi veel, lausa kopeeritakse. "Üks impressionismi tüüpilistest ja põhilistest normidest – vahetu aistingulise mulje loomine seda intellektuaalse või emotsionaalse interpteratsiooni läbi moonutamata", teeb impressionismist "naturalismi korrelaadi"" (Mukařovský 1994b: 69). Romantismi ja nüüdiskunsti ühisjooneks peab Mukařovský "tendentsi distantsi tekitamisele tajutava tegelikkuse ja selle kunstilise kajastamise vahel; see distants luuakse empiiriliselt tajutava reaalsuse deformeerimise läbi" (Mukařovský

1994a: 541). Sümbolism, püüeldes "absoluutse teose" poole, püüab empiirilist tegelikkust vältida (samas, 542), pakkudes asemele igikestvat väärtust kunstilise destillaadi – sümboli – näol. *Horror individui*, millesse sümbolism langes (samas, 543), teenides subjektivismi truumalt kui kunst kunagi varem, viib järjekordse kannapöördeni – futurismini – Mukařovský tsiteerib siin futurismi ideoloogi Marinettit, kes propageeris igasuguse "mina" hävitamist kunstis (samas). Kui ekspressionism, mida süüdistati mitte ainult objekti, vaid ka isiksuse lõhkumises, oli vastutav ka põhjuse ja tagajärje vahelise seose kadumise eest (samas, 543–544), siis sürrealism, kirjutab Mukařovský, taasavastas materiaalse tegelikkuse (samas, 545). Nimetatud loogikat võib illustreerida Mukařovský dialektilise mudeliga, mis on omakorda Claude Gandelmani poolt "tõlgitud" Greimase semiootilise ruudu terminitesse (joonis 3).

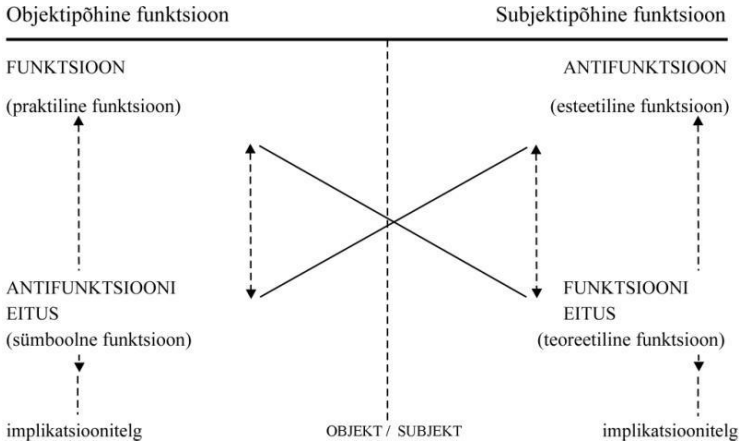

Joonis 3. Claude Gandelmani interpretatsioon Mukařovský mudelist (Gandelman 1988: 270).

Kunst esteetilist väärtust kandva *sümboolse objektina* erineb kunstist ajal, mil praktiline funktsioon on domineeriv. Esteetilise funktsiooni osatähtsus kasvab, kuni kunst kaugeneb praktilisest funktsioonist sedavõrd, et määravaks muutub teoreetiline refleksioon; viimane ammendab ennast lõpuks ja viib tagasi uude algusesse, praktilise

funktsiooni domineerimise juurde. Ehk on lihtsam nimetatud mudelit rakendada konkreetsel ajajoonel. Eeldades, et realism kujutavas kunstis kandis praktilist (didaktilist) ning impressionism sümboolset funktsiooni (mis Mukařovský mudeli järgi on objektipõhised funktsioonid), siis üleminek subjektipõhisusele tähendaks, et kubism on sümboolse funktsiooni, antud juhul siis impressionismi, antifunktsioon, ning kubismi eituseks omakorda on teoreetilist funktsiooni esindavad suprematism ja avangardistlik kunst.

"Vaid semiootiline lähtepunkt lubab teoreetikul näha kunstiteose struktuuri autonoomset eksistentsi ja selle olemuslikku dünaamikat ja mõista kunsti arengut kui immanentset protsessi ja samas selle konstantset dialektilist suhet kogu kultuuri arengusse", kirjutab Jan Mukařovský artiklis "Kunst kui semiootiline fakt" (Mukařovský 1976a: 8). Poeetilisel keelel, nagu teistelgi funktsionaalsetel keeltel, on oma iseseisev evolutsioon. Süsteemisisesed muutused, nagu ka muutused sotsiaalses, poliitilises või geograafilises kontekstis, toovad kaasa muutused väärtushinnangutes ja laienevad kogu väärtushinnangute süsteemile – mõneks ajaks.

Esteetiline norm ja esteetiline väärtus

Mukařovský defineerib kunstiteose struktuuri kui "esteetiliselt deautomatiseeritud komponentide süsteemi, mis on organiseeritud kompleksse hierarhia alusel ja mida ühendab ühe komponendi domineerimine teiste komponentide üle" (1978: 171). Erinevalt Jakobsonist, kelle käsitluses on dominandi osa pigem integreeriv (Jakobson 2014 [1935]: 240), jagab Mukařovský Tõnjanovi seisukohta dominandi valitsevast, isegi allutatud faktoreid deformeerivast rollist.

Kollektiivses teadvuses on esteetiline sfäär esindatud esteetilise funktsiooni, normi ja väärtuse näol. "Kui esteetiline funktsioon *ex definitione* kajastab energiat, siis esteetiline norm esindab reguleerivat seadust", ütleb Mukařovský (1994b: 57). Esteetiline norm on määratud läbi publiku enamuse ootuste, mis omakorda sõltuvad publiku üldisest sotsiaalsest taustast. Esteetilise normi puhul on tendents saada pigem rikutud kui järgitud, kusjuures normide rikkumised ja kinnistumised tagavad süsteemi arengu (samas, 66).

Esteetilise normi kavatsuslik rikkumine on poeetilise funktsiooni toimimise aluseks, poeetilise keele ja tavakeele erinevus seisnebki viimase tendentsis kavatsuslikult (ja lisaks ka süstemaatiliselt) tavakeele norme rikkuda – iga etapp kunsti arengus rikub normi senikaua, kuni tekib uus norm. Kunstiteos rikub alati esteetilist normi (samas, 68), olgu siis vähemal või suuremal määral.

Esteetiline norm vajab pidevalt uuendamist, või täpsemalt öeldes uuendab esteetiline norm end ise, kuna on vahetult seotud mitte ainult sotsiaalse tausta, vaid ka tehniliste võimaluste arenguga. Normi rikkumise aluseks on taustsüsteemile intuitiivselt reageerivad poeetilised tekstid, sõltumata sellest, millise meediumi läbi need väljenduse on leidnud. "Avangardistlike", silmapaistvate muutuste varjus leiavad aset mitmed mittelineaarsed ja asünkroonsed muutused. Niisiis ei ole esteetilisel normil fikseerivat jõudu, sest muutumine nii ajas kui ruumis on esteetilisele normile olemuslik. Tavakeele norm ei ole poeetilise keele jaoks tähenduseta – see on taust, millele normi rikkumine projitseerub ja mille suhtes seda moonutusena tajutakse (Mukařovský 2014: 50).

Esteetliline norm on esteetiliste väärtushinnangute alus: vastavus esteetilisele normile määrab esteetilise väärtuse. Esteetiline väärtus sõltub ajast ja kultuurist tingitud kodeerimis- ja dekodeerimisprotsessi eripäradest, näiteks religioossest kontekstist. Kui muutuvad esteetilised normid, muutuvad iseenesestmõistetavalt ka esteetilised väärtused, niisiis tuleb semiootilise analüüsi puhul arvestada sisemise (ideogeneetilise) spetsiifilise struktuuri ja tekkiva (allogeneetilise) välisstruktuuri (suhe teiste süsteemidega) samaaegse kooskõla ja vastuoluga. Olukorras, kus mõlemad muutuvad ajas erineva kiirusega, võib välisstruktuuri domineerimine sisemise struktuuri (kunsti) arengut pidurdada (Kandinsky 2020 [1926]: 126).

Mis puutub praegusesse kunstisituatsiooni, siis seavad esteetilise praktika üldpraktikasse lõimimise protsessi avaldused, ennekõike kunstiakti individuaalsuse kaotus, esteetika sümboolsed parameetrid pidevasse kadumisohtu – sümbolist saab objekt, mis objektina *per se* on muutustele aldis – esteetika pühadusekaotuse tagajärg on see, et esteetikasse suhtutakse kui praktikasse (Nadin 1981). Mitte ainult ratsionaliseeritud, vaid ka konventsionaliseeritud esituste esilekerkimist (samas) ei saa pidada ainult keelelise pöörde rudimendiks, see osutab pigem ilmselgelt ideoloogiliste mänguväljade vajadustele ja

kommunikatiivse funktsiooni domineerimisele esteetilise funktsiooni üle.

Kokkuvõtteks

Praha Lingvistilise Ringi kunstisemiootika põhiprintsiipide väljatöötamine on teema, mida praeguses kunstisituatsioonis, kus lisaks visuaalkunsti võimaluste arenemisele ja lisandumisele on poliitiliste ja sotsiaalsete mõjude osakaal visuaalkunstides märkimisväärselt suurenenud, võiks mõnevõrra uuema nurga alt edasi arendada. Kunsti seotust sotsiaalse taustaga rõhutasid PLR teoreetikud nii läbi esteetilise funktsiooni, esteetilise normi kui väärtuse mõistete analüüsi, kuid ometi, kirjutab Ladislav Matějka, "ei muutunud kunstiteooria kunagi kunstisotsioloogiaks" (1988: 223) – olukord, mille poole praegune kunstiteooria tundub mõnigi kord liikuvat.

Visuaalse kommunikatsiooni väljendusvahendid on imbunud visuaalkunsti, visuaalkunsti arengud omakorda avaldavad mõju visuaalsele kommunikatsioonile laiemalt. Üha enam tehnilis-teaduslikku kultuuri integreeruv esteetiline praktika ei erista varsti enam kunstilist akti simulaakrumitest ja simulatsioonist, ja nii tunduvad arutlused märgilise ja reaalse maailma vahelistest suhetest ning ennekõike strukturaalse funktsionalismi idee – kommunikatsioonisüsteemide uurimine erinevate struktuuride funktsioone arvesse võttes – jätkuvalt asjakohased.

PLR visuaalkunstide, muusika ja esitavate kunstide tõlgendused võlgnevad oma edu semiootiliste funktsiooniskeemide universaalsele iseloomule. Kuigi Praha koolkonda on parimal juhul käsitletud kaasaegse strukturalismi "strateegilise taustana", võib erinevates teooriates ikka ja jälle, laenates Yishai Tobinilt, "tunda klassikalise Praha koolkonna humanistliku ja funktsionaalse keelelise leitmotiivi kui avatud, paindliku, kohanemisvõimelise ja abstraktse süsteemide süsteemi" kohalolu (Tobin 1988: xiv). Veendunud selles, et kunstisemiootilise analüüsi eristamise vajalikkus visuaalsemiootika üldise analüüsi taustast on õigustatud (vrdl Sarapik 2013), tundub põhjendatud sammuna vaadata tagasi kunsti- ja esteetikateooriate poole, mis on ehitatud tugevale baasile, kuid mis jäid mitmetel (ideoloogilistel, poliitilistel) põhjustel lõpuni välja arendamata. PLR kunstisemiootika

on senini suure arengupotentsiaaliga süsteem, mis tänu oma loogilisele ülesehitusele võiks kunstisemiootika kui distsipliini struktuuri baasi loomisel ja kunstisemiootilise analüüsi põhiküsimuste formuleerimisel märkimisväärset rolli mängida.

Kirjandus

Arbo, Alessandro 2021. *The Normativity of Musical Works: A Philosophical Inquiry*. Leiden/Boston: Brill.

Duchamp, Marcel 1975 [1957]. The Creative Act. – Sanouillet, Michel; Peterson, Elmer (eds.). *The Essential Writings of Marcel Duchamp*. London: Thames and Hudson, 138–139.

Fořt, Bohumil 2011. The Prague School from a Semiotic Point of View. *Bohemica litteraria* 14: 59–68.

Gandelman, Claude 1988. The Dialectic Functioning of Mukařovský´s Semiotic Model. – Tobin, Yishai (ed.). *The Prague School and its Legacy*. Amsterdam: Benjamins, 265–273.

Herţeg, Crina 2003. The Contribution of the Prague School to the Study of Language. *Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica* 4: 371–375. https://www.researchgate.net/publication/324977811_The_Contribution_of_the_Prague_School_to_the_Study_of_Language

Hofstede, Bregje 2012. Phonemes, Graphemes, Dabs of Paint: Roman Jakobson, the Russian avant-garde and the search for the shared basic elements of painting and poetry. *RIHA Journal* 0037. http://www.riha-journal.org/articles/2012/2012-jan-mar/hofstede-jakobson-painting-and-poetry

Holenstein, Elmar 1987. Jakobson`s Philosophical Background. – Pomorska, Krystyna; Chodakowska, Elzbieta; McLean, Hugh; Vine, Brent (eds.). *Language, Poetry and Poetics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 15–31.

Jakobson, Roman 1971a [1963]. Visual and Auditory Signs. – *Selected Writings II*. The Hague, Paris: Mouton, 334–337.

— 1971b [1967]. Linguistics in Relation to Other Sciences. – *Selected Writings II*. The Hague, Paris: Mouton, 655–696.

— 1985 [1956]. Metalanguage as a linguistic problem. – Rudy, Stephen (ed.). *Selected Writings VII*. Berlin: De Gruyter Mouton, 113–121.

— 1987 [1934]. What is Poetry? – Pomorska, Krystyna; Rudy, Stephen (eds.). *Language in Literature*. Cambridge/London: Harvard University Press, 368–378.

— 2014 [1935]. Dominant. – Väljataga, Märt (ed.). *Kirjandus kui selline: Valik vene vormikoolkonna tekste*. Tallinn: Tallinna Ülikool, 240–245.

Kandinsky, Vassili 2020. *Vaimsusest kunstis, eriti maalikunstis. Punkt ja joon tasapinnal*. Tartu: Ilmamaa.

Kubíček, Tomáš 2007. The Semantic Gesture – an Invitation to a Journey from the Poetics to the Aesthetics of a Literary Work. *Slovo a smysl. Word & Sense* 4(8): 244–257, http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/250 6.11.2022

Leech, Geoffrey 2006. *A Glossary of English Grammar*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Lotman, Juri 1994. Ян Мукаржовский – теоретик искусства. – Ян Мукаржовский. *Исследования по эстетике и теории искусства*. Moskva: Iskusstvo, 8–32.

Matějka, Ladislav 1976. Postscript. Prague School Semiotics.. – Matějka, Ladislav; Titunik, Irwin R. (eds.). *Semiotics of Art.* Cambridge: The MIT Press, 265–-290.

— 1987. Sociological Concerns in the Moscow Linguistic Circle. – Pomorska, Krystyna; Chodakowska, Elzbieta; McLean, Hugh; Vine, Brent (eds.). *Language, Poetry and Poetics***.** Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 307–312.

— 1988. The Sociological Concerns of the Prague School. – Tobin, Yishai (ed.). *The Prague School and its Legacy.* Amsterdam: Benjamins, 219–226.

Meerzon, Yana 2014. Between Intentionality and Affect: on Jan Mukařovský's Theory of Reception. *Theatralia: Journal of Theatre Studies* 2: l24–40.

Mukařovský, Jan 1976a [1934]. Art as Semiotic Fact. – Matějka, Ladislav; Titunik, Irwin R. (eds.). *Semiotics of Art*. Cambridge: The MIT Press, 3–9.

— 1976b [1944]. The Essence of the Visual Arts. – Matějka, Ladislav; Titunik, Irwin R. (eds.). *Semiotics of Art*. Cambridge: The MIT Press, 229–244.

— 1978 [1931]. An Attempt at a Structural Analysis of a Dramatic Figure. – Burbank, John; Steiner, Peter (eds.). *Structure, Sign, and Function: Selected Essays by Jan Mukařovský*. New Haven/London: Yale University Press, 171–177.

— 1994a [1935]. Диалектические противоречия в современном искусстве. – *Исследования по эстетике и теории искусства*. Moskva: Iskusstvo, 540–564.

— 1994b [1936]. Эстетическая функция, норма и эстетическая ценность как социальные факты. – *Исследования по эстетике и теории искусства*. Moskva: Iskusstvo, 35–121.

— 1994c [1937]. Индивид в искусстве. –*Исследования по эстетике и теории искусства*. Moskva: Iskusstvo, 496–501.

— 1994d [1946]. О структурализме. *Исследования по эстетике и теории искусства*. Moskva: Iskusstvo, 275–290.

— 1994e [1947]. Искусство и мировоззрение. – *Исследования по эстетике и теории искусства*. Moskva: Iskusstvo, 525–540.

— 1994f [1965]. Основные принципы авангарда. – *Исследования по эстетике и теории искусства*. Moskva: Iskusstvo, 570–580.

— 2014 [1932]. Standard language and poetic language. – Chovanec, Jan (ed.). *Chapters from the History of Czech Functional Linguistics.* Brno: Masarykova univerzita, 41–53.

Nadin, Mihai 1981. Aesthetic sign processes and aesthetic value. [Ästhetische Zeichenprozesse und der ästhetische Wert]. – *Ästhetik und Semiotik*. München: G. Narr Verlag https://www.nadin.ws/archives/235

Pladott, Dinnah 1988. Semiotics of theTheatre: The Prague School Heritage. – Tobin, Yishai (ed.). *The Prague School and its Legacy*. Amsterdam: Benjamins, 289–303.

Procházka, Miroslav 1984. On the Nature of Dramatic Text. – Schmid, Herta; Kesteren, Aloysius Van (eds.). *Semiotics of Drama and Theatre: New Perspectives in the Theory of Drama and Theatre*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 102–126.

Sarapik, Virve 2013. Semiotics at the crossroads of art. *Semiotica* 195: 69–95.

Tobin, Yishai 1988. Introduction. – Tobin, Yishai (ed.). *The Prague School and its Legacy.* Amsterdam: Benjamins, xiii-xxvii.

Tõnjanov, Juri 2014 [1927]. Kirjanduse evolutsioonist. – Väljataga, Märt (ed.). *Kirjandus kui selline: Valik vene vormikoolkonna tekste*. Tallinn: Tallinna Ülikool, 220–234.

Veltruský, Jiří 1976 [1973]. Some aspects of the Pictorial Sign. – Matějka, Ladislav; Titunik, Irwin R. (eds.). *Semiotics of Art.* Cambridge: The MIT Press, 245–264.

Zeiger, Juhan 1970. *Rahvamuusikalise loomingu aluseid ja traditsioone.* Tallinn: Eesti Raamat.

MÄRKAMISI

Aruanne: semiootika osakonna elu-olu

Kalevi Kull

Hetki, neid olevikke, päris tegelikkust, on üüratult palju. Igaüks oma episood, igaühel omamoodi. Episoodiline mälu on inimhingedele antud – kuid kuipalju hetki mahub meelde? Päris terviku mõistmiseks on ju samuti vaja ruumi, õige-õige palju.

Tähendus on üksnes ses hetkes. Ses vabaduse sekundis mil võib teha nii või naa, mäletada seda või teist, mõelda millest iganes, siis kui maailm just kujuneb ja on. Päris paradoksaalne, et vabadele võimalustele vaatamata keski-miski kaua kesta saab. Miks ja kuidas ikkagi kestab ja püsib, väärib uurimist, semiootikuil iseäranis. Sest semiootiline vabadus on vahel äärmiselt destabiliseeriv, aga vastutus hoida käib samuti just semiootilise vabaduse ehk valikute kaudu.

Mõtlesin panna kirja, mis sündis Tartu semiootikas sel ajal, mil semiootika osakonna tegemised (või vähemalt mured) olid täiega mu vastutada. Ent et Timo palus millaski teha ülevaate osakonna ajaloost, siis tolle ülesande sees sai siia kirja natuke rohkem – osakonna algusest peale. Mitte niivõrd isikute, kuivõrd sündmuste ja tegevuse põhiselt. Semiootika osakonna eelsest Tartu semiootika-elust on tohutult igapidiseid mälestusi ära trükitud (eriti vene keeles), meie ajast aga kaunis napilt. Mõned varasemad kirjeldused on siiski ilmunud,[1] neile nüüd lisaks. Enesekirjelduseta kultuur ju püsida ei saa. Siinne ülevaade võiks seepärast olla eriti toeks neile, kes Tartu semiootikat edasi kannavad, ka hiljem aastate pärast. Et mõista, kuidas üleilmselt oluline rühm või keskus töötab, ja kuidas me seda ehitasime. Et hoida juba päris mitmekesiseks kujunenud kooslust paljude traditsioonidega ikka elava ja loomingulisena, on abiks, kui teada nende algusi, miks nii tehti, ja kuidas kõige kokkusobivusel on sügav mõte sees. See on ühtlasi organisatsioonisemiootika vald. Ent kõigepealt veidike varasemast.

---

[1] Vt Randviir 1996; Torop 1998, 2000; Levchenko 2002; Kull, Salupere, Torop, Lotman 2011; Kull, Väli 2011; Lang jt 2011; Maran 2018. Õppejõudude toredate ütluste kogu vt Kuuskmäe 2005. Palju teavet on koondatud *Acta Semiotica Estica* köidete kroonikaossa, sealt saab kõvasti faktilist lisa.

Omaenda eelloost teel semiootika maile

Semiootika sõna sai tuttavaks vist kunagi keskkoolis. Töötasin suviti Puhtus lindude ökofüsioloogia vallas, seal siis millaski Jüri Keskpaigaga kahekesi metsas kõndides rääkis ta oma jüngrile, et peaks püüdma teha üldise käitumise teooria.[2] Midagi semiootikamaigulist oli selles. Igatahes juba ülikooli teise kursuse sügisel, aastal 1971, olin niipalju huviline, et ostsin Teaduse raamatupoest vastilmunud Juri Stepanovi raamatukese *Semiotika*. See algab peatükiga Jakob Uexküllist ja biosemiootikast – nii et sest ajast (50 aastat tagasi) seegi sõna mulle tuli. Umbes samal ajal sain samast poest Günter Tembrocki kaheosalise ülevaate *Biokommunikation: Informationsübertragung im biologischen Bereich*, milles bioloogia järjekindlalt süntaktiliseks, semantiliseks ja pragmaatiliseks tahuks lahti võeti. Mõni aasta hiljem alustasime rühma kursusekaaslastega teoreetilise bioloogia seminare ning ühele neist kutsusin kõnelema Juri Lotmani.[3] 1976. aasta alguses olime rühma poistega Borokis teoreetilise bioloogia talvekoolis, kus semiootikast bioloogia kontekstis rääkis Julius Schreider, strukturalistlikust bioloogiast Sergei Meien, keele ja bioloogia seostest Vassili Nalimov. Kaks aastat hiljem tegime Eestis talvekooli, mille raames Tartus kahepäevasel konverentsil (1.–2. veebruarini 1978) "Bioloogia ja lingvistika" oli koos hea hulk semiootikuid, Juri Lotman ja Julius Schreider nende seas. Selle korraldamisest peale hakkasin Lotmanite koju tihemini sattuma. Aastal 1982 oli Juri Lotman Puhtus teoreetilise bioloogia kevadkoolis.[4]

Jakob Uexkülli kohta kogusin teavet, esimese loo temast kirjutasin aastal 1982.[5] Aastal 1988 korraldasin Laelatu bioloogiajaamas mõnede vene ja ukraina osalistega seminari semiootilisest lähenemisest teoreetilises bioloogias. Aasta hiljem tegime Tartus Uexkülli-konverentsi, kus oli kohal Thure von Uexküll. Kevadel 1990 ilmus mu tollaste bioloogiatudengite kokkupanduna semiootika teemaline vihk *Vita aeterna* 5. Aastal 1992 kohtusin Glottertalis Saksamaal Uexkülli-seminaril esimest korda Thomas Sebeoki ja Jesper Hoffmeyeriga, millest sündis püsiv rahvusvaheline biosemiootikute rühm.[6] Sügisel 1993 lugesin Tartu Ülikoolis

---

[2] Vrd Lotman 1982, ja selle kommentaar Kull 2006.

[3] Kindlasti oli oluline seegi, et oli mitmeid laiade humanitaarhuvidega sõpru (mõned neist päris filoloogid) – Mikk Sarv, Krista Kaer, Aleksei Turovski, Alar Laats, Jaan Kaplinski jt. Puutusin kokku ka Uku Masingu ja Madis Kõivuga, samuti Jaan Valsineriga.

[4] Vt Kull 2006.

[5] Kull 1982.

[6] Biosemiootika algusest mitme pilgu läbi vt mh Petrilli 2015: 191–198.

bioloogiaosakonnas esimest korda semestripikkust kursust *Biosemiootika*. Juri Lotman oli varem lubanud tulla esimest loengut sisse juhatama, aga ta oli sellal haiglas ja dikteeris oma sissejuhatuse sealt. Seda loengukursust kuulanud bioloogiatudengite entusiasmist sündis Jakob von Uexkülli keskus. Kuulajate seas oli järgmisel aastal ka Timo Maran.

Igor Černoviga saime kokku, kui mitte enne, siis ülikooli kirjastusnõukogus, mille liikmed mõlemad olime, aastal 1993. See oli väga väike rühm, kohal käiski vaid 3 või 4 inimest. Igor esindas sotsiaalteaduskonda, ma olin bioloogia-geograafia teaduskonna esindaja. Igor lülitas seepeale mu biosemiootika kursuse ka semiootikute õppekavasse. Kuulasin ühtlasi mõnd Igori loengut. Keeltemajas semiootika osakonna ainsamas pisikeses toas Igorit otsimas käies kohtasin esimest korda Ulvi Urmi. Semiootika suvekoolis Saarjärvel 1995. aastal, mille üks korraldajaid oli Anti Randviir, pidasime ettekande koos Mihhail Lotmaniga. Tolsamal suvel kirjutasime Mihhailiga esimese ühisloo.[7] Augustis 1995 tegime Puhtus Jakob Uexküllile pühendatud suveseminari, kus jälle Thure Uexküll kohal. Peeter Toropiga teadsime teineteist juba varem – olime Tartu 5. Keskkoolis koolivennad –, ent semiootika teemadel suhtlema hakkasime alles siis 90ndail. Niipalju mu eelloost, enne aastat 1997, mil semiootika osakonna liikmeks sain.

Kirjeldan semiootika osakonna elu neljas tükis, nii nagu juhatajad on vaheldunud.

1992–1997: semiootika õppe loomine

Kui ka tulevased ajaloolased arhiividest Tartu Ülikooli **semiootika osakonna asutamise** dokumenti ei leia, ei tähenda see, et 1992. aastal seda osakonda ei asutatud. Asutati küll. Eelnevalt oli olemas ajaloo ja semiootika labor, mis eksisteeris aastail 1983–1991.[8] TÜ rektori korraldusega loodi 1. veebruarist 1993 semiootika osakond, kuhu viidi üle vene kirjanduse kateedrist semiootika korraline professor Igor Černov, vanemõpetajad Mihhail Lotman, Peeter Torop ja Irina Avramets, semiootika laboratooriumist teadurid Vera Stolovitš, Tatjana Kuzovkina ja Jelena Grigorjeva ning maailmakirjanduse kateedrist professor Juri Lotman. Et osakonna juhiks sai Igor Černov, oli üpris loomulik. Igor oli ju Tartu

[7] Kull, Lotman 1995.

[8] Vt Salupere 2016: 60. Laborit juhatas Linnart Mäll, teaduslikud juhendajad olid Herbert Ligi ja Juri Lotman. Osa tegeles semiootikaga, osa programmiga "Inimene ja biosfäär", osa orientalistikaga. Alul oli laboris kuus töötajat (Anon. 1983).

semiootikaga ühes olnud 1960ndate algusest peale, juba tudengiajast. Peetrile, kes samuti oli pikka aega Lotmani kateedris olnud, oli Igor ametlikult diplomitöö juhendajaks, seitse aastat vanemana.

Osakond oli alul õige väike ja asus Ülikooli kohviku kõrval **keeltemajas**, samas kus vene kirjanduse kateedri kodu. Semiootika osakonnale eraldati üks ruum, kus tihedasti koos neli kirjutuslauda. Igor juhatas. Juri Lotman oli professorina kirjas, kuid oma viimasel eluaastal enam tööl ei saanud käia. Ulvi Urm oli sekretär. Mihhail oli õppejõud, kuid lahkus peagi Tallinna. Jelena Grigorjeva ja Irina Avramets lugesid loenguid. Peeter oli sellal pikemalt Soomes. Tatjana Kuzovkina oli osakonnas kuni aastani 1995. Osakohaga (õppeülesande täitjana) töötas alates 1994. aasta sügisest Silvi Salupere. Seega kogu koosseis pärines slavistikast. Anti Randviir võeti esimese tudengina laborandina ametisse. Selline pisike rühm.

Igori juhatajaaeg oligi tõenäoselt kõige raskem. Muutusi oli väga palju. Ta rajas meie **esimese semiootika õppekava**.[9] Õppekava pandi kokku mõttega, et semiootikatudeng saaks võimalikult korraliku üldkultuurilise alushariduse, millel baseerusid siis kesk- ja ülemastmes (4-aastane õppekava jagunes astmeteks – alam-, kesk- ja ülemaste ning valikained ja lõputöö) eri valdkondade semiootikad. See oli ehk pea ainus semiootika õppekava, mis lähtus eelkõige tervikliku eriala hariduse ideest, mitte osakonna koosseisu võimalustest ja võimekusest katta kogu semiootika ja kulturoloogia valdkond. Õppekavva kuulusid Tarmo Kulmari, Haldur Õimu, Peeter Tulviste, Arvo Krikmanni jt kursused.[10]

Tollal toimus tudengite vastuvõtt ühiselt psühholoogia, semiootika, filosoofia ja sotsiaaltöö alale, alles õpingute käigus toimus spetsialiseerumine.[11] Esimesest lennust on praegu semiootika osakonnas tööl Elin Sütiste ja Anti Randviir.

Tähtis on, et Igor keeras Tartu semiootika **idast läände**. See tähendas,

---

[9] Vt Randviir 1996.

[10] Tänan Ulvi Urmi nende täpsustuste eest.

[11] Andres Kõnno kirjast (17. sept. 2021): "see oli selles mõttes *potpourri*, et me ju alustasime nelikerialal, psühholoogia, filosoofia, sotsiaaltöö ja semiootika; 3. semestri alguseks pidi valiku ära tegema, aga see seltskond oli selleks ajaks n-ö vaimselt seotud, et tegelikult lugesid end pool-semiootikuteks ka kõik kes seal Černovi seminarist läbi käisid sellel ajal. Aktusele sammusime koos ühes sabas lisaks minule veel Bruno Mölder, Kenn Konstabel, Anti Randviir ja Kiur Aarma. Aga põmst samas seltskonnas olid veel Marek Tamm, Berk Vaher, mööndustega ka Valdur Mikita, Aare Pilv, Liina Lukas – teistest osakondadest. Elin [Sütiste] ja Piret Vaher lõpetasid 1998 mumeelest. Selles lennus oli muidugi veel teisi kuulsaid psühholooge, aga need niiväga end semiootikuteks ei pidanud."

üheltpoolt, suhetevõrgu loomist Lääne semiootikakeskuste suunal. Teiseltpoolt oli see keelevahetus. Osakonnas räägiti juba eesti keeles. Üpris radikaalne lahkuminek vene kirjanduse kateedrist ei olnud kerge ka suhete osas endiste kolleegidega. Kollektiivi kaheksjagunemisel tekkis nii-öelda kaks Lotmani kateedrit – üks, mis rääkis vene keeles, tegeles slavistika ja vene kirjandusega, tähistas Lotmani tähtpäevi ja pidas sidet kolleegidega Venemaal, ning teine, mitmekeelne, mis tegeles semiootikaga Lotmani radadel. Igori kutsel pidasid Tartus loengukursuse Barend van Heusden Hollandist ja Eero Tarasti Soomest.

Selle läänestamise üheks tahuks oli uute suundade toomine Tartu semiootikasse. Igorile sümpatiseeris sotsiosemiootika ning ta juhatas Antit sellega tegelema. Nii näeme juba semiootika osakonna esimeses õppekavas praeguse struktuuri hakatust.

Pärast **sotsiaalteaduskonna** loomist viis Igor semiootika osakonna sinna (1995). Osakond sai **uued ruumid Tiigi tänaval** majas 78, kolmandal korrusel, kuhu koliti aastal 1996. Varem asus ses majas Tiigi vana ühiselamu, nüüd paiknesid seal sotsioloogid, psühholoogid ja riigiteadlased. Esialgu oli semiootikuil sealgi vaid kaks tuba – ühes töötasid koos Igor, Ulvi ja Anti ning seal asus ka osakonna raamatukogu, teises Mihhail jt. Kui sotsioloogid said uued ruumid, anti semiootikuile tube juurde, üks sai raamatute jaoks. Raamatukogu juhtis Anti Randviir oma toakesest raamatukoguruumi taga.

Sorose fondi kaudu õnnestus Igoril raha saada mööbli, tehnika ja raamatute jaoks. Erialaraamatukogu asus Igor Černov komplekteerima kohe õppetooli loomisest alates. Alguses oli suurem osa fondist venekeelne, aga võimalust mööda lisandus kirjandust inglise ja eesti keeles.

Igor alustas Tartu erinumbri tegemist Jeff Bernardi toimetatavasse ajakirja *European Journal of Semiotics*.[12] Selle toimetamine venis, lõpule viidi juba Peetri ajal. Artiklitega osalesid kõik tollased osakonna õppejõud. Peetrilt on seal avalugu – **uus Tartu semiootika**[13]. Juri Lotmani varjust väljasaamine oligi pikka aega Eesti semiootika probleemiks.

Igori teeneks on ka esimesed **semiootika audoktorid** Tartu Ülikoolis – Thure von Uexküll (1994, semiootika ja arstiteaduse alal) ja Umberto Eco (1996). Hiljem on lisandunud Vilmos Voigt (2010) ja Mihály Hoppál (2017), mõlemad folkloristika ja semiootika alal.

Esimese viie aasta **kokkuvõttes** on öelda rida tähtsaid asju: süstemaatilise semiootikaõpetuse algus Eestis, esimene semiootika õppekava, Tartu semiootika ühinemine sotsiaalteadustega (sellega koos sotsiosemi-

---

[12] Köide 12(1), 2000, erinumber "New Tartu Semiotics", toimetajad Jeff Bernard, Igor Černov, Silvi Salupere, Peeter Torop.
[13] Torop 2000.

ootika esiletõus), püsiva eestikeelse semiootika algus, kontaktide laienemine Lääne suunas.

Siin siis ka algusaja semiootika õppekava, ilmselt aastast 1993. Lühend 'õn' märgib õppenädalaid, see oli arvestusühikuks. Õppekava ja tegelikkus siiski päriselt ei kattunud.

REKTORI KANTSELEI JUHATAJALE
S.Markile

SEMIOOTIKA JA KULTUURITEOORIA

I. A l a m a s t e

1. Proseminar (kursusetööga) - 4 õn. - Arvestus. - prof.I.Černov, lektorid: M.Lotman, I.Avramets
2. Sissejuhatus semiootikasse. - 3 õn. - Eksam. - lektor M.Lotman
3. Sissejuhatus kultuuriteooriasse. - 2 õn. - Eksam. - prof.I.Černov
4. Semiootika ajalugu (põhietapid). - 2 õn. - Arvestus - lektor I.Avramets
5. Arvutiõpetus. - 1 õn. - Arvestus.
6. Teaduse loogika ja metodoloogia. - 1 õn. - Eksam. - prof. I.Černov, prof. E.Loone, prof. R.Vihalem
7. Erikursus(ed). - 2 õn. - Arvestus, - prof. I.Černov, prof. J. Lotman, lektorid: M.Lotman, I.Avramets
8. Valikkursus (ed). - 2 õn. - Arvestus. - prof. I.Černov, lektor M.Lotman
9. Kultuurikeskkonna mõistmine - 2 õn. - - I Avramets

II. K e s k a s t e

1. Seminar (kursusetööga). - 4 õn. - Arvestus. -prof. I.Černov, lektorid: M.Lotman, P.Torop, I.Avramets
2. Semiootika ajalugu. - 2 õn. - Eksam. -lektorid: P.Torop, I.Avramets
3. Kultuurilugu. - 4 õn. - Eksam. - prof. I.Černov, lektorid: P.Torop, M.Lotman
4. Kognitiivne semiootika. - 1 õn. - Arvestus. - prof. P.Tulviste
5. Tänapäeva filosoofia. - 3 õn. - Eksam. - prof. L.Stolovitš.
6. Sotsiosemiootika. - 2 õn. - Arvestus. - prof. R.Vetik.
7. Biosemiootika. - 2 õn. - Arvestus. - prof. K.Kull.

III. Ü l e m a s t e

1. Postseminar. - 1 õn. -Arvestus. - prof. I.Černov, lektorid: M.Lotman, P.Torop, I.Avramets
2. Vene kultuurifilosoofilise mõtte ajalugu. - 3 õn. - Eksam.- lektorid: P.Torop, M.Lotman
3. Vene historiograafia.- 3 õn. - Eksam. - lekt. I.Avramets

- 2 -

4. Erikursus (ed) - 3 ön. - Arvestus, eksam. - prof. I.Černov,
lektorid: M.Lotman,
P.Torop,
I.Avramets

5. Kultuuriteooria ja filosoofia. - 2 ön. - Eksam. -prof. I.Černov

6. Valikkursus (ed). - 2 ön. - Arvestus, - prof. I.Černov,
lektorid: M.Lotman,
P.Torop

7. Diplomitöö. 6 ön.

Semiootika osakonna juhataja
prof. I.Černov

1997–2006: semiootika Tiigi tänaval

1997, kui Peeter Torop osakonnajuhatajaks sai, tegi tollane semiootikalembene rektor Tulviste Peeter ühtlasi **osakonnale laiendust**, nii et meie Peeter sai kutsuda osakonda tööle Ülle Pärli ja minu. Mõned juhused mängisid sellele kaasa – et Peeter mitte vene kirjanduse kateedrit juhtima ei hakanud, ning et mulle see ületulekuaeg sobis.[14] Ann Malts oli väga toetav.

Kui tulin semiootika osakonda, sain sõbraks kogu semiootikaga. (Veelgi enam, sain mitte vaid biosemiootika, vaid kogu semiootika entusiastiks.) Puutusin kokku valdkondadega, kus mul varasemast pea mingeid eelteadmisi polnud – vene vormikoolkond, tõlketeadus, strukturalism (huvitaval kombel oli poststrukturalismist esialgu osakonnas väga vähe juttu – Silvi välja arvatud). Huvisuunad semiootikas olid natuke erinevad. Teised olid vene kirjanduse taustaga, hoiti kinni Juri Lotmani huvivaldkonnast. Peirce'iga ei olnud keegi tegelenud (jälle välja arvatud Silvi, kellel oli seda vaja semiootika ajaloo loengute jaoks). Mind seevastu sütitas semiootika üldteooria.

Erakordselt huvitav oli mu jaoks muudatus stiilis. Eelmised 30 aastat

[14] Olin alates 1992. aastast TÜ korraline professor ökofüsioloogia alal, bioloogia-geograafia teaduskonnas. Parajasti 1997. aastal aga katkestati TÜ ja Zooloogia ja Botaanika Instituudi vaheline leping, millega koos ZBI poolseid professuure uueks perioodiks ei avatud. See "auk" andis vabadust.

olin veetnud puhta loodusteadlaste seltskonnas, nüüd aga äkki ümber ainult filoloogid. Täiesti teistsugune mõtlemine, täiesti teistsugused emotsioonid. Mingid ürgvanad seigad asju mõjustamas tuha all. Erinevus väljendustes, kui asjaosaline kohal on. Mõnipäev konflikt, õige pea aga jälle selge sõprus. See oli mu loodusloomu kogemusele uus. Samas suur suhete soojus. Filoloogi vist iseloomustabki episoodilise mälu suur ülekaal. Või siis see: kolleeg ütleb, et peab konverentsiettekannet kirjutama. Kuidas nii – ettekannet ju räägitakse, mitte ei kirjutata. St ma polnud oma varasemas seltskonnas seda kohanud, et ettekanne on sõna-sõnalt enne kirjas ja siis lugedes ette kantakse. Kui kultuurist rääkida, siis mu peas oli rohkem see, kuidas Eesti ökosüsteem tervikuna töötab, kultuur selle osaks vaid. Millest puudust tundsin, olid osakonna töövälised olengud ja ühised teadusarutelud. Suuresti erinev oli arusaam sellestki, misasi on teaduslik mõiste. Usun, ka kolleegidel oli minuga kohanemine üksjagu aegavõttev, kuigi püüdsime entusiastlikult mõlemalt poolt.[15] Einoh, mul muidugi oli filoloogidest häid sõpru ennegi, aga nad olid ikka tublis vähemuses, samas boheemsemad. Ometi oli see kontekstimuudatus väga väärtuslik, usun, et kõigi jaoks. Sellist haruldast kogemust – olla oma elus professoriks nii loodusteadustes kui humanitaarias – on tänapäeva teaduselus ülimalt vähestel.

Kogu Peetri osakonnajuhatajaks oleku aja olime sotsiaalteaduskonna koosseisus ja asusime **Tiigi tänava hoones**. Peetri kabinetiks oli Igori sisseseatud tuba, kus juhataja töölaua ümber olid klaasseinad. Samas toas oli koosolekulaud. Peetril oli toredaks kombeks tööle tulles kondiitripoest kohupiimakook ühiseks tarbimiseks kaasa võtta, nii et tema ruumis käidi iga päev ka kohvi joomas. Ulvil oli nüüd samuti omaette kabinet. Ühes toas oli Mihhail, teises Jelena ja Irina, kolmandas Silvi ja Ülle. Osakonna käsutuses olid üks auditoorium, seminariruum ja raamatukogutuba.

Mul Tiigi tänaval oma töölauda polnud – kasutasin enamasti seminariruumi ovaalset lauda. Oma raamatutega poleks ma ka õieti kuhugi mahtunud, pealegi oli see osakonnale hea argument ruumide laiendamist küsida. Pidasin edasi oma mõnusat kabinetti Zooloogia ja Botaanika Instituudis Riia 181, kus olin pesitsenud juba 1984. aastast peale.

---

[15] Bioloogide juures oli kombeks, et tullakse hommikul varakult ja ollakse terve päev tööl. Humanitaaridel võis hommik aga alata ka pärast keskpäeva, kella kaheksast loengualgust peeti absoluutselt võimatuks. Stiilierinevus oli riietuseski, ülikonna kandmise asemel kaldusin rohkem välitööinimeste suunas. Bioloogid ikka sinatasid omavahel, nüüd kohtasin hoopis rohkem teietamist. See ka veel, et traditsiooniliselt semiootika osakonna mehed ei juhtinud autot. Need erinevused on aegapidi vähenenud, riiud osakonnas on nüüdseks päris ära kadunud.

Käisime neil aastail usinalt **Imatra semiootikakonverentsidel**. Eero Tarasti, Soome semiootikute juht, oli väga toetav, ta maksis meie osalemiskulud kinni. Hulk kordi käisid seal Anti Randviir ja Andres Kõnno, Peeter Torop, Ülle Pärli, Jelena Grigorjeva, mina, nooremad samuti, Eestist veel korduvalt ka Peet Lepik ja Maarja Lõhmus. Olid ka koostööprojektid, milles mõned tartlased osalesid, nt *Understanding and misunderstanding*. Imatra iga-aastased konverentsid olid väga tähtsaks eri suundi esindavate semiootikute kohtumispaigaks, aga ka meie sisenemiseks üleilmsesse semiootikavõrku. Soomest said tuge teisedki – näiteks Sofia semiootikakeskus on suuresti Imatralt pärit.

Hästi oluliseks sammuks oli ajakirja väljaandmise taastamine. Pealkirja osas tuli lahendus leida. Üleminekul inglise keelele oli tähtis järjepidevust säilitada, ent kasutatud oli mitmeid nimevariante. Otsustasime täpse tõlke kasuks, mis ka varasemate variantide seas leidus – ***Sign Systems Studies***, säilitades kaanekujunduse ning eeltiitlil vene- ja eestikeelse pealkirja. Esimene uus number – köide 26 – ilmus 1998. aastal. Tegime seda ühiselt. Inglise keelega ei olnud keegi meist sina peal, ometi juhtumisi oli mul sellega rohkem kogemusi (keeled küll mu tugev külg ei ole), ja vast ka toimetustööga, nii jäi ajakirjaga tegelemine järjest rohkem minu ja paljus ka Silvi Salupere peale (Silvi on üldse kiire ja hea aitaja kõigile). Lisaks oli mul juba osakonda tulles päris suur tutvusringkond maailma semiootikute seas, mis siis aitas ajakirjale häid kaastöid tuua.

Samuti alustasime ***Tartu Semiotics Library*** raamatusarja väljaandmisega. Selle sarja nime mõtles välja Mihhail Lotman. Kohe esimesed köited olid väga olulised. Esimene – kultuurisemiootika teesid kolmes keeles, Ülle Pärli toimetamisel ja Silvi tõlkimisel. Teine – Tartu-Moskva koolkonna sõnastik. See oli Igori käimalükatud ja Jan Levtšenko läbiviidud projekt, mis tänu Silvile ka lõpetatud sai. Kolmas – Jesper Hoffmeyerist ja biosemiootikast.

Anti Randviir pani aluse **Eesti Semiootika Seltsile** (1998) ja koos Andres Kõnnoga ***Acta Semiotica Estica*** seeriale (ilmus 2001; jätku vedas juba Silvi koos Elin Sütistega). Veelgi enam, Anti oli suuresti ka Soome-Ugri Semiootika Seltsi loomise taga (2000), pidades läbirääkimisi Eero Tarasti ja Vilmos Voigtiga.[16]

Kaitsmisele tulid esimesed doktoritööd semiootikas (esimesena Virve Sarapik aastal 1999), misjärel peagi (aastast 2000) hakkas ilmuma vastav seeria ***Dissertationes Semioticae Universitatis Tartuensis***. Vist

[16] Vt Randviir 2000.

ainus semiootikadissertatsioonide sari maailmas.

Juri Lotmani fond loodi aastal 2001, selle rahakoti täitmisel oli Larissa Volpertil suur panus. Lotmani stipendiume, mis kraadituden-gitele mõeldud, hakati välja andma 2002. aastast peale, kahasse vene kirjanduse osakonnaga.

Mõnesid keerukusi tekitas Juri Lotmani raamatukogu saatus ja selle maandumine Tallinna 2005. aasta kevadel, kus loodi seda haldav Eesti Semiootikavaramu (aastal 2018 liideti see Tallinna Ülikooliga). Tänu selle kaasabile on aga nüüdseks Tallinnas tugev semiootikarühm.

Töötajaid tuli tasapisi juurde. Õppeaastal 2002/2003 olid osakonnas Ulvi Urm ja 11 teadustöötajat: professor Peeter Torop, dotsendid Kalevi Kull ja Ülle Pärli, lektorid Irina Avramets ja Jelena Grigorjeva, vanemteadur Mihhail Lotman, teadurid Anti Randviir, Kaie Kotov ja Timo Maran, toimetaja ja assistent Silvi Salupere, osakohaga lektor Aleksei Turovski. (Ajutisi õppejõude oli vahel teisigi, näiteks luges kolmel korral psühhosomaatika kursust Aili Paju. Veel on erikursusi pidanud Marina Grišakova, Enn Kasak, Ann Malts, Ain Riistan, Mihhail Šeljakin jt.) Samal õppeaastal oli doktorante 12, magistrante 20 ja bakalaureusetudengeid kokku 127.

Õppetöö käis kenasti, Peeter püüdis õppekava oluliselt korrastada, tudengite huvi oli suur.[17] Aastail 1996–1999 toimus bakalaureuseõppes eraldi vastuvõtt vene õppekeelega rühma. Üks põhjendusi oli Lotmani semiootika õpetamine Lotmani keeles (taustal soov tuua õppima rohkem tasulisi tudengeid lähivälismaalt ja mujalt). Nii käis kuni aastani 2000 semiootika osakonnas õppetöö kahes rühmas – ühele lugesime eesti keeles, teisele sama asja **vene keeles**. Seejärel toimus üleülikooliline muudatus, vene rühmad kaotati ära.

Ja muidugi, **teadustöö**. Sealhulgas ühiselt. Vahva oli Peetriga arutada tõlketeooria aluseid ja kahasse kokku panna artikkel biotõlkest. Kui kuulsin Nöthi kõnelemas ökosemiootikast, siis oli peagi see valdkond ka minu jaoks sündinud (tegin ka esimese sellenimelise loengukursuse aastal 1998). Avaldasime oma töid järjest enam olulistes lääne semiootikaväljaannetes.

Grante saime ka. Sealhulgas haridusministeeriumist *Semiotics of culture and the analysis of culture in Estonia* (2001–2005), see haaras

---

[17] Ulvi Urmi täiendus (kirjast 18. nov. 2022): "Eraldi tasuks vast mainimist, et konkursid semiootika ja kulturoloogia bakalaureuseõppesse olid soliidsed – 6–8 inimest kohale (vastuvõtuarv oli vist 20 keskmiselt). Õppis välistudengeid Soomest, kellest mitmed jõudsid ka diplomini. Eriti uhked olime, kui meie soomlasest vilistlane Juha Mäkinen läks kodumaale naastes tööle ja tema uksel oli silt 'semiootik' (Eestis pole seda senini, kuigi vajadus on karjuv)."

tervet osakonda. Eesti Teadusfondist: *Translation in Estonian culture* (Peeter Torop, 1999–2002); *The identity of the texts of culture and the creolisation of the languages of culture* (Peeter Torop, 2002–2005); *The ecologic dimension of semiotics: theoretical definition and the analysis of Estonian cases* (Kalevi Kull, 2002–2005); *Estonian verse: the syllabotonic metre in the end of the 19th c and in the beginning of the 20th c.* (Mihhail Lotman, 2002–2005); *Proper name in contemporary culture* (Ülle Pärli).

Kui tähtsamaid **väliskülalisi** käis, siis istusime mõnekesi Peetri juures kodus õhtusöögil. Peeter on hea kokk, ta küpsetas sel puhul hõrgutavaid kalaroogasid. Olime seal Thomas Sebeokiga, Myrdene Andersoniga, John Deelyga. Nende ja mitme teisega veel väga tihti minu juures, Tammekuru tänava majas ja aias.

Aiapidusid mu kodus sai korraldatud kõik aastad, kui Tammelinnas elasin, õppejõud ja tudengid koos, hiljem ka välistudengeid kaasates. Need olid ühiseks suhtlemiseks olulised õhtud.

Mitmeid **konverentse** korraldasime. 1998. aasta mais tegime koos taanlase Andreas Roepstorffiga Aarhusist konverentsi "Uses of Nature – towards an Anthropology of Environment" Tartus ja Puhtus. Sel puhul külastas Eestit esimest korda Tim Ingold, ning konverentsi põhjal sai ka raamat.

Oluline konverents oli aastal 1999, "Uexküll and living environment", mis algas Tartus (7.–10. juunini) ja jätkus sessiooniga Imatras (12.–13 juunini). See oli ühtlasi Thomas Sebeoki viimane Tartus-käik.

Aastast 2001 oleme pidanud igal suvel ökosemiootika suveseminare erinevais paigus mööda Eestit. Riste Keskpaik, Kaie Kotov ja Kadri Tüür olid esmalt eestvedajate seas.

Suurüritus oli Lotmani juubelikonverents aastal 2002, algus Tartus ja lõpp Tallinnas. Et Toomas Tiivel oli parajasti presidendi kantselei pealik, veetis ka vabariigi president mitu tundi meie lõpuvastuvõtul.[18]

Suurepärane sümpoosion oli "Lotman, Cassirer, Uexküll: bioloogia ja kultuurisemiootika" mais 2004. Tõelised professionaalid koos: John Krois, Frederik Stjernfelt, Manfred Laubichler jt.

Otsisime ühendusi teiste semiootikat õpetavate keskustega. Nii võõrustasime 17.–23. novembril 2003 kultuuriteaduste osakonna üliõpilasi Saksamaalt Lüneburgi Ülikoolist. Selle raames toimus Tartu ja Lüneburgi üliõpilaste ühiskonverents "Dialoog Euroopa kultuuriruumis: Tartu ja Lüneburg".

Eero Tarastiga sai kokku lepitud, et korraldame Soome semiootika-

[18] Sellelt konverentsilt sai alguse tutvus Patrick Sériot'ga, millele järgnesid suhted tema rühmaga Lausanne'i Ülikoolis Šveitsis.

tudengite ja meie tudengite rühma vastastikusi paaripäevaseid ühisseminare. Need siis mõned korrad toimusidki – soomlased käisid Tartus, meie Helsingis.[19] Üks neist, Tartus 7.–10. novembrini 2007, kandis pealkirja "Currents in European semiotics".

Maria Popova ja Kristian Bankov organiseerisid varasügisesi semiootika-koole Bulgaarias, esmalt mägedes Sveti Kyrikis, pärast Musta mere ääres Sozopolis. Seal käisime korduvalt.

Sündis ***Hortus Semioticus***. See sai lähte loengukursusest *Oma ja võõra semiootika*, mida lugesin 2005. aasta kevadel. Tudengid kirjutasid kursuse raames töid, ja neist hulk olid ilmselgelt avaldamisväärsed. Kutsusin siis 11. juulil 2005 oma Tammekuru 5 aeda neli tudengit – Riste Keskpaik, Kaie Kotov, Leene Korp, Tuuli Raudla. Seal aias see tudengite võrguajakirja nimi ja kava siis sündis. Toimetamist tehti põhjalikult, palju vaeva nägi Tuuli, esimene number ilmus sügisel 2006.

Kokkuvõttes oli see periood õppekava arengu ja uurimissuundade laienemise aeg, meie publikatsioonideseeriate väljakujunemise aeg, semiootika õppekorralduse vormumise aeg, uurimisgrantidega tegelemise algus. Kindlasti ka Tartu semiootika uuenenud näo rahvusvaheliselt nähtavaks saamise aeg.

2006–2018: semiootika peahoone kõrval

Järgnevalt rida pikemas vaates olulisena tunduvaid sündmusi ja tahke kaheteistaastasest perioodist semiootika osakonna elus – ajast, kus osakonna elu oli minu vastutada. Peeter loobus pärast üheksat aastat juhatamist, siis osakonna koosolekul istusime koos ja tegime salajase hääletuse, et kes järgmiseks peab hakkama. Nii see minu peale jäi.

Struktuuriüksuse vahetus: sotsiaalteaduskonnast filosoofiateaduskonda, filosoofia ja semiootika instituudi moodustamine. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna loomisel sai semiootika osakond selle osaks. Alates 2007. aasta juunist kuulub semiootika osakond aga (taas) filosoofiateaduskonna koosseisu. Semiootika osakond ja filosoofia osakond ning eetikakeskus moodustasid üheskoos Tartu Ülikooli filosoofia ja semiootika instituudi.

See oli ülikoolis suure struktuurireformi aeg, nagu neid ikka vahetevahel tehakse. Meie kuuluvuse mingisugune muutus oli möödapääsmatu – nii väikesi struktuuriüksusi iseseisvatena polnud edaspidiseks ette

[19] Meie Soomes-käigust on ühispilt ka Eero Tarasti mälestusteraamatus (Tarasti 2021: 430).

nähtud. See oli huvitav ja parajalt pingeline aeg. Pidasime siis läbirääkimisi siin ja seal, esialgu sotsiaalteaduskonna sees. Huvi oli psühholoogide poolelt. Kultuuriantropoloogidega sai aru peetud. Kõik kompasid võimalusi. Kellegagi tuli instituudiks liituda. Ülikooli juhid soovisid, et oleks suured instituudid. Meie tahtmine oli, et semiootika sõna ka instituudi nimes sees oleks – ikka semiootika iseseisvuse huvides. See me soov välistas mitu pakkumist.

Siis ükspäev tuli mu jutule Margit Sutrop, teha filosoofiaosakonnaga ühine instituut. Tal kaasaga filosoofiaosakonna võimalusi kaaludes oli Urmasel tulnud idee, et filosoofid võiks ühineda semiootikutega. Meile oli sel kaval jumet – selle asemel et olla väike üksus suures instituudis, võisime olla võrdseks pooleks väikeses. Aruteluks kutsus Margit enda juurde koju, 1. septembri õhtul 2006. Peeter oli ka. Otsustasime, et sobib. Kohe sealtsamast helistasime Jaak Aaviksoole, tema oli rektor ja kogu reformi pea, mistõttu ta nõusolek oli väga oluline, kui mitte määrav. Ma rääkisin, Jaak arvas, et võib. Edasine oli juba tehniline vormistamine.

Oluline kokkulepe, mille seejuures filosoofidega tegime, oli haridusrahade osas – et need saavad jaotuma osakondade vahel püsivalt võrdselt. Et poleks konfliktide allikat.

Uued ruumid – Tiigi tänavalt kolisime Jakobi tänavale. Kuna olime filosoofidega ühes instituudis, siis uute ühiste ruumide otsimine käis koos. Margit Sutrop üritas leida rahastust Vana Anatoomikumi remontimiseks, ning oli usk, et see õnnestubki. Käisime juba anatoomikumi ruume uurimas ja paigutusplaani tegemas. Ent see raha jäi tookord tulemata. Küll aga ehitati uus maja keemikutele Maarjamõisa väljale – *Chemicum* – ja vana keemiahoone anti filosoofiateaduskonnale. Selle renoveerimisel saime natuke ka omi soovitusi siseruumide osas anda – näiteks see, et vähemalt filosoofidepoolne pime koridor sai auditooriumiseintesse tehtud akende kaudu natuke valgust juurde.

Kõigile ülikooli majadele üritati nimi saada. Käis siis arutelu Jakobi 2 ristimiseks ka. Püüdsin küll kõiki veenda, et õigeim nimi oleks *Semioticum* (sest just semiootika on mittefüüsikaliste teaduste alus), aga ikka pandi *Philosophicum* (kuigi filosoofiadoktoreiks – PhD – on ka füüsikud). Pole parata, peab semiootika põhjendamisega edasi pusima.

Ruumidega, kus olema mahtuda, on seotud ka see, kuidasmoodi koos ollakse. Kuni kõik ei mahtunud, oli viisiks käia kohal siis, kui olid oma loengud, või mõni koosolek, muidu enamasti töötada kodus. Nüüd oli võimalik töötada igapäevaselt osakonna asupaigas. See tähendas aga harjumuse muutust, mis võttis aega. Ühesolemise teistsugust viisi.

Osakonna sisestruktuur. Ettekujutus, milline see tasakaalulisena olema peaks, kujunes kaunis tasapisi. Esialgu oli arusaadav, et peamine

on kultuurisemiootika, meie traditsioonist lähtudes, ja biosemiootika siis väike lisa. Ent Anti rääkis aina sotsiosemiootikast, olles selles väga visa. Millises suhtes sotsiosemiootika muu semiootikaga seisab, polnud aga kaua aega selge. Anti määratles tihti tervet semiootikat sotsiaalse tahu kaudu. Koos osakonna kasvuga oli sisestruktuuri paikapanek järjest olulisem. Ma pidasin väga tähtsaks, et kõik tunnetaksid end semiootika terviku osana ning seepärast liiga selget jaotust alarühmadeks õigeks ei ole pidanud. Ent sotsiosemiootika erisus kultuurisemiootikast sai järjest mõistetavamaks (Anti järjekindlus mängis selles olulist osa, Andrease juurdetulek oli mõjukas), ning osakonna kolme põhisuuna olemasolu peaaegu võrdseina sai esimest korda otsesõnu sisse uue magistriprogrammi tegemisel. Tasapisi said hoo sisse ka kolm juhendajaseminari vastavalt nende suundade tudengitele. Kuigi kolmikjaotuslik semiootika pole tänini päris stabiliseerunud, on selle kujunemine koos terviklikkuse säilitamisega olnud tähtis areng ja saavutus osakonna elus. Niisugune seotud mitmesuunalisus on ilmselgelt üks Tartu semiootikakeskuse tugevuse tagatisi.

Suured grandid. Grantide taotlemisel on mul olnud natuke õnne – rahuldamata taotlusi polegi peaaegu olnud (pole ka palju küsinud). Esimese grandi humanitaaria vallas, biosemiootika teemal, sain juba vist aastal 1993. See oli õige väike, Madis Kõiv oli siis komisjonis ja uuris mu käest eraldi, mida teha kavatsen, et osata humanitaaride komisjonis põhjendada seesugust tööd. Hiljem 2006–2009 “Biosemiootika meetodid”, 2010–2012 “Semioosi biosemiootilised mudelid”. Need olid Eesti Teadusfondi uurimisgrandid.

Esimene sihtfinantseeritav grant osakonnas oli aastail 2001–2005 “Kultuurisemiootika ja kultuurianalüüs Eestis (kultuurisemiootika kui alusteaduse metodoloogilised ja rakenduslikud võimalused)”, seejärel aga 2006–2011 kestnud “Tähendusloome ja semiootilise kultuurianalüüsi transdistsiplinaarne metodoloogia”, mille Peeter mulle koos juhatajaametiga üle andis. Selle grandi lõppemise eel pidasime rea seminare, et üheskoos planeerida ja sõnastada järgmine sihtfinantseeritav projekt, milleks sai 2012. aastal alanud “Enesekirjeldusmehhanismide semiootiline modelleerimine”. Samal aastal tehti eesti teadusrahastuses ümberkorraldusi, nii et alustati institutsionaalsete uurimistoetustega (IUT). Et kohe ree peale saada, tegin taotluse sellele, mis ka heaks kiideti ja nii olime reformitud korralduse esimeses voorus grandiga “Enesekirjeldusmehhanismide semiootiline modelleerimine: teooria ja rakendused”, mis kestis 2013–2018 ja oli juba päris suur, ligi miljoni-eurone. Selle lõppemise ajaks olid reeglid jälle muutunud, ent õnnestus jälle, saime aastaiks 2019–2023 suure rühmagrandi “Semiootiline sobivus kui bio-

kultuurilise diversiteedi mehhanism: ebastabiilsus ja kestlikkus uutes keskkondades".

Doktorikoolid ilmusid uute rahastusvahenditena. Nii ürituste korraldamiseks kui doktorantide toetuseks. Et mitte kõiki mune ühes korvis hoida, õnnestus siduda semiootika kahe doktorikooliga – kultuuriteaduste, ning keeleteaduse, filosoofia ja semiootika doktorikooliga. Väga oluline oli ka rahvusvahelise magistriõppekava rahastus 2008–2011.

Väiksemaid projekte oli ikka ka. Näiteks "Eesti toidu defineerimine" (2006), mille täitmist vedasid Anti ja Silvi.

Oluline oli kultuurisemiootika arvamine rahvusprofessuuride hulka aastal 2017, mis tõi märkimisväärse rahalisa.

Tippkeskus. Esimeses, 2001. aastal avatud ja Euroopa rahastatud Eesti teaduse tippkeskuste voorus me ree peale ei saanud. Ent mu vennas Olevi oli ökoloogidega seal sees ja mul seeläbi natuke kogemusi. Teise vooru konkursi puhul tegime tõsised ettevalmistused ning rääkisime läbi mitmete rühmadega, eelnev side oli mõnedega neist juba olemas. Kes aga juhiks hakkab, oli kaua lahtine. Prooviti mind veenda, ent seda ei pidanud ma mõistlikuks ega tahtnud ka üldse mitte. Võtsin Valter Langil nööbist kinni ja õnnestuski ta ära rääkida – mis oli igati hea otsus. Juunis 2008 tuli teade, et saimegi konkursil läbi, mispeale suvel Valter oma majas Metsanurga tänaval Nõmmel peo korraldas.

Kultuuriteooria tippkeskus koosnes kaheksast rühmast ja kestis aastail 2008–2015. Eesti kultuuri terviklikku mõistmist ilma kultuuriteooriaga tegelemiseta ei saa olla, seepärast siis niisuguse nime panimegi – et Eestis kultuuri *teooria* rohkem tähelepanu saaks ja asi areneks. Ühtlasi oli see ju meie õppekava nimetuse osa. Igal neist kaheksast aastast tehti siis konverents, kus kaasa lõime. Enne konverentse korraldati inkubaatoriks kutsutud väljasõiduseminare, kus kõigist rühmadest inimesi koos. Kogu see tippkeskuse tegevus oli kindla peale väga oluline Eesti erisuunaliste humanitaaride ühendamisel. Tegime ka raamatusarja *Approaches to Culture Theory*, mida koos Valtriga toimetasime. Suuresti tänu keskust kooshoidva Monika Tasa ja Anu Kannikese tööle ilmus kaheksa paksu köidet. Üheks ürituseks oli eri rühmadest pärit teadlaste koostöös artiklite kirjutamine, need ilmusid kaheksandas köites. Mu ettepanekust Eesti kultuuriteooria ajaloost ülevaade teha sündis Baeri-Uexkülli-Lotmani liini kirjeldav ja Marek Tamme ristitud "Eesti teooria" (Tamm, Kull 2020).

Sebeoki raamatukogu ja semiootikaraamatud üleüldse. Thomas Sebeoki raamatukogu äratoomine Bloomingtonist oli päris pikk protsess. Esmalt saime kokkuleppele biosemiootilise osa jaoks. See jõudis Tartusse jaanuaris 2007. Tollega oli lõbus lugu. Korraldasin veo rahvus-

vahelise transpordifirma kaudu, mis siis laevaga pidi raamatukastid ära tooma. Vist 11. detsembril 2006 olid raamatukastid (881 kg, 57 kasti) Bloomingtonis transpordifirmale üle antud, kuid kokkulepitud laeva-transpordi asemel tõi DHL need sama nädala neljapäevaks lennukiga Tallinna. Transpordi eest pidanuks meie maksma, lennukiga vedu oli aga kavandatust kümme korda kallim, meile võimatu hinnaga. Pidasin mitu nädalat läbirääkimisi, kuni lõpuks DHL tunnistas oma viga ning saime kogu saadetise tasuta kätte.

Ülejäänud Sebeoki raamatud said Tartusse aastal 2012. Nende läbirääkimiste juures Jean Umiker-Sebeokiga olid toeks ja abiks John Deely ja Bloomingtoni eesti juurtega füsioloogiaprofessor, hea tuttav Alfred Strickholm. Põhimõttelise kokkuleppe sõlmisime 2008. aastal, mil ma Fulbrighti stipendiumiga terve semestri USAs olin ja siis detsembris koos John Deelyga Chicagos Jean Sebeokiga kohtusime.

Esimese osa jaoks õnnestus saada raamatukapid Ülikooli muuseumi varudest ja need said üles pandud Tiigi tänavale. Teise osa tulekuks olime aga juba Jakobi tänava majas, kus siis raamatukogu ruumide kavandamisel ühe ruumi Sebeoki kogu jaoks eraldasime. Sinna tegi riiulid koos kahe töölauaga mu ammune hea tuttav Viktor Soo. Selle saadetise kogumaht oli kaks tonni – 98 kastitäit. Kulud olid meie maksta, selleks saime rektoraadilt toetust.

Korraliku semiootikaalaste raamatute kogu olemasolu Tartus on mu silmis üldse väga tähtis meie keskuse tööd toetav tegur ehk infrastruktuuri osa. Seepärast oleme püüdnud pidevalt osta vähemalt inglise keeles ilmuvaid semiootikaalaseid teoseid, aga samuti varemilmunuid ning täiendada poolikuid seeriaid. Sama kehtib maailmas ilmuvate semiootika ajakirjade osas – tähtsamad neist on õnnestunud teha täistekstides kättesaadavaiks ülikooli raamatukogu kaudu, palju on ka paberil olemas. Ülikooli raamatukogu on olnud vastutulelik, semiootika jaoks on neil igal aastal mingi summa meie soovide tarbeks. Oma reisidelt olen kaasa vedanud ka muukeelseid semiootikaraamatuid, samuti innustanud väliskolleege neid saatma. Juri Lotmanil oli suur raamatukogu, raamatuhaina oli tuntud Igor Černov, Peetril on kodus suur kogu, mul samuti – nii et raamatuarmastus on meil juba juurtega veres. Aga tulemus on ka oluline – võime nüüdseks öelda, et Tartus on olemas arvatavasti maailma üks rikkalikem semiootika erialakirjanduse kogu. Mida enam kirjandus edaspidi vaid digivormi läheb, seda tõenäosemaks saab, et meie kogu maailma suurimaks jääbki. Semiootikaalase uurimistöö kõrge taseme tagajana peaks see väga hea olema, samuti oleme hästi kaitstud võrgurikete eest. Järgides Umberto Eco poolt öeldud soovisõnu maailma semiootikutele Sofia kongressi eel aastal 2014: hoidke paberit!

Uexkülli arhiivilisa. Jakob von Uexkülli keskuse lõime 1993. aastal, tänu nende tudengite entusiasmile, kes mu esimesel biosemiootika kursusel osalesid, samuti Thure Uexkülli toetusele. Esialgu iseseisva üksusena, ent kolisime Eesti Looduseuurijate Seltsi katuse alla, nii ruumiliselt (saime Seltsi majas Struve tn 2 väikese toa), peagi aga ka päriselt selle osana, et loobuda raamatupidamise muredest ja vältida sõltuvust rahast. See andis kindluse niisuguse üksuse kauakestvuseks. Uexkülli raamatuid ja natuke kirju olime saanud Thurelt juba 1990ndail. Juulis 2012, külastades ta leske Marinat Freiburgis, tõin suure kohvritäie, umbes 20 kg lisa – kirjavahetust, käsikirju, pilte. Need deponeerisime Tartu Ülikooli raamatukokku, kus nad korrastati ja on nüüd kenasti uurimiseks kättesaadavad.

Semiootika õpik. Tegin semiootika õpiku koostamiseks ja väljaandmiseks rahataotluse Archimedese eestikeelsete kõrgkooliõpikute väljaandmise programmile 2010. aasta kevadtalvel. Sama aasta maikuus sai see positiivse otsuse ja juunis sõlmisime lepingu.

Töö selleks algas aga paar aastat varem. Pidasime doktoriseminari raames, mida ma tollal juhatasin (ja mis siis oli eestikeelne, sest meil oli vaid üks välisdoktorant – Morten Tønnessen), terve semestri seminare, kus vaatasime läbi maailmas seni ilmunud semiootika õpikuid ja sissejuhatusi. (Sellest sai lõpuks avaldatud ühine artikkel – Kull jt 2015.) Seejärel pidasime osakonnas rea seminare, kus arutasime õpiku struktuuri. Üles sai ka ühiselt ligipääsetav ja toimetatav fail, kuhu hakkas kogunema teksti. Samuti semiootika sõnastiku tööfail. Esimene versioon raamatu tekstist sai valmis aastal 2014, seejärel teda retsenseeriti tükk aega. Õpik ilmus jaanuaris 2018. Sel puhul tegime piduliku esitluse Ülikooli kunstimuuseumi skulptuuride keskel.

Ingliskeelne magistriprogramm. Rahvusvahelise semiootika magistriõppekava tegemise esimene ettepanek tuli Lüneburgi Ülikoolist, kus aktiivne Elize Bisanz. Aastal 2007 oli kokkulepe kahe ülikooli vaheliseks ühisprogrammiks juba peaaegu valmis, rektor Jaak Aaviksoo ja Ülle Pärli sõitsid sinna, ent miski Saksamaa poolne takistus jättis asja katki. Kuid juba samal aastal kuulutas haridus- ja teadusministeerium välja “ägedate õppekavade” konkursi ingliskeelsete magistriõppekavade avamiseks. Ülikooli voorust saime läbi, seejärel käisin Tallinnas ministeeriumi komisjoni ees meie kava esitlemas ja põhjendamas. Nii meile rahastus selle avamiseks ja esimese kolme aasta toeks 2008. aastal antigi (Sõerunurk 2008). Katre Väli sai välissuhete spetsialistina ametisse, ta tegi suure töö programmi ettevalmistamisel ja edasisel juhtimisel. Esimesed tudengid võtsime vastu aastal 2009.

Selle õppekava toime avaldus mõnes osas päris kiiresti. Õppejõudude inglise keele tase paranes tuntavalt. Oli ka ilmne mõju õpetamise kvaliteedile. Erinevalt eesti üliõpilastest küsisid välistudengid rohkem tagasisidet oma tööle ja mõjusid hästi ka õppedistsipliinile.

Kui kolm aastat möödas oli ja toetus lõppes, hakati kõrgemalt poolt avaldama survet, et paneksime kaks magistriõppekava kokku. Eesti kavale oli soovijaid vähem, igal aastal ei saanud me kavandatud arvu täis, nii et soovitati liita kõik ingliskeelsega. Me aga olime kindlameelsed, ning nüüd lõpuks ongi nii, et oleme üle ülikooli ainus eriala, kus on korraga nii inglis- kui eestikeelne magistriõppekava.

Selle õppekava kohta sai tehtud ka jätkusuutlikkuse uuring (Popp, Voronovski 2010) ja turundusuuring (Truup, Vissak 2011). Välistudengitega tegelejateks (välissuhete spetsialisti ametis) on olnud erakordselt toredad inimesed: Katre Väli, Maarja Vaikmaa, Liina Sieberk, Tuuli Pern, Elli Marie Tragel.

Välistudengeid lisandus ka doktoriõppesse, nii et doktoriseminar hakkas muutuma inglisekeelseks. Meie doktoriõpegi sai ülikoolilt häid hinnanguid.

Osakonna seminarid. Osakonna teadusseminarid, mida on ikka korraldatud, said regulaarseiks, iganädalasteks. Need on teadusliku üksteisemõistmise, akadeemilise arutelu arendamise, uue kirjanduse tutvustamise, erinevate projektide tutvustamise ja semiootika eri suundadega kursis olemise tarvis ülimalt tähtsad. Nüüd siis esmaspäeviti, sellele eelneva ühetunnise administratiivse koosolekuga.

Osakonna väljasõiduseminarid. Neid olime mõne ka enne teinud. Üks (või koguni kaks) oli Küünimetsas, Karula Rahvuspargis Võrumaal, mu pere suvetalus. Koos suuremate grantide saamisega sai neid aga regulaarsemalt korraldada. Pukas, Avinurmes, Leigol, Mokkos, Uhtis, Voorel ja veel Kure külalistemajas Tartu külje all Tähtvere metsa serval. Eriti sümpaatseks sai Mokko, Grete Arro ema talu. Arutasime ühiseid granditaotlusi, osakonna perspektiive, õpiku tegemist, igaühe teadustööd jm. Töövälises õhkkonnas koosolemine on tähtis, sest selles kasvatakse sõpradeks. See, et koolkonna tuumik on ühtlasi sõpruskond, on koolkonna tugevuseks väga vajalik.

Suvekoolide taastamine. Et suvekoole taastada tahaks, oli pidev mõte niikaua kui mäletan. Igor Černov üritas seda ja 1995. aastal toimuski väliskülalistega suvekool Saarjärvel. Kohal oli nt Sergei Nekljudov, ent valdasid noored osalejad.

Peale pikemat vahet võtsime asja ette 2011. aastal. Kohaotsingud päädisid Palmses. Et see tõesti Juri Lotmani aegsete suvekoolide jätk saaks olla, oli esimene päev esinemiseks neile, kes tollastes koolides

osalenud olid – Boriss Uspenski, Tatjana Tsivjan, Boriss Jegorov. (Püüdsin ka Vjatšeslav Ivanovit kohale saada, rääkisin temaga telefonitsi, tal oli huvi, kuid see ei klappinud ta Ameerika-reisiga ning ta naine oli mehe tervise pärast mures olles ka kuidagi vastu.) Teised päevad aga juba koos paljude järgmise põlvkonna semiootikutega – Nöth, Danesi, Tarasti, Stjernfelt, Hoffmeyer, Cobley, Sonesson, ...[20]

Sestpeale nüüd suvekoolid kestavadki, kaheaastase sammuga.

Muud konverentsid. Rahvusvahelisi või muid suuremaid konverentse on semiootika osakond korraldanud pea igal aastal. Mõned siin loetletud.

Naming in Text, Naming in Culture. 14.–15. detsember 2007.

What's wrong with nature? An interdisciplinary seminar investigating human perceptions of nature and environmental change. 25.–26. jaanuar 2008. Üks osalejaid Nils Lindahl-Elliot.

The Ecology of Perception: Landscapes in Culture and Nature. 6.–7. veebruar 2009. Osaliste seas David Abram, Wendy Wheeler.

Animal Minds. 9.–10. veebruar 2009. Osaliste seas John Deely, Paul Cobley.

Signs of Love. 14. mai 2009.

Culture in Mediation: Total Translation, Complementary Perspectives. 26.–27. november 2010, tähistamaks Peeter Toropi kuuekümnendat sünnipäeva.

Zoosemiotics and Animal Representations. 4.–8. aprill 2011. Osaliste seas Colin Allen, Jesper Hoffmeyer, David Rothenberg.

Gatherings in Biosemiotics XII. 16.–21. juuli 2012, Tartus ja Leigol.

Paris/Tartu – Barthes/Lotman. 8. juuni 2015.

Semiofest (*Semiotics and Culture of Innovation*). 1.–4. juuni 2016, Tallinn.

Juri Lotman and Sociosemiotics. 18.–19. mai 2017, Elva. Osaliste seas Suren Zoljan, Patrick Sériot, Mati Hint.

Küll mitte konverents, aga oluline seminar biosemiootika teeside kooskirjutamiseks sai korraldatud 2008. aasta augusti alguses Sakal. Kirjutasime viiekesi: Jesper Hoffmeyer, Claus Emmeche, Frederik Stjernfelt, Terrence Deacon. Kõik nad esinesid ka järgneval osalisterohkel ökosemiootika suveseminaril Esna mõisas.

Juri Lotmani ausammas avati 6. oktoobril 2007. Sel puhul kutsusin Eero Tarasti kui maailma semiootikaassotsiatsiooni presidendi ka kohale, ta oli üheks kõnelejaks raamatukogu ees. Ühtlasi sai osakond 15-aastaseks, sel puhul korraldati ülikooli raamatukogus näitus ja peeti seminar (Salupere 2008).

---

[20] Vt Pärn 2012.

Varsti peale seda kui Jakobi tänavasse uude majja kolisime, kinkis Stanislav Netšvolodov meile Juri Lotmani büsti, mis tal kaua ateljees oli seisnud. Tema poeg Gleb Netšvolodov kaitses meil semiootikas doktoritöö.

Lotmani loengud. See oli vist Jaan Valsiner, kes, kui Kaie Kotoviga tal Ameerikas külas käisime, niisuguste nimeliste loengute pidamise mõttekuses meid veenis.[21] Taoliste loengute korraldamine võiks olla väga kaua kestev, ilma et neil kindel regulaarsus tarvilik oleks. Esimese Lotmani loengu pidas Edna Andrews (5. detsember 2014), teise John Hartley (30. mai 2016), kolmanda Gunther Kress (14. november 2018).

Uexkülli loengud. Uexkülli liitumine Tartu semiootikatraditsiooni Lotmani kõrvale on olnud pikaline protsess. Ja keerulisem, kui oleksin osanud arvata. Traditsioonilise filoloogi hinges ja ilmavaates on kultuuri ja looduse lõhe, näib nii, olnud ikka kõige tähtsam kraav, peaaegu ületamatu. Igatahes tundub küll, et mul on Lotmanit palju kergem olnud omaks võtta kui filoloogidest kolleegidel Uexkülli. Vene keele oskus on mu põlvkonnal muidugi parem ka, kui saksa keele mõistmine. Eks on sellega, keda isiklikult tuntud, sidegi tugevam kui aastasaja tagusega. Kaua polnud tunda, et Lotmanit ja Uexkülli võrdseina võetaks, kuigi ju ometi peaks elu ja elutu lõhe ihule hulga ligemal olema tollest kultuuri ja looduse vahest. Siiski Igor ja Mihhail olid kohe algusest peale Uexkülli osas entusiastlikud, ning sellest tõukest oleme nüüd tasapisi tänapäeva jõudnud.

Nii ehk naa, Uexküll on Tartu semiootikale üks neid gigante, kelle õlule ja arusaamadele toetuda. Seadsime sisse ka Uexkülli loengud. Katre Pärn tegi selleks ilusa plakatialuse. Esimese pidas Wendy Wheeler (30. aprill 2014), teise Nils Lindahl Elliot (7. november 2018).

Kirjastamine ja toimetustöö. Ikka olen soovinud sellest tööst hoiduda, kuid läinud on vastupidi, sellele on kulunud väga palju aega. Põhimõtteliselt ei pruugiks ju teadusrühm ise üldse toimetustööga tegelda, kirjutamisest võiks piisata. Soov omi väljaandeid omada ning korraldada kirjastamist ülikoolis aga tähendab, et enam-vähem neli inimest osakonnas on pidevalt toimetustööga seotud.[22]

---

[21] Too Ameerika turnee oktoobri alul 2006 oli üldse päris oluline. Kaie oli meil noortest vaat et kõige andekam, võtsin ta Ameerika Semiootikaühingu konverentsile kaasa (Purdue Ülikoolis West Lafayette'is, kus Myrdene Anderson töötab), et ta sealsete semiootikutega tuttavaks saaks. Pidasin teda siis võimalikuks tuleviku osakonnajuhatajaks.

[22] Viimastel aastatel siis pidevalt Ene-Reet Soovik täies ulatuses, lisaks Silvi Salupere, Ott Puumeister ja mina, varem ka Kati Lindström, Tuuli Pern ja Timo Maran. Teised üksikute väljaannete puhul.

Ajakiri *Sign Systems Studies* sai lõpuks kõikvõimalikud formaalsed tunnustused, suuresti tänu kirjastuse peatoimetaja Ivo Volti asjatundlikkusele. Kati Lindström ja seejärel Ene-Reet Soovik on tekstitoimetamisel teinud väga head tööd. Materjalist pole puudu olnud, aga paksemaks pole ajakirja tahtnud teha – jõud ei käiks üle. Kuni on jaksu, võiks ta enamvähem praeguses mahus jätkuda. Ülikoolilt oleme kirjastustoetuste konkursil järjekindlalt trükkimiseks rahastust saanud.

Raamatusari *Tartu Semiotics Library* jätkub. Kuna kirjastus meil teksti tehnilist toimetamist ei tee, on see kõik meie peal. Olen ikka jälginud, et indeks oleks raamatuil taga, mitmed enda tehtud.

Acta Semiotica Estica on Silvi eestvedamisel valminud, Elin ja Ott on aidanud. Sel on kenasti välja kujunenud artiklite, märkamiste ja kroonika osa, kuhu toimetajad hoolega täidet küsivad. Silvi on järjekindlalt tegelenud semiootika klassika tõlgete korraldamisega ja neid siis *Actas* avaldanud. Ilmumisrütm on väga hea.

Ka me endi tõlkekogumikke on ilmunud. Hiina keeles ilmus (toimetasime Riin Magnus ja mina) tõlkekogumik Peng Jia algatusel. Teine selline ilmus hispaania keeles Argentiinas, Cordobas, Silvia Barei ja Maria Arrizabalaga toimetamisel. Katia Velmezova toimetas prantsuskeelse kogumiku Tartu–Moskva koolkonna teemadel.

Aastail 2011–2014 ilmus ajakirjas *Chinese Semiotic Journal* Tartu semiootika sektsioon, igas numbris mitu artiklit. Hiinlased palusid seda meil teha.

Timo oli mitmed aastad ajakirja *Biosemiotics* üks kolmest peatoimetajast ja korraldas selle ajakirja tööd.

Paul Cobley kutsus raamatusarja *Semiotics, Communication and Cognition* toimetama, temaga koos. See on eliitsari, jätkab Thomas Sebeoki toimetatud kauast sarja *Approaches to Semiotics* De Gruyter Mouton kirjastuses ja esimeseks raamatuks sellesse sarja sai Juri Lotmani *Culture and Explosion*. Raamatusarjale *Biosemiotics* (kirjastus Springer) on saanud samuti püsivalt kaasa aidata.

Ka muid raamatuid on tehtud. Näiteks *Чему учатся люди?*. Marina Kaljurand käis oma Vene suursaadikuperioodi ajal omal algatusel meil semiootika osakonnas külas (olime veel Tiigi tänaval) ja pani ette nende saatkonna ja Moskva Väliskirjanduse Raamatukoguga koostöös anda välja Lotmani kogumik. Ajasin siis neid asju. Käisin aprillis 2009 Moskvas sealse teoreetilise bioloogia rühma 30. aastapäeva puhul esinemas ja siis ka Väliskirjanduse Raamatukogus selle legendaarse direktrissi Ekaterina Jurjevna Genievaga kohtumas, panime koos tegevuskava paika. Samuti suhtlesin Eesti saatkonnaga Moskvas, ning see raamat sai teoks. Kumbki neist asutustest andis kolmandiku raamatu

väljaandmise rahast. Silvi ja Peeter panid sisu kokku, raamat ilmus Moskvas aastal 2010 (Lotman 2010). Nüüd aastal 2022 siis Eesti mõtteloo sarjas eestikeelne variant (Lotman 2022), natuke muudetud, sama põhistruktuuriga.

Kongressidelkäigud. Oleme olnud esindatud kõigil Rahvusvahelise Semiootikaassotsiatsiooni kongressidel alates Dresdenist 1999. aastal – Lyonis 2004, Helsingis 2007, La Coruñas 2009, Nanjingis 2012, Sofias 2014, Kaunases 2017, Buenos Aireses 2019, Thessalonikis 2022. Ja võrdlemisi suure delegatsiooniga. Leedu kongressile sõiduks tellisime bussi. Tartu kohalolu on oluline. Ja just nii, et mitte vaid kutsetega ja väljast kinnimakstuna, vaid ka oma rahaga olulistel konverentsidel käia. Järjest rohkem on kaasas olnud tudengeid.

Doktoritööde kaitsmised. Osakonna suurenedes oli alul ametis hulk ilma doktorikraadita töötajaid. See hakkas aga tasapisi muutuma, kuni selleni, et peaaegu kõik on nüüd kraadiga. Ega's kraad tarkust anna, aga küll annab osakonnale tasakaalu ja kandjale rahu. On rohkem võimalusi uurimisgrante taotleda ja saada. On vähem stressi, ma usun, sest saab vabamalt teadusega tegeleda.

Uued töötajad, ja muutused osakonna koosseisus, on üks vastutusrikkamaid valdkondi osakonnajuhataja töös. Sellest sõltub tööõhkkond ja loominguline võimsus. Orgaaniline tervik.

2014. aasta detsembris, aastast kokkuvõtet tehes, panin niimoodi kirja: "Kõik on olnud väga tublid. Silvi – tohutu töö õpikuga, ning koos Marina Grišakovaga koolkondade kogumikuga. Katre Pärn – seminarideseeria ja konverentsi korraldamine. Timo – suur konverents kevadel, projekt aktiivselt edenemas. Tiit – doktoritöö valmis saanud, järgmise suvekooli korraldamise käivitanud. Anti – mitu uut õppekursust teinud ja Tiitu toetanud. Riin – doktoritööga ka viimasele sirgele jõudnud. Peeter – mitmel rindel, nii instituuti juhatades[23] kui mastaapsemaid töid korraldades, ka Maarja Ojamaa doktoritöö valmimiseni juhendamisel. Mihhail – pidevalt semiootiku rolli meedias ülal hoides. Elin – programmmijuhina, õppekavade reformimisel suurepärane. Katre Väli – sai programmijuhina preemia. Ülle – *Acta Semiotica Estica* köite teinud. Ene-Reet – ajakirja toimetanud kõige kvaliteetsemal viisil. Andreas – visalt aina paremaks. Silver – head õppetööd tehes. Tuuli – ajakirja kirjavahetust pidades ja korralduses abiks olles. Kati – kaugelt teadust tehes. Eva – Sebeoki raamatukogu kataloogimisega juba viimase kolmandiku peale jõudes; semiootikaseltsi juhataja ametit pidades. Irina – Silvit toetamas. Ulvi – kogu me eluprotsessi toimimas ja tasakaalus hoides."

[23] Peeter Torop oli filosoofia ja semiootika instituudi juhataja aastail 2013–2019.

Võrreldes eelmise perioodiga oli osakond kasvanud – inimeste arvult kahekordseks, rahastuselt kolmekordseks. Tänu suurtele grantidele ja osalusele tippkeskuses.

Külalisteadlased, semiootikud mujalt maailmast Tartus käimas, on ääretult oluline osa me avatuses ja teadustaseme hoidmises. Et võimalikult kõik maailma parimad semiootikud siin ära käiksid, on väga oluline, ja see on ka päris hästi õnnestunud. **Myrdene Anderson**i ja **John Deely**'ga saime sõpradeks juba 1990ndate lõpus. See tõi nad mõlemad pikemalt Tartusse, Fulbright'i stipendiumiga. Anderson oli Tartus mitmel korral, Deely veetis siin esimese poole 2009. aastast. Mõlemad pidasid terve loengukursuse. Saksa-Eesti nädala rahastuse abil käisid meil **Winfried Nöth** (2003 sept), **Karl Clausberg** (2005 sept), **Roland Posner** (2006 sept). **Paul Bouissac** oli Tartus jaanuaris 2007. **Umberto Eco** mais 2009 (vt Kull 2009). Erinevate konverentside või suvekoolide puhul on meil käinud **Stuart Kauffman**, **Paul Cobley**, **Patrick Sériot**, **Jesper Hoffmeyer**, **Frederik Stjernfelt**, **Claus Emmeche**, **Wendy Wheeler**, **Eero Tarasti**, **Barend van Heusden**, **Peter Grzybek**, **Göran Sonesson** jpt.

Rakendussemiootika suunal veetis Tartus mitu kuud Roger Parent Kanadast, aastal 2014 käisid turundussemiootika tipud George Rossolatos, Malcolm Evans, Chris Arning (Evans juba ka varem, 2007 märtsis), kõik ka pidasid mõned loengud. Esinemas käisid suurepärased Peirce'i spetsialistid Ahti-Veikko Pietarinen, Francesco Bellucci, Marc Champagne (2014). Doktoritööde kaitsmiseks eraldab ülikool raha, mida saab kasutada parimate semiootikute toomiseks oponentidena Tartusse. Nii on siin käinud õigussemiootika tipp Anne Wagner (2014), Costantino Marmo ja Giovanni Manetti (2018) Itaaliast, sotsiosemiootik Gunther Kress (2018, varem ka doktorikooli raames). Tullakse sageli ka omal algatusel, näiteks Vit Gvozdiak kaaslastega Tšehhimaalt jt. Ökosemiootika suveseminari puhul olid siin Donald Favareau, Terrence Deacon ja Jeremy Sherman (2019).

Pidasin külaliste kohta ikka arvestust meie osakonna kodulehel, kuni ma selle haldamisse puutusin. Ent kui miski kuskilt päris kaduma saab minna, siis see on internet. Korduvate ümbertegemiste tulemusel ülikooli portaalis on hulk meie vanu ülestähendusi põrmu haihtunud, mistõttu tagantjärgi korralikku ülevaadet saada on raske.

Õppetöö. See oli juba Peetri ajal hästi ja rutiinselt sisse seatud. Ulvi hoolitses suurepäraselt selle korralduse eest. Mõned asjad tulid aga juurde. Kõigepealt programmijuhid. Selline amet seati sisse kaunis varsti kui ma juhatajaks sain, olime siis veel Tiigi tänaval. Programmijuhi ülesanded olid algul natuke ebamäärased, ei eristunud väga selgesti

sekretäri ja osakonnajuhataja omast, nii olin esmalt ise prooviks selles funktsioonis. Mõne aja pärast aga hakati ülesandeid juurde andma, nii et oli mõistlik jagada. Esmalt Elin, siis Tiit sai programmijuhiks bakalaureuse ja magistriõppe astmes, Anti doktoriõppes.

Üks natuke keerukas asi tasakaalulise olukorra saavutamisel oli õppekoormuse jaotus. Mu parima arusaama järgi võiks õppekoormus osakonna akadeemilistel töötajatel olla enam-vähem võrdne – olgu ta assistent või teadur või professor. Ülikooli ametlik ettekirjutus on olnud teistsugune: mida kõrgem ametipost, seda vähem õppetööd. Samuti eristati tugevasti teadureid ja õppejõude – teaduritel oli vaid tilluke õppetöökohustus. Seda järgides pidanuks siis nooremad ja vähemkogenud tegema suurema osa õppetööst, hulk tarku teadureid aga peaaegu üldse mitte. Kuna selle reegli järgimist tegelikult peaaegu ei kontrollitud, st teisiti tehes mingeid sanktsioone ei järgnenud, oli võrdse jaotuse põhimõtet reaalne rakendada. Ent selge see, et kui keegi seetõttu õppetööd rohkem peaks tegema kui tahaks ja kui ametlik reegel ette näeb, tuleb ametinõuete argument kergesti esile. Korduvate põhjenduste ja püüdmiste peale asi siiski sinnapoole liikus, ent ometi mitte päris. Võib vist arvata, et olime ajast natuke ees – viimaste aastate muudatustega, kus teaduritest on õppejõud tehtud, on liigutud ju sellesama põhimõtte suunas.

Viisime sisse kollektiivsed juhendajaseminarid – see tähendab, et ühe suuna juhendajad on oma juhendatavatega seminaril üheskoos. See võttis natuke harjumist, ent tundub, et sellest on kasu nii tudengitele kui õppejõududele.

Tudengid, olgu kuitahes head, vahetuvad kiiremini kui õppejõud. Seepärast on tudengitegevus liikuvam ja selle traditsioonid ei pruugi olla nii kauakestvad. Siiski on ka väga püsivaid tudengiüritusi. **Semiootika sügiskool** – tudengite üritus – on toimunud järjekindlalt juba 1999. aastast saati.

Semiosalongi hakatus oli aastal 2005, kui Silvi Salupere semiootika ajaloo kursuse laiendusena sündis filmiõhtute sari *Elav semiootika* (Kuuskmäe 2006). Filmid olid Lacanist, Derridast, Lévi-Strauss'ist, Heideggerist, Deleuze'st, Foucault'st jt, kohaks Saksa kultuuri instituudi maja Kastani tn 1. Aastast 2011 edasi olid semiosalongi üritused rohkem ettekandeõhtud, korralduslikult täiesti tudengite endi aktiivsus. Kolme aasta kokkuvõttena tehti raamat *Sõbralik semiootika*.[24] Kui see ilmus, tegin Piret Karroga väikese intervjuu (istusime sel puhul kohviku *Noir* õues), ja see sai Müürilehte.[25]

---

[24] Karro, Orav 2014.

[25] Sõbralik semiootika – intervjuu Piret Karroga. *Müürileht,* 1. juuli 2014.

Semiootikatudengite unioon **Semioon** asutati 2014. aastal. Selle üks eestvedajaid on olnud Egon Erkmann. Kunstihuviliste välismagistrantide algatusel sündis 2017. aastal **Semioculus** – alul ka paberil paljundatud, hiljem vaid veebis olev põnev zine ehk omakirjastuslik väljaanne. Veebi tõttu – aga ka lõpetanud tudengite mujalerändamise tõttu – on nii semiosalong kui Semioculus kujunenud suurema rahvusvahelise ringiga nähtusteks. Tundub, et Müürilehe tegemisel oli semiootikat õppinud noortel tubli osa.

Tudengite arv on kõikunud. Kõige stabiilsem on see olnud välismagistrantide rühmas. Eesti magistrantide rühm on olnud sellest väiksem. Bakalaureusetudengite arv on tublisti lainetanud. Järjest suuremaks on kasvanud aga doktorantide arv.

Semiootikaõppe tutvustuseks on tehtud rida videosid. Nende korraldamisel on Tiit Remm teinud väga head tööd, samuti kui oma programmijuhi ametis.

Teaduskoostöö. Humanitaarias on olnud ikka tavaks suuremalt jaolt üksi kirjatöid teha. Samas on teaduskoostöö oluline nii nooremate kolleegide toetuseks ja kiiremaks järje peale saamiseks, kui ka kogenuimal kohase kriitika vastuvõtuks. Nii et hea kõigile. Selle poole on saanud siis püüda. Ja selge muudatus ongi sündinud – rohkem on ühiseid arutelusid, rohkem on kooskirjutisi.

Muidugi on siin huvitav pinge. Kirjutaja mõtleb, et on autor. Et tal on mingi õigus oma tekstile. Teistpidi jälle, kõik mõtted, kõik kirjutatu on ju vaid antu ja olnu tilluke tõlgendav nihutus ja väljavalik mõnest ahtast võimalusest teistelt kogutu meres, nõnda väike, et ennast võib unustada. Üks kaldub ühele, üksise, teine teisele, ühise poole. Ehk teisiti: tõel pole omanikku ega prioriteeti, vaid vead on minu.

Juhatajaelu. Kui oli keerulisi olukordi, pidasin eriti Ulvi Urmiga nõu. Tal on suurepärane inimestetundmine ja tema nõu on kaalutletud. Pealegi on ta olnud osakonnas päris algusest peale, kauem kui keegi teine; mõistab igasugu asju.

Juhatamise osas oli mu toimimine üpris boheemne (nii igas muuski juhatajaametis, kus olen olnud[26]). See põhines usul, et kõigil on missioonitunne semiootika suhtes, ning siis arusaamal, et hea tervik on niisugune, kus terviku osade funktsioonid pole jäigalt paigas, vaid saavad ise kujuneda ja muutuda vastavalt olukorrale või tegevusvajadustele. Teeb, kes mõistab, aitab, kes saab. Mitte käsu, vaid tahtmise järgi. Pigem vaba ja anarhiline kui jäik ja reglementeeritud. See on heterarhiline, mitte

[26] Mingi eelnev kogemus oli ju olemas – Zooloogia ja Botaanika Instituudis ökofüsioloogia labori juhatajana (1984–1997), Eesti Looduseuurijate Seltsis presidendina (1991–1994).

hierarhiline süsteem. Muuhulgas ei lasknud ma Jakobi tänavale kolides ka uksesiltidele nime juurde tiitleid panna, sest need ei ole tõesti mitte tähtsad. Olin elus küllalt näinud olukordi, kus nooremteadur on professorist targem, akadeemikuist rääkimata. Intellektuaalne ebavõrdsus on maailmas alati olnud ja jääb, kuni on elu, kuid see ei pea kellelegi privileege andma. Töökus ja tublidus on teisest puust. Nii ongi meil palgaline ebavõrdsus olnud vähe väiksem kui paljudes muudes ülikooli osakondades. Aga muidugi hindan kõrgeimalt andekaid, sügavalt mõtlevaid, innustavate ideede ja laiade teadmistega inimesi, kes veel töökad ja avatud ka on, ning just nende keskel olen alati tahtnud olla – kui sellega koos inimlik headus käib. Ilma sõbraliku õhkkonnata pole tööl tegu ega nägu.

Alul tegin paljusid asju ise. Tasapisi sain aru, et selgem funktsioonide jaotamine on ikkagi oluline. Mitte ainult seepärast, et ise ei jõua, vaid rohkemgi seepärast, et igaühel oleks hea tunne ja arusaam oma panusest ja eriosast tervikus – siis püsib ka rühm hästi koos. Samm-sammult see siis välja kujunes, mis on kindlasti hea.

Kokkuvõttes oli see periood osakonna märgatava suuremakssaamise ja tasakaalustumise aeg. Inimeste arvult kasvasime kaks korda, rahaliselt kolm korda. Saavutasime suuruse (ligi 20 töötajat), mis mu hinnangul ongi optimaalne – paras, et pikaajaliselt püsida. Pisemana ei suudaks me täit erialaõpetust anda ega maailmateaduses märgatavat kohta omada, suuremana viiksime aga Eesti teaduses tarviliku erialadevahelise tasakaalu paigast ära. Mitmed vanad vastuolud said lahendatud. Muutusi oli väga palju, seetõttu ka parasjagu keeruline aeg. Võibki ehk öelda, et saime täiskasvanuks. Maailm võttis omaks, et Tartu semiootika on iseseisev. Veelgi enam, Tartu on üks olulisemaid ja kindlamaid paiku semiootika maailmakaardil.

2018 ja edasi: jätkusuutlikkus

Jaanuaris 2018 ütlesin Timole, et tuleb vahetus, varem olin juba hoiatanud. Teised olid päri, ja nii see õnnestuski. Aeg juhatamise üleandmiseks oli igati sobiv, usun lausa, et parim. Koos mu taotluse rahuldamisega suurele rühmagrandile (2019. algusest 2023. aasta lõpuni) sai osakonna rahaline seis pikaks ajaks enam-vähem kindlustatud. Suured siseasjad olid lahendatud, osakonna tegevuse mitmekesisus stabiliseeritud. Põhiline tehtud, et Tartu semiootika ennast järgmisel etapil uute jõudude ja ideedega teostada ja hoida suudaks.

Timo elas uude ametisse kaunis kiiresti sisse. Juba aasta pärast võis

öelda – Timo viis osakonda juhatada on puhas rõõm. Ta ise on sõnastanud osakonna juhtimises kolm eesmärki: (1) noore uurijatepõlvkonna võimestamine teel iseseisvateks publitseerivateks ja grante hoidvateks teadlasteks; (2) osakonna finantsilise ja struktuurse stabiilsuse hoidmine; (3) avatud suhtlusruumi ja kommunikatsiooni toetamine.[27] Peagi tuli toime tulla kroonviiruse pandeemia piirangute ja neist tuleneva distantsõppe korraldamisega, siis Venemaa sõja mõjudega, aga Timo lahendas neid probleeme väga hästi. Meil on nüüd seitse professorit ja kaasprofessorit, ja küll neid tuleb veel. Timo on osakonda toonud mitu suurepärast inimest – Nelly Mäekivi, Elli Marie Tragel. **Põlvkonnad** on heas tasakaalus.

Osakonna talveseminaril Mokkos, 29. jaanuar 2020. Vasakult: Ulvi Urm, Nelly Mäekivi, Anti Randviir, Silvi Salupere, Timo Maran, Andreas Ventsel, Ene-Reet Soovik, Tiit Remm, Tuuli Pern, Peeter Torop, Ott Puumeister, Elin Sütiste, Silver Rattasepp, Katre Pärn, Merit Rickberg, Kalevi Kull. Pildile ei sattunud Mihhail Lotman, Mari-Liis Madisson, Riin Magnus, Maarja Ojamaa.

Pärast semiootika õpiku valmimist võtsime ühistööks **semiootika meetodid**. Muidugi on semiootikal oma analüüsimeetodid, kuid selgust neis polnud. Kuidas semiootika pole lihtsalt asjatundlik kirjutamine, vaid uurimistöö, probleemide lahendamine – mismoodi just on semiootika teadus, selleni on üksjagu keeruline olnud jõuda. Teadusena nõuab semiootika oma uurimismeetodeid, nendest selget arusaamist, nende sõnastamise ja rakendamise oskust. Et selles on üks me nõrkusi, oli näha tükk aega, ning nii kujunes semiootika meetoditest ülevaate tegemine

[27] Timo kirjast mulle 17. nov. 2022.

järgmiseks ühiseks raamatuprojektiks. Pärast hulka seminare sai see Maarja Ojamaa eestvedada.

Rakendussemiootika tähtsusest oleme rääkinud pikka aega. Meil oli eesti toidu projekt, tegime ühisseminari ülikooli juristidega, korduvalt käis külas kommertssemiootika guru Malcolm Evans, samuti Chris Arning, korraldatud sai hästi õnnestunud Semiofest. Väga head uuemad suunad on Peetri ja Maarja eestveetud transmeedia rühma ettevõtmised haridussemiootika vallas ning Andreas Ventseli tegevus kaitseuuringute ja poliitika semiootika suunal. Kuid just Timo oli see, kes suutis rajada osakonna allüksusena Rakendussemiootika keskuse, ametlikult 2022. aastal. Timo on viinud semiootika ka looduskaitse valda.

Rida uusi olulisi **teadusgrante** on saadud: Timo Maran, Maarja Ojamaa, Mari-Liis Madisson, Andreas Ventsel jt. See on tervikule hea, kui ühest ei sõltu.

Suur ettevõtmine oli **Lotmani juubelikonverents** veebruari lõpus 2022. Ettevalmistused algasid mitu aastat varem, Timo rääkis rektorilt ja dekaanilt üsna korraliku toetuse välja, suure töö tegid Katre Pärn, Silvi Salupere ja Peeter Torop koos Merit Rickbergiga Tallinnast. Katre Pärna energia ja panus on üldse imeline. Hulk publikatsioone, rändnäitus, palju külalisi, veebiportaal. Tartu ja Tallinna semiootika koostöö oli esmakordselt eeskujulik.

Ka muude konverentside korraldamine jätkub hoogsalt, kuigi pandeemiapiirangud tegid asja raskemaks. Hulk aastaid on juulis või augustis toimunud semiootika suveülikool huvilistele tudengitele üle maailma. Mõned meie õppejõud on olnud neil loengupidajaiks. Põhilise korraldustöö on teinud Katre Pärn.

Semiootika osakond võib oma **õpilaste** üle uhke olla. Kõik need, kes nüüd osakonnas järgmisi põlvkondi õpetavad – ja osakonna töötajaist moodustavad oma lõpetajad nüüd valdava enamiku; 46 kaitstud doktoritööd semiootika alal; semiootikat on õppinud Eesti kultuuri toed Kiur Aarma, Reigo Ahven, Indrek Grigor, Oliver Issak, Pille Jänes, Jaanus Kaasik, Mihkel Kaevats, Piret Karro, Madis Katz, Laura Kiiroja, Kaie Koppel, Mihkel Kunnus, Tiit Kuuskmäe, Andres Kõnno, Madis Ligema, Lauri Linask, Peeter Linnap, Alvar Loog, Kaire Maimets, Valdur Mikita, Rauno Thomas Moss, Mari Niitra, Katja Novitskova, Ave Paulus, Rasmus Pedanik, Mehis Pihla, Aare Pilv, Tristan Priimägi, Merle Purre, Berit Renser, Liisi Rünkla, Anti Saar, Lennart Sundja, Renata Sõukand, Kaidi Tago, Marek Tamm, Helen Tammemäe, Gregor Taul, Johannes Tralla, Kadri Tüür, Sven Vabar, Berk Vaher, Iiris Viirpalu, Katre Väli, Eva Väljaots, jmt, jmt. Semiootika osakonnas tööl olevad vilistlased veel lisaks.

Jätkusuutlikkus, see ökoloogilise elu alusväärtus, puutub kõigisse elu tahkudesse. Ökosemiootika sobib sellest rääkima, usun, et semiootika üleni. Kui oled hoidmas seda, mida mõistad olevat kestvalt tarvilikuks harmoonilise kultuuri osaks, siis kauakestvus ongi sihiks, mille alusel hetkeotsuseid teha. Teha neid vanu ja uusi asju, mis püsida võiks.[28] Semiootikal on tähendusloome tähtsuse tõttu igikestev väärtus, järelikult on tark hoida kestvana ka tema kohta kultuuris.

Kui uurimistöö loogika viib küsimusteni, mida õpetajad pole küsinud, siis tuleb neid küsida. Olla avatud vaateviisidele, mis lähtuvad teistest koolkondadest. Oma mõte ja arusaam ei ole suletud mõte. Mõista on maailm. Elus hoida.

P.S. Olgu veel mõni sõna toimunu kirjeldamise kohta ka. Olev on ainult füüsikalises mõttes üks, semiootilises aga põhimõtteliselt mitmene, s.t koosneb iga hetke jaoks paljudest vaadetest. Omailmu on ühekorraga ohtralt, pealegi need erinevad, hea heastab, halb halvustab.

Ajalugu ise pole narratiiv, tal ei ole keeleloogikalist ühendust osade vahel. Nii et kui elu-olu päris looks kirjutada, saaks vähe viltu. Vaielused, mismoodi päriselt *oli*, on tegelikult erinevad arusaamad sellest, kuidas *on*.

Mäluapse tuleb muidugi ka tihti ette, olen siin kontrollides endal mitmeid avastanud.

Ning päris olulisi valikuhetki on. Ses mõttes, et mingid päris suured asjad võivad sündida või sündimata jääda ühiskonnas või ümbruses, kurakätt või hüvakätt minna. Sääl siis saab üks või teine natuke nihutada, kui seost tunda, tabada aega ja pidet ja töö õnnestub, mõnikord on see raskem, vahel kergem, ja siis edasi kulgeb omal teol heas suunas, uue valikuni, toda tegemist märkamatagi.[29]

---

[28] Soovin seda kõigile. Tänuväärselt on õnne olnud tänini kesta päris mitmel asjal, mida olen alustada aidanud – teoreetilise bioloogia kevadkoolid (alates 1975), Laelatu bioloogiajaam (alates 1984), ökofüsioloogia õppetool Tartu Ülikoolis (alates 1992, nüüd juba neljas professor sellel), maailma biosemiootika aastakonverentsid (alates 2001), taastatud *Sign Systems Studies*...

[29] Südamlik tänu kõigile kaaslastele, ja tänan abi eest Ulvit, Silvit, Timot ja Antit selle ülevaate täiendamisel. Usun, et semiootikaosakonnal on lootust kaua kesta. Olgu jätkuvat teineteisemõistmist ka ülikooliõppe ja teaduse korraldajatega, ning kestku meid toetavad teadusgrandid, praegu siis PRG314 :-).

Kirjandus

Anon. 1983. Uued laborid. *Tartu Riiklik Ülikool* 23(9. sept.): 2.

Karro, Piret; Orav, Kristin (toim.) 2014. *Sõbralik semiootika: Semiosalongi tekste aastast 2011–2014*. Tartu: Semiosalong.

Kull, Kalevi 1982. Et elu mõista, tuleb kaasa elada. *Horisont* (3): 32–34.

— 2006. ”Semiosfäär”, 1982: Kommentaariks. *Acta Semiotica Estica* 3: 222–224.

— 2009. Ecoga. *Acta Semiotica Estica* 6: 281–291.

Kull, Kalevi; Bogdanova, Olga; Gramigna, Remo; Heinapuu, Ott; Lepik, Eva; Lindström, Kati; Magnus, Riin; Moss, Rauno Thomas; Ojamaa, Maarja; Pern, Tanel; Põhjala, Priit; Pärn, Katre; Raudmäe, Kristi; Remm, Tiit; Salupere, Silvi; Soovik, Ene-Reet; Sõukand, Renata; Tønnessen, Morten; Väli, Katre 2015. A hundred introductions to semiotics, for a million students: Survey of semiotics textbooks and primers in the world. *Sign Systems Studies* 43(2/3): 281–346.

Kull, Kalevi; Lindström, Kati; Lotman, Mihhail; Magnus, Riin; Maimets, Kaire; Maran, Timo; Moss, Rauno Thomas; Pärli, Ülle; Pärn, Katre; Randviir, Anti; Remm, Tiit; Salupere, Silvi; Sarapik, Virve; Sütiste, Elin; Torop, Peeter; Ventsel, Andreas; Verenitš, Vadim; Väli, Katre 2018. *Semiootika*. (Salupere, Silvi; Kull, Kalevi, toim.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kull, Kalevi; Lotman, Mihhail 1995. Semiotica Tartuensis: Jakob von Uexküll ja Juri Lotman. *Akadeemia* 7(12): 2467–2483.

Kull, Kalevi; Salupere, Silvi; Torop, Peeter; Lotman, Mihhail 2011. The institution of semiotics in Estonia. *Sign Systems Studies* 39(2/4): 314–342.

Kull, Kalevi; Väli, Katre 2011. Semiotics for University: Semiosis makes the world locally plural. *Chinese Semiotic Studies* 5(1): 246–272.

Kuuskmäe, Tiit 2005. *Summa hvolkloristika*. (Põhjala, Priit, toim.) Tartu: Mahetrükk.

— 2006. Taasleitud elu: piltidest semiolinal. *Acta Semiotica Estica* 3: 250–251.

Lang, Valter; Selart, Anti; Leete, Art; Valk, Ülo; Merilai, Arne; Kull, Kalevi 2011. The humanities in Estonia: Current trends and future perspectives in archaeology, history, ethnology, folkloristics, literature and semiotics. – Engelbrecht, Jüri; Varlamova, Galina (eds.). *Research in Estonia: Present and Futur*e. Tallinn: Estonian Academy of Sciences, 400–417.

Levchenko, Jan 2002 = Левченко, Ян 2002. Подступы к Европе: о тартуской семиотической продукции 1990-х годов. *Новая Русская Книга: критическое обозрение* 1.

Lotman, Juri 1982. Kaks lähenemisviisi käitumisele. *VIII teoreetilise bioloogia kevadkool ‘Käitumise teooria’, Puhtu 6.–9. mai 1982*. [Kull, K., toim.] Tartu: Eesti Looduseuurijate Selts, lk 9. [Taasilmunud: Lotman, Juri 2006. Kaks lähenemisviisi käitumisele. *Acta Semiotica Estica* 3: 221.]

— 2010 = Лотман, Юрий Михайлович 2010. *Чему учатся люди? Статьи и заметки*. Moskva: Centr Knigi, VGBIL im. M. I. Rudomino.

— 2022. *Mida inimesed õpivad*. (Salupere, Silvi; Torop, Peeter, koost.) (Eesti mõttelugu 163.) Tartu: Ilmamaa.

Maran, Timo 2018. Two decades of ecosemiotics in Tartu. *Sign Systems Studies* 46(4): 630–639.

Petrilli, Susan 2015. Language, communication, and speech: Human signs in global semiosis Supplemented by an interview with Thomas A. Sebeok. *Semiotica* 204: 173–237.

Popp, Ivo; Voronovski, Stanislav 2010. *Tartu Ülikooli semiootika osakonna välisüliõpilaste tasulise magistriõppe programmi jätkusuutlikkuse uuring*. Tartu: Tartu Ülikool, majandusteaduskond, ettevõttemajanduse instituut. (Käsikiri, 24 lk.)

Pärn, Katre 2012. Tartu semiootika suvekool 2011. *Acta Semiotica Estica* 9: 264–266.

Randviir, Anti 1996. Semiotics in Tartu. – Bernard, Jeff; Withalm, Gloria; Réthoré, Joelle (eds.). *Semiotics Around the World: IASS-AIS Bulletin — Annual '95/Annual '96*. Wien: ÖGS/ISSS, 575–580.

Randviir, Anti; Tarasti, Eero; Voigt, Vilmos 2000. Finno-Ugric semiotics: Cultures and metacultures. *Sign Systems Studies* 28: 425–438.

Salupere, Silvi 2008. Kuidas torudest Lotman kokku pandi. *Acta Semiotica Estica* 5: 276–278.

— 2016. Juri Lotman ja semiootika Tartu Ülikoolis. *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi* 44: 49–67.

Sõerunurk, Sigrid 2008. Semiootika ingliskeelne magistriõppekava on Euroopas üks pioneere. *Universitas Tartuensis* 26(5. sept.): 1.

Tamm, Marek; Kull, Kalevi 2020. Estonian theory. – Kannike, Anu; Pärn, Katre; Tasa Monika (eds.), *Interdisciplinary Approaches to Culture Theory*. (Approaches to Culture Theory 8.) Tartu: University of Tartu Press, 30–66.

Tarasti, Eero 2021. *Moi ja soi: muistelmat*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Teos.

Torop, Peeter 1998. Semiotics in Tartu. *Sign Systems Studies* 26: 9–19.

— 2000. New Tartu semiotics. *European Journal for Semiotic Studies* 12(1): 5–22.

Truup, Mihkel; Vissak, Pärtel 2011. *Turundusuuring: õppekava Semiotics*. Tartu. (Käsikiri, 11 lk.)

Jakobsoni keelefunktsioonide skeemist

Rasmus Rebane

Roman Jakobsoni keelefunktsioonide skeem artiklis "Lingvistika ja poeetika" (2012 [1960]) on vaieldamatult üks semiootika põlistest klassikutest, millega semiootikaõppuril tasub tutvuda – Juri Lotmani jt Tartu semiootika ammuste ja nüüdiste suurkujude paremaks mõistmiseks – niipea kui võimalik. Ma ise mäletan selgelt üht 2011. aasta sügisõhtut, mil läksime kursavennaga Tartu Ülikooli peahoone keldris toimuva *Semiosalongi* ootuses varakult kohale ja mul oli kaasas kuueleheküljeline väljatrükk ühest selle artikli hilisematest taasavaldamistest (Jakobson 2000), mida ajaviiteks lugeda, ning kuidas sealsamas valge võlvkaarlae all sain esmakordselt valgustatuks kuuest keele põhifunktsioonist.

Mõned aastad hiljem, 2014. aasta sügisel, pidas Elin Sütiste autorisemiootika seminari, mis keskendus Roman Jakobsoni elutöö semiootilistele tahkudele. Olin ise sel ajal oma esimesel akadeemilisel puhkusel ja ainsa bakalaureusetudengina välismagistrantide hulgas nägin eriliselt vaeva, et lugeda läbi kõik lugemiseks antud Jakobsoni tekstid. Tolle toreda seminari väljundiks sai Tartu Semiotics Library üllitis (nr. 23) pealkirjaga *(Re)considering Roman Jakobson* (Sütiste jt 2021), milles ilmus ka minu artikkel Jakobsoni faatilise funktsiooni tagamaadest (Rebane 2021). Minu jaoks isiklikult oli kaks semestrit järjestikku väldanud kursus niivõrd mõjus, et lugesin Jakobsoni *Valitud kirjutisi* (*Selected Writings*) iseseisvalt süvitsi edasi ka pärast ainepunktide väljateenimist, üritades leida vähimatki juhtnööri, kuidas ühte või teist tema keelefunktsioonidest tuleks mõista või kasutada.

Alustan selliste muidu tarbetute elulooliste märkustega, sest üsna pea (umbes 2014. a oktoobri keskel) olin Jakobsoni tekstide intensiivse lugemise tõttu tema keelefunktsiooniskeemist juba niivõrd küllastunud, et ühel ilusal sügishommikul ärkasin üles unenäost, milles ma nägin Karl Bühleri kolmnurga- või jõulukuusejalakujulist *organon*-mudelit, mis on teadupoolest Jakobsoni skeemi aluseks, ja selle peal kohakuti vastassuunalist kolmnurka või jõulukuusejalga, ning ühtäkki sain ma täiuslikult aru, et Jakobson lisas Bühleri mudelile kolm lisa- või täpsemalt *metafunktsiooni*, mis on esimestega teatavas korrelatsioonis. Sellest ajast saadik olen ma üritanud enda jaoks lahti seletada, kuidas nad omavahel suhestuvad.

Jakobsoni keelefunktsiooniskeem on mind kummitanud juba peaaegu terve kolmandiku minu senisest elust ja tol saatuslikul sügishommikul unes saadud ilmutus Jakobsoni skeemi alternatiivsest tõlgendamisvõimalusest endiselt sööb mind seest ja on leidnud avalikes väljaütlemistes piisavalt kõlapinda, et kui Tartu semiootika osakonna õppejõud joonistab tahvlile tolle "diagrammi, mis ühendab adresseerija ja adressaadi, mida jätkuvalt joonistatakse ülikoolide tahvlitele igal aastal" (Edmunds 2003: 46), võib õppejõud loenguruumis noogutada minu suunas ja öelda "Rasmus muidugi tahaks siia vahele tõmmata mõned kriipsud".

Ilmselgelt on see asi, mille võiks lõpuks ikkagi kirja panna ja tulevaste (semiootikatudengi)põlvede jaoks talletada mõtlemisainena – kellegi asjassepühendatu *nägemus* või *ettekujutus* sellest, kuidas Jakobsoni keelefunktsiooniskeem *peaks* välja nägema. Samas ei ole ka viivitus siin asjatu, sest see nägemus ei ole ilma problemaatiliste konnotatsioonideta – see on sisuliselt *Taaveti täht*. Kui Roman Jakobson ei oleks Tšehhoslovakkiast 1939. aastal õigeaegselt põgenenud, nagu tal õnnestus tänu Skandinaavia kolleegidele edukalt teha (vt Baecklund-Ehler 1977: 23), oleks ta võib-olla pidanud kandma seda kujutist kollasel taustal oma rinnal teel gaasikambrisse ja meil ei oleks mingit skeemi, millest üldse rääkida.

Seega, kujutada Jakobsoni püsivaimat intellektuaalset pärandit, tema keelefunktsiooniskeemi, kuusnurgana ja öelda sealjuures, et *niimoodi oleks see pidanud algusest peale välja nägema* tõstatab küsitavusi, sh kas siinkirjutaja kujutab lihtsalt asju ette või oligi see Jakobsoni algupärane taotlus ja Ameerikas, kus antisemiitlusel on oma kirev ja kestev ajalugu, teostas ta oma skeemi teistmoodi esitamisega mingis mõttes enesetsensuuri? Sellistele küsimustele ei saa me tõenäoliselt kunagi rahuldavat vastust.

Ja teisalt võib lugeja nüüd kergekäeliselt nõustudagi, *jah, võib-olla nii see peakski välja nägema*, nagu allpool näitan, aga siiski tõstatada teoree-tilisi küsimusi skeemi immanentsete loogiliste seoste osas: *miks just nii?* Ja siin jääb siinkirjutaja jänni, sest just need seosed (Bühleri) n-ö põhifunktsioonide ja (Jakobsoni) n-ö lisa- või metafunktsioonide vahel ei ole absoluutselt kindlad ja sõltuvad sellest, kuidas ühte või teist funktsiooni tõlgendada – just see võib võtta terve aastakümne järelemõtlemist.

Alles 2021. aastal Jakobsonile pühendatud kogumiku ilmumise ja lugemisega said mõned neist mõtetest konkreetsema kuju ja on nüüdseks võib-olla küpsenud piisavalt selgeks, et neid võib kaasmõtlejatele jagada ja loota, et see pakub neile midagi huvitavat.

***

Hoolimata oma paljudest headustest ja kõikvõimalikest erinevatest rakendusviisidest on Roman Jakobsoni keelefunktsioonide skeemil üks põhjapanev halbus: ta ei näe visuaalselt välja nii, nagu ta võiks. Me oleme kõik harjunud tema skeemi ette kujutama nagu jalgratta lenkstangi: saatja on vasakul, vastuvõtja on paremal, kontekst on üleval ja ülejäänud kommunikatsioniakti osised ja funktsioonid on kusagil nende vahel ja all, mingis ebamäärases järjekorras.

Seega põhiprobleem skeemiga, mis on Jakobsoni artiklis, on selle vormitus (*formlessness*) või kujutus (*shapelessness*). See on "diagramm, mis ühendab adresseerija ja adressaadi", sest need Saatja ja Vastuvõtja *turritavad välja* ning neid ühendab punktiirjoon (eestikeelse tõlkeartikli visanduses on isegi see aspekt kaduma läinud) – *Saatja kommunikeerib Vastuvõtjaga*. Meile on antud ainult *üks* protsessuaalne grafeem – Saatja ja Vastuvõtja vahel toimub kommunikatsioon. Kõik ülejäänud tegurid ja nendega seotud funktsioonid – Referentsiaalne Kontekst, Poeetiline Sõnum, Faatiline Kontakt ja Metalingvistiline Kood – hõljuvad emmalkummal pool seda punktiirjoont, ulbivad üles-alla, kes-teab-kuidas. Nad on lihtsalt kohal, nad osalevad, *kuidagi* kindlasti.

Tähelepanelikum vaatleja võib siinkohal mõtiskleda, et Sõnum on Saatja ja Vastuvõtja punktiirjoone keskmes, mingis mõttes nagu Bühleri mudelis on Märk. Kontakt on kohe Sõnumi all, seega Teate (Sõnumi) kohalejõudmine konstitueerib Kontakti, ja kuskil allpool on Kood, sest Saatja ja Vastuvõtja vastastikkune üksteisemõistmine ei ole "antus" (*a given*) vaid midagi, mille poole me peame semiootiliselt püüdlema. Olgu. Nii võib seda skeemi tõepoolest tõlgendada, kuigi ma ei ole mitte kedagi näinud seda niimoodi tegevat. See on vähemalt võimalikkus, mis nõuaks õigustamist.

Võib-olla kõige enam eksitab meid see, et sõnum on paigutatud saatja ja vastuvõtja vahele, vahetult punktiirjoone kohale, nagu kogu kommunikatsiooniakti keskne tegelane, keda ülejäänud tegurid ja funktsioonid teenindavad. Mingis mõttes on see tõepoolest nii, aga mitte Jakobsoni enda järgi ega Karl Bühleri järgi, kelle kuusejalakujulises *organon*-mudelis on eneseväljenduse, teisele inimesele mõjumise ja mingile maailmlisele/keelevälisele asjale viitamine nagu kolm suunitlust, mis turritavad kesksest *märgist* välja.

Niimoodi näeb tegurite ja funktsioonide skeem välja originaalartiklis (1981 [1960d]: 22, 27):

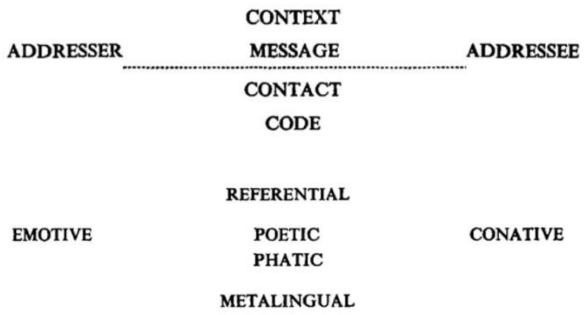

Selliselt esitatuna võivad lugejad endalt küsida: kus on süsteem? kus on loogika? Kas sellel on mingit tähendust, et Teade/Sõnum ja Kontakt on lähestikku vastakuti teispool punktiirjoont? Kas Konteksti ja Koodi positsioonil punktiirjoonest eemal, välistena, on mingi sümboolne tähendus? Mis siin skeemil tõepoolest üldse toimub? – Mina ei oska sellele vastata, ja sellest johtub ka käesoleva kirjutise kogu iva – *ma nägin unes paremat lahendust*.

Ma olen sageli vaielnud, et Jakobsoni skeem ei ole kommunikatsioonimudel, nagu teda nii sageli tõlgendatakse ja nimetatakse. Jakobsoni skeem on rohkem nagu visand sellest, *mida keelega saab teha* ja see ei ole iseenesest isegi lõplik. Kui keegi vähegi tahaks, võiks ta neile kuuele funktsioonile täiesti vabalt lisada seitsmenda, näiteks maagilise funktsiooni, mille teguriks on nõiad või vanakuri ise, just nagu Richard Fiordo (vt 1991: 264) arvas, et emotsionaalse, füüsilise ja vaimse märgifunktsiooni kõrval peaks olema neljas, teistest-eelnevatest eemalduv *spirituaalne* funktsioon, mille teguriks on jumal või vaimud, või Jurgen Ruesch (1972 [1953]: 88), kelle järgi seitsmes funktsioon peaks olema taotletud *mõju* (*effect*) mida üritatakse kommunikatsiooniaktiga saavutada, sõltumatult sellest, mida vastuvõtja peaks selle peale *tegema*. Minu enda isiklik lemmik on muidugi Bronisław Malinowski "faatiline osadus" (1948 [1923]: 315): kui inimesed ajavad meeldivas seltskonnas niisama juttu, siis nad ei ürita oma tundeid väljendada, saada teist inimest midagi tegema, ega mõtlema suurtest ideedest – seega see on midagi muud, mis ei mahu klassikalise funktsiooniskeemi mudelisse.

***

Oma nägemust sellest, kuidas Jakobsoni keelefunktsioonide skeem peaks välja nägema, nimetan ma hellitavalt krüptoanalüütiliseks mudeliks, sest see on ajendatud kirjakohtadest tema *Valitud kirjutistes*, milles ta peaaegu eranditult kõnetab seda, kuidas krüptoanalüütiku seisukoht sarnaneb

keeleteadlase lähenemisega kommunikatsiooniprotsessile. Nende katkendite puhul on märkimisväärne, et Jakobson mainib krüptoanalüütiku seisukohta esmakordselt 1950ndate algul seoses oma läbikäimistega antropoloogidega ja uuesti alles pea aastakümme hiljem kui tema "Lingvistika ja poeetika" on juba avaldatud ja hakanud laineid lööma. Olen siia rivistanud põhilised kirjakohad kronoloogilises järjekorras:

> Keeleteaduse fundamentaalsed dihhotoomsed mõisted [...] mida Prantsusmaal nimetatakse *langue* ja *parole* on nüüd seatud vastavusse kommunikatsiooniteooria mõistetega, nimelt 'koodi' ja 'sõnumiga'. Kommunikatsiooniinseneri suhtumine sellesse dihhotoomiasse erineb oluliselt tundmatu keele uurija omast, kes üritab emakeelsete informantide sõnumite kaudu murda nende koodi ja arendab sel eesmärgil välja erilise krüptoanalüütilise tehnika. Kommunikatsiooniinseneri suhtumine langeb kokku kõnekogukonna liikme omaga, kes osaleb selle kogukonna kõnevahetuses ja tõlgendab saatjalt vastu võetud signaale. See vastuvõtja on dekodeerija, kes ei ole krüptoanalüütik, kuigi neid kahte mõistet ajatakse sageli segamini. Sõnumi tavaliseks adressaadiks on dekodeerija, samas kui krüptoanalüütik on ebatavaline, marginaalne adressaat, kui mitte isegi lihtsalt pealtkuulaja. (Jakobson 1971a [1953]: 224)

> Normaalne kommunikatsiooniprotsess toimib kodeerija ja dekodeerijaga. Dekodeerija võtab sõnumi vastu. Ta tunneb koodi. Sõnum on tema jaoks uus, aga oma koodi vahendusel tõlgendab ta sõnumit. [...] Vastuvõtja saab sõnumist aru tänu koodi tundmisele. Keeleteadlase seisukoht, kes dešifreerib keelt, mida ta ei tea, on erinev. Ta üritab koodi tuletada sõnumist: ta ei ole seega dekodeerija; teda nimetatakse krüptoanalüütikuks. Dekodeerija on sõnumi virtuaalne adressaat. Ameerika krüptoanalüütikud, kes sõja ajal Jaapani salasõnumeid lugesid, ei olnud nende sõnumite adressaadid. Ilmselgelt peab keeleteadlane arendama krüptoanalüütikute tehnikat; ja loomulikult, kui ta tegeleb ühe tehnikaga liiga kaua, hakkab ta uskuma, et see on normaalne protseduur. (Jakobson 1971b [1953]: 559–560)

> Osaleja vastand, kõige eraldatuim ja väliseim pealtvaataja, toimib krüptoanalüütikuna, kes on sõnumi vastuvõtja ilma, et ta oleks selle adressaat ja ilma nende koodi tundmata. Ta üritab sõnumit hoolikalt uurides murda koodi. [...] Nagu esimesena sõnastas Jurgen Ruesch, sõltub informatsioon, mida vaatleja saab koguda, tema asukohast sees- või väljaspool süsteemi. Veelgi enam, kui vaatleja asub kommunikatsioonisüsteemi sees, esitab keel kaks märkimisväärselt erinevat väljavaadet kummastki kommunikatsioonikanali otsast. Üldiselt liigub kodeerimisprotsess tähenduselt helile ja leksiko-grammatiliselt tasemelt fonoloogilisele, samas kui dekodeerimisprotsess näitab vastupidist suunda – helist tähenduseni ja tunnustest sümboliteni. Kui kõne tootmises on esikohal seadistus (*Einstellung*) vahetute osiste suunas siis kõne tajumises on sõnum *esmalt* stohhastiline protsess. Kõne probabalistlik aspekt

> leiab silmatorkava väljenduse kuulaja lähenemises homonüümidele, samas kui kõneleja jaoks homonüümiat ei eksisteeri. Öeldes /sʌn/ teab kõneleja, kas ta tahtis öelda "sun" või "son", samas kui kuulaja sõltub konteksti tinglikest tõenäosustest. Vastuvõtja jaoks esitab sõnum palju ebamäärususi, mis on saatja jaoks ühemõttelised. Sõnamängu ja luule ebamäärasused kasutavad seda sisendi omadust väljundi jaoks. (Jakobson 1971c [1961]: 574–576)

> Niinimetatud krüptoanalüütiline positsioon on sellise vaatleja vaatekoht, kes ei tunne keelekoodi ja keda võib võrrelda sõjaväe krüptoanalüütikuga kui ta üritab dešifreerida vaenlase kodeeritud sõnumit. Ta üritab võõrast koodi murda teksti hoolikalt analüüsides. Tundmatute keelte uurimises võivad sellised vahendid ilmselgelt anda viljakaid tulemusi. See on aga kõigest uurimistöö esimene etapp ja pole sugugi mitte ainus, vaid pigem üks paljudest metodoloogiatest, esimene lähenemiskatse. Seejärel üritab vaatleja jõuda teise, edasiarenenud etappi, mis on antud keelekogukonna pseudo-osaleja oma. Ta ei liigu enam tekstilt koodile, vaid pigem omandab koodi ja üritab kasutada koodi, et sõnumit paremini mõista. (Jakobson 1980[1962]: 36)

> Vastus lasub tõsiasjas, et kodeerimis- ja dekodeerimisprotsessides nähtub kardinaalselt erinev järjestus. Kodeerimine algab osiste valimisega, mida tuleb liita ja ühendada kontekstiks. Kodeerija eesmärkide hulgas on valik eelnev ning konteksti ülesehitamine järgnev. Dekodeerija jaoks on see järjekord vastupidine. Dekodeerija seisab esiteks silmitsi kontekstiga ja teiseks peab tuvastama selle osised; ühendus on eelnev, valik aga järgnev, st dekodeerimisprotsessi lõppsiht. Kodeerija alustab analüütilise toiminguga, millele järgneb süntees; dekodeerija võtab vastu sünteesitud andmed ja võtab ette nende analüüsi. (Jakobson 1971d [1964]: 296)

Mida kõik sellised tähelepanekud Jakobsoni kirjutistes väljendavad on väljavaade inimsuhtlusele, milles *Saatjal on Kood* ja *Vastuvõtjal on Sõnum*. Kõneleja teab, mida ta räägib (ja mis keeles ta räägib); kuulaja kuuleb, mida räägitakse, aga peab enne tõlgendama keelt (hakkama mõistma kõneleja keelt), milles räägitakse, et saada aru, mida tegelikult öeldakse (mis on "sõnum"). Vahest kõige kõnekam koht siin on tõik, et keegi, kes väga kaua suhtub niimoodi keelde, võib ajapikku hakata arvama, et niimoodi inimsuhtlus toimibki.

Selle nö "krüptoanalüütilise mudeli" ajendil asetub minu skeemis Kood Saatja kohal ja Sõnum Vastuvõtja kohal. See, et Referentsiaalne Kontekst ja Faatiline Kontakt on justkui omavahelised polaarsed vastandused, ei nõua erilist teoretiseerimist või mõtestamist: faatiline on tähendusetu-osutusetu, referentsiaalne on tähenduslik-osutuslik.

Juhtumisi figureerisid ka Jakobsoni fonoloogilistes töödes peaasjalikult just kuus distinktiivset tunnust, mille järgi me kõnehelisid eristame. Olen ühest neist (Jakobson; Lotz 1962 [1949]: 432) laenanud kuusnurkse

kujutise ja lisanud sellele omalt poolt funktsioonid ja tegurid. Võin sisimalt veendunult öelda, et *just nii peaks Jakobsoni skeem tegelikult välja nägema*:

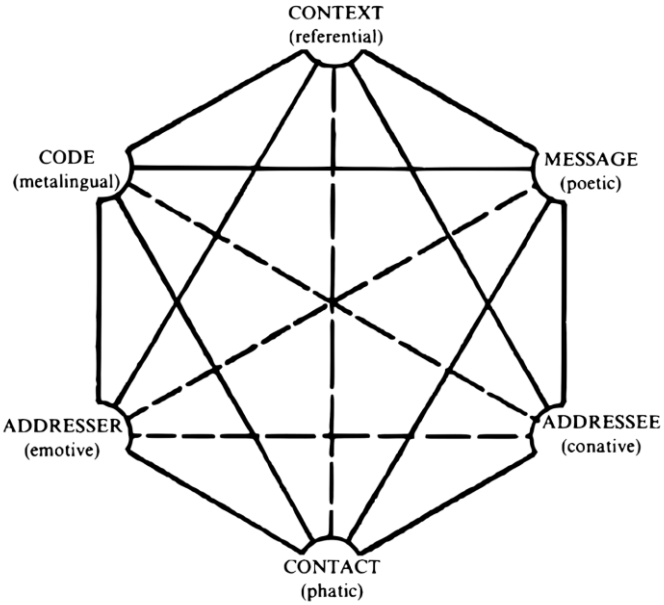

Siinjuures tahan ma väita, et Jakobsoni rohked peanoogutused krüptoanalüüsi poole ei ole üldsegi sattumuslikud, vaid, et Jakobsoni n-ö "kommunikatsioonimudeli" aluseks on inimeste radikaalne üksteise mittemõistmine. Semiootiliselt, laiemas tähenduses, räägime me kõik üksteisest erinevaid "keeli", kogu aeg. Me mõistame üksteist nii-ja-naavõrd oma jagatud, meelevaldse, kokkuleppelise, lingvistilise/loomuliku keele kaudu või vahendusel, aga paljuski peame toetuma oma n-ö intuitiivsetele mitteverbaalsetele tõlgendustele sellest, mida teine inimene tunneb, tahab ja mõtleb.

Jakobsoni skeem, sellisel kujul, ei kirjelda mitte ainult ühe vene emigrandi situatsiooni Ameerika Ühendriikides 1940ndatel, kes peab USA luureteenistusele vene keelt õpetama. See kirjeldab kõiki meie üksteisemittemõistmisi. Oled sa kunagi üritanud rääkida meeldiva inimesega valjus, mürarikkas baaris? Pooled sõnad lähevad sust mööda, sest sa liht-

salt ei kuule teist inimest selgelt. Sellises situatsioonis, metafooriliselt, oleme me kõik, alati, üksteist mõista üritades. Pooli sõnu me ei kuule, ei võta sisse või arvesse ja paljuski peame rakendama oma isiklikku märgiloogikat, semioosi, et üksteisest enam-vähem adekvaatselt aru saada.

***

Põhiprobleem selle kuusnurkse skeemi tõlgendamise juures on see, et seda võib vaadelda (vähemalt) kahte väga erinevat moodi: (1) kolm strukturaalset põhitegurit (saatja, vastuvõtja, kontekst) on "metafunktsionaalses" korrelatsioonis kolme lisateguriga (sõnum, kood, kontakt); ja (2) kõik kuus tegurit ja funktsiooni osalevad kommunikatsiooniprotsessis viisil, mis jookseb päripäeva ringe ümber selle kuusnurga.

(1) Põhi- ja metafunktsionaalsed korrelatsioonid on selles skeemis märgitud katkendlike joontega: (a) emotiivne funktsioon osutab poeetilisele funktsioonile, sest luule on – Susanne Langerile (1956 [1942]) toetudes – kunstniku viis panna vastuvõtjat tundma seda, mida ta ise ilmtingimata ei tunne, aga mida ta tahab panna vastuvõtjat tundma; (b) konatiivne funktsioon osutab metalingvistilisele funktsioonile, sest käsu või kutse mõistmiseks peab vastuvõtja ilmtingimata tundma koodi (tundma keelt, teadma oma nime või hüüdnime vms); ja (c) referentsiaalne funktsioon osutab faatilisele funktsioonile, sest piirjoon selle vahel mis on tähenduslik ja tähendusetu sõltub saatja ja vastuvõtja omavahelisest jagatud teadmusest (nende n-ö "ühisest kontekstist").

(2) Saatja kasutab koodi, et märgistada midagi kontekstis ja sellest moodustub sõnum. Vastuvõtja saab sõnumi kätte ja see konstitueerib kontakti tema ja vastuvõtja vahel. Kui saatja saab teadlikuks sellest, et vastuvõtja sai sõnumi kätte, või võtab omalt poolt vastu vastuvõtja edasise sõnumi, algab uus ring. Niimoodi ringiratast saatja muudkui kodeerib konteksti ja vastuvõtja muudkui dekodeerib konteksti ja see, et ta seda tegi, konstitueerib kontakti tema ja saatja vahel. Niimoodi vaheldumisi ringleb kommunikatsiooniprotsess, milles saatja ja vastuvõtja kordamööda kodeerivad ja dekodeerivad vastastikku sõnumeid ja seda protsessi me nimetame kommunikatiivseks kontaktiks.

Sellise kondenseeritud kokkuvõttega võib praeguseks arutlusele joone alla tõmmata. Keelefunktsioone läbi selle kuusnurkse skeemi vaadeldes võib tõstatada väga esoteerilisi küsimusi neist igaühe kohta, eriti mis puudutab konteksti ja kontakti ning neile vastavaid funktsioone, mis on Jakobsoni kirjutistes kõige ebamäärasemad. Aga paljugi sellest on siinkirjutajale endalegi veel ähmane ning nõuaks lahtiharutamiseks liiga palju leheruumi ilma garantiita, et see (veel) rahuldava järelduseni viiks.

Kirjandus

Baecklund-Ehler, Astrid 1977. Roman Jakobson's Cooperation with Scandinavian Linguists. – Armstrong, Daniel; van Schooneveld, C. H. (eds.). *Roman Jakobson: Echoes of his scholarship*. Lisse: The Peter de Ridder Press, 21–28.

Edmunds, Lowell 2003. Roman Jakobson and Mac Hammond. *ANQ: A Quarterly Journal of Short Articles, Notes and Reviews* 16(3): 46–48.

Fiordo, Richard 1991. Time-binding and Native people: A semiotic interpretation. *Semiotica* 84(3): 253–273.

Jakobson, Roman 1971 [1953]. Pattern in Linguistics (Contribution to Debates with Anthropologists). – Rudy, Stephen (ed.). *Selected Writings II: Word and Language*. The Hague; Paris: Mouton, 223–228.

— 1971 [1953]. Results of a joint conference of anthropologists and linguists. – Rudy, Stephen (ed.). *Selected Writings II: Word and Language*. The Hague; Paris: Mouton, 554–567.

— 1971 [1961]. Linguistics and communication theory. – Rudy, Stephen (ed.). *Selected Writings II: Word and Language*. The Hague; Paris: Mouton, 570–579.

— 1971 [1964]. Toward a Linguistic Classification of Aphasic Impairments. – Rudy, Stephen (ed.). *Selected Writings II: Word and Language*. The Hague; Paris: Mouton, 289–306.

— 1980 [1962]. Sign and system of language: A reassessment of Saussure's doctrine. *Poetics Today* 2(1): 33–38.

— 1981 [1960]. Linguistics and poetics. – Rudy, Stephen (ed.). *Selected Writings III: Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*. The Hague (etc.): Mouton de Gruyter, 18–51.

— 2000 [1960]. Linguistics and poetics. – Burke, Lucy; Crowley, Tony; Girvin, Alan (eds.). *The Routledge Language and Culture Theory Reader*. London: Routledge, 334–339.

— 2012 [1960]. Lingvistika ja poeetika. *Akadeemia* 10: 1731–1773.

Jakobson, Roman; Lotz, John 1962 [1949]. Notes on the French Phonemic Pattern. – Rudy, Stephen (ed.). *Selected Writings I: Phonological Studies*. s-Gravenhage: Mouton, 426–434.

Langer, Susanne K. 1956 [1942]. *Philosophy in a New Key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*. New York: New American Library.

Malinowski, Bronisław Kasper 1948 [1923]. The Problem of Meaning in Primitive Languages. – Ogden, Charles Kay; Richards, Ivor Armstrong. *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*. New York: Harcourt, Brace & World, Inc., 293–336.

Rebane, Rasmus 2021. The context of Jakobson's phatic function. – Sütiste, Elin; Gramigna, Remo; Griffin, Jonathan; Salupere, Silvi (eds.). *(Re)considering Roman Jakobson*. Tartu Semiotics Library 23. Tartu: University of Tartu Press, 227–244.

Ruesch, Jurgen 1972 [1953]. Synopsis of the Theory of Human Communication. – Sebeok, Thomas A. (ed.). *Semiotic Approaches to Human Relations*. The Hague; Paris: Mouton, 47–94.

Sütiste, Elin; Gramigna, Remo; Griffin, Jonathan; Salupere, Silvi 2021. Foreword: Roman Jakobson in the twenty-first century. – Sütiste, Elin; Gramigna, Remo; Griffin, Jonathan; Salupere, Silvi (eds.). *(Re)considering Roman Jakobson*. Tartu Semiotics Library 23. Tartu: University of Tartu Press, 7–14.

Dualism ja raiutud pea: alusmüüdi lõhestamine ja lõhestamine alusmüüdi aluselt[30]

Martin Oja

1.

Alljärgnevalt peatun neljal teemaderingil. Esiteks käsitlen probleemi, kuidas defineerida müüti; teiseks proovin vastata küsimustele, miks võime pidada dualismi üheks baasmüüdiks ja mütoloogilise mõtlemise aluspinnaks, ning – mis põhjustel dualistlik müüt tekib ja miks võib selles näha kultuuriuniversaali. Kolmandaks põikan etnoloog Christine Dureau juhatusel Saalomoni saartele ja vaatlen sealset peaküttimise traditsiooni. Neljanda ja viimase punktina heidan kiire pilgu Tammsaare publitsistikale, mis ilmus 1925. aasta paiku. Neil kõigil punktidel on seos, mis ulatub ka näidendisse "Juudit", kus on tegemist nii pea raiumise kui dualistlike müütidega. Pea raiumise tähenduslik mõõde toetub tugevalt dualismi-ideele: see pole lihtsalt tapmine, vaid terviku rituaalne jagamine osadeks, duaalse süsteemi lahutamine elementideks.

Kõigepealt aga mõned märkused müüdi kohta. Müüdiga tegeledes on tähtis silmas pidada, et müüt pole kunagi läbinisti kultuuriliselt konstrueeritud. Kui küsime, miks müüdid on sellised nagu nad on, pakub kaaluka osa vastusest evolutsiooniline bioloogia ja psühholoogia. Lisaks tuleb arvestada inimese ja keskkonna suhtega, mille tõlgendamist mõjutab kultuur. See allub omakorda märgisüsteemide toimimisloogikale, mille uurimisel on vajalikud semiootika meetodid.

Küsimus "mida peetakse müüdiks?" on oluline indikaator sellele, mis kultuuris parajasti toimub. Jälgides, kuidas mingi aines või informatsioon liigub ajaga müüdi sfääri või sellest väljapoole, kaasneb ka küsimus, "mis muutub ja mis jääb samaks?" Pideval muutumisel ja sellest tuleneval tinglikkusel on paratamatu mõju müüdi definitsioonile, mis sisaldab selget paradoksi: ühelt poolt on müüt arhailine ja fikseeritud, teiselt poolt pidevalt ajaga kaasas käiv, muutuv ja seega dünaamiline.

Käesolevas artiklis loome eristuse kitsa ja laia müüdidefinitsiooni

[30] Artikkel põhineb Tammsaare muuseumi sügiskonverentsil "Moodne müüt" (26.11.2021) peetud ettekandel.

vahel. Esimene on mõningate variatsioonidega kehtinud peaaegu sada viiskümmend aastat, alates George Frazeri rajatud rituaalikoolkonnast ja Edward Tylori loodud akadeemilisest kultuuriantropoloogiast. Teine, modernne ja avaram, on seotud ennekõike Roland Barthes'i, strukturalismi ja vasakpoolse ühiskonnakriitikaga. Olgu märkusena lisatud, et täiesti iseseisvalt võib vaadelda Juri Lotmani ja Boriss Uspenski semiootilist müüditeooriat, mis sisaldab nii kitsa kui avara lähenemise elemente. Sellest lähemalt aga allpool.

Traditsioonilise vaate järgi peab müüt olema *lugu*, ja nimelt selline lugu, mis toimus *müütilisel, sakraalsel ajal* müütiliste *tegelastega*. See tähendab, et mitte tavaliste inimestega, vaid nende totemistlike esivanemate, kangelaste või jumalatega. Samas on oluline, et müüdi mõju ulatub mingil viisil müüdi rääkimise aega: müüt seletab kultuuri jaoks oluliste asjade või nähtuste algupära. Näiteks – kuidas sai kultuur endale peamise toiduaine. Puebloindiaanlased rääkisid lugusid maisi päritolust, Vaikse ookeani rahvad aga sellest, kuidas ilmus maailma esimene kookospähkel. Seega on müüt lugu, mida kultuur räägib *iseendale*, peegeldab selles oma maailmavaadet, uskumusi ja sageli ka hirme. Nii on müüt kultuuri jaoks oluline tööriist, autokommunikatsiooni vahend ja identiteedi kandja.

Laiem arusaam müüdist on esmapilgul radikaalselt erinev. Roland Barthes'i jaoks ei ole müüt seotud sisu, vaid vormiga. Müüt on teatud tüüpi kõneviis, mis võib vallutada ükskõik millise sisu (Barthes 2004: 228). Müütiline kõneviis võib tabada igasuguseid objekte, nähtusi või olendeid – kõigist ja kõigest on võimalik kõnelda müüdi vormis. Seega pole olemas müütilisi tegelasi, vaid müütiline kõnepruuk ehk diskursus. Kui traditsioonilise müüdi ülesanne oli rääkida asjade algupärast, siis Barthes'i arvates on müüdi, eriti aga kodanliku müüdi eesmärk seda algupära varjata ning saamislugu peita (Barthes 2004: 244). Kui astuksime veel ühe sammu ja rakendaksime müüdile Jean Baudrillard´i simulaakrumiteooriat, siis jõuaksime tõdemuseni, et müüt loob illusiooni algupära võimalikkusest, tegelikult aga varjab asjaolu, et algupära üldse puudub.

Barthes'i kritiseeritud müüt püüab kultuuri konstrueeritut näidata ainu- ja enesestmõistetavana, muuta asjade või institutsioonide ajalugu loomulikuks. Müüt jätab mulje, et teistviisi ei oleks võimalik. Semiootika terminitesse ümber panduna rõhutab müüt, et side tähistaja ja tähistatava, märgi ja objekti vahel on loomulik, mitte meelevaldne. Juri Lotman ja Boriss Uspenski näitavad, et see loomulikkusetaju on seotud pärisnimede kasutuse ning pärisnimede kihistusega kultuuris (Lotman, Uspenski 1999: 192). Nende müüditeooria on iseenesest terav ja instrumentaalne, käsitledes mitte müüti kui lugu, vaid müüdi semiootilist toimemehhanismi. Seega pole nende huviobjektiks "müüt", vaid "mütoloo-

giline". Puhas "mütoloogiline" vastandub isegi luulele ja metafoorile, tänapäeva argiloogikast rääkimata. Pärisnimede maailmas pole kohta sünonüümidele (mis on poeesia aluseks), ega ka kategooriatele ja klassidele. Siiski tunnistavad autorid, et mütoloogilise ja muud tüüpi mõtlemise piirid on alati tinglikud (Lotman, Uspenski 1999: 209), mütoloogiline esineb segunenult ja sugemetena. Kuigi Lotmani ja Uspenski müüdimõiste põhjal on võimalik rajada keerulisemaid konstruktsioone – näiteks võtta mingi loogiline, dualistlik mudel nurksulgudesse ja rakendada sellele omakorda mütologiseerivat, pärisnimestavat jõudu. Midagi sarnast teen ka käesolevas uurimuses, lähtudes müüdi laiemast definitsioonist. Rääkida dualismist kui müüdist kitsam definitsioon ei luba, aga laiem lubab suurepäraselt, sest dualism ongi põhimõtteliselt mõtteviis, kõneviis ja käsitlusviis.

2.

Miks dualism tekib ja ennast taastoodab? Miks tundub ta loomulik ja raskesti ületatav?

Analüüsi esimese sammuna võib dualismi taandada igasugusele "mina ja teise" või "oma ja võõra" opositsioonile. Selliste vastanduste juured kuuluvad sügavalt elusloodusе toimimisloogikasse. Biosemiootikud on seisukohal, et juba rakumembraanis tekib binaarne valik. Membraani kui esmase piiri ülesandeks on läbi lasta üht sorti aineid ja hoida eemale teist sorti aineid. Seega kaasneb elu tekkega eristus oma ja võõra vahel.

Alternatiivne, aga ka mõneti eelmisest lähtuv võimalus on dualismi algeid näha "mina" kui vaatepunkti kujunemises. Võime kokkuvõtlikult öelda, et erinevatel evolutsioonietappidel on organismidel erinevat tüüpi minad, mida psühholoogia terminites pole tegelikult päris korrektne minaks ehk *self*-iks nimetada. Need on pigem automaatsed ja teadvustamata vaatepunktid, mis ei mõtiskle oma olemuse üle. Nad koondavad refleksiivseid, geneetiliselt programmeeritud tegevusi, mis on suunatud ümbritsevale keskkonnale. Samas kannavad nad funktsionaalses mõttes "enda" ja "teise" vahelist eristust.

Jättes vahele evolutsiooni ja tulles koheselt inim-mina juurde, võime toetuda neuroteadlaste, ennekõike Antonio Damasio visandatud skeemile raamatus *Self Comes to Mind: Constructing the Conscious Brain*. Damasio kirjeldab teadvuse erinevaid tasandeid ja näitab, kuidas kõrgemad tasandid sõltuvad madalamatest; autobiograafiline mina on kõrgeima tasandi protsess, mille olemus on emergentne – seega on süsteem tervikuna midagi enamat kui selle elemendid eraldiseisvatena.

Damasio juhib tähelepanu, et teadusliku mõtte ajaloos on valdavalt lähtutud organismi perspektiivist, mitte molekuli või geeni omast (Damasio 2012: 43). Selle paradigma ümberpöördumisel on oluline mõju ka sellele, kuidas läheneda minale. Pöördudes väiksemate organismi üksuste juurde ja märgates nende autonoomsust, nihkub meie vaatepunkt ka inimese suhtes. Näeme, et kõrgem teadvus pole sugugi vajalik enamike homeostaatiliste ehk tasakaalu tagavate protsesside käigushoidmiseks. Kujutelm "minast" on suunatud teistlaadi protsessidele, kontseptuaalseid mudeleid loova kõrgema "mina" eesmärgiks on keerulisemad ülesanded. Selle esmaseks väljundiks pole vahetud reaktsioonid keskkonnas toimuvale, vaid näiteks tulevikus toimuma hakkavate sündmuste ennustamine (Damasio 2012: 44, 73, 176). Siinkohal räägime nii füüsilisest kui sotsiaalsest keskkonnast. Ehk siis: kui kaaslane tõstab häält, siis ennustame, et ta võib ka lüüa; kui kaaslane tõstab kirve, võib lüüa päris ohtlikult. Sellise ennustamise jaoks on meil tarvis kontseptuaalseid mudeleid iseendast kui haavatavast tervikust, teisest inimesest kui agentsusega olendist ja ka kirvest kui teravast objektist. Sellise "ennustamise" vahendiks on Damasio (2012: 63) järgi kaardid ja kujutised või veelgi täpsemalt, kaardi põhimõttel loodud keha kujutised teadvuses *(mapped images of the body in mind*). Kui ennustamise keerukus jõuab kasvades teatud tasemele, osutub ajul kui keskkonda modelleerival süsteemil vajalikuks luua kontseptuaalne kujutis organismist endast. Inimliigi puhul võib see kujutis olla vägagi abstraheeritud, ümbritsetud terve hulga sümbolitega, sealhulgas verbaalsete markeritega nagu nimi ja muud sarnast. Ühesõnaga saab inimese "mina" vaadata kui aju poolt loodud mudelit, mis koondab organismi moodustavate väiksemate allüksuste agentsusi, olles seega simulatsioon ühest integreeritud, piiritletud tervikust.

Dualismi juurde tagasi tulles tekib siin lihtne, aga huvitav paradoks. Ühelt poolt võime tajuda enda ja mitte-enda summat kui kontiinumit ja tervikut, samal ajal tajume sellesse kontiinumisse kuuluvat ürgeristust mina ja mitte-mina vahel. Sealt edasi tajume juba eristusi mitte-minas, aga see on teise tasandi operatsioon, mis võtab eeskuju baastasandi binaarsest eristusest. Seega võime paralleelselt tajuda nii tervikut kui ka kahest baaselemendist koosnevat süsteemi. Võime seepeale tõdeda Lakoffi ja Johnsoni vaimus, et kui inimene loob metafoore iseendast lähtuvalt, siis kipub ta endast lähtuvalt looma ka kõige tajutava kontseptuaalseid mudeleid. Märgates oma keha piire ja pannes tähele enda vastandumist mitte-endale, loobki ta hõlpsalt dualistlikke skeeme kõige kohta, mida üritab oma teadvuses modelleerida. See ongi lühike põhjendus, miks dualismi võib nimetada baasmüüdiks.

Kirjeldatud kujul on dualistlik mõtlemine praktiline, sest annab palju

rusikareegleid, mille järgi toimides ei pruugi halvasti minna. Dualism pakub kasutajale ürgse *modus operandi*: tuleb vältida halba ja püüelda hea poole. Dualismieelne reaalsus on kaootiline, hägune ja tume nagu ürgollus enne maailma loomist. See ootab, nagu vanades Lähis-Ida müütides, algse terviku lõhestamist kaheks – maa ja taeva eraldamist. Häguse ja tumeda tegelikkuse üle on kultuur heitnud tähenduste võrgustiku. Lisaks on dualistlikud konstruktsioonid ökonoomsed info säilitamiseks ja korrastamiseks; nendesse on vähemalt näiliselt hõlbus tõlkida mitte-dualistlikke süsteeme. 20. sajandi lõpukümnendeil algas inimkonna jaoks kolossaalne kultuuriprojekt, mille sisuks on kõikvõimaliku pideva info tõlkimine diskreetseks, ja mitte üksnes diskreetseks, vaid ka kahend-süsteemi kujule, nullideks ja ühtedeks.

Viimaks võib dualismile visandada veel ühe tausta: selleks tuleb puudutada Saussure'i teooriat tähenduse tekkest. See andis 20. sajandi humanitaariale kaks põhipostulaati: 1) tähendus tekib erinevusest; erinevus on oma olemuses aga dualistlik, sest ühtainsat tüüpi formaalse erinevuse abil võime luua põhimõtteliselt lõputul hulgal sisulisi erinevusi. 2) Seega pole tähendus kunagi miskit absoluutset, vaid on *suhe*. Saussure'i semiootikat argielule rakendatuna võime näha, et ka sellised igapäevased müütilised entiteedid nagu "loodus", "isamaa" või pereliikmed nagu "ema" või "laps" pole olemas mingi sisemise substantsi mõjul, vaid tänu suhtele ja vaatepunktile.

3.

Nüüd on paras aeg tulla Tammsaare "Juuditi" juurde. Räägime näidendist, mille kangelanna erinevatel põhjustel raiub mõõgaga pea maha mehel, kes talle tegelikult meeldib. Seda, et Juuditi ees seisvad valikuvariandid on teravalt konfliktsed, motiivide ja realiseerunud tegude vahele jääb aga hämarat, ühtaegu mõistatuslikkuse ja inimlikkusega täidetud psühholoogilist kuristikku, võib pidada antud näidendi tuumaks ja dominandiks.

Tammsaare Juuditi motivatsioon on tunduvalt keerulisem kui samal tegelasel Piiblis, ja kahtlemata on üks Tammsaare suurtest eesmärkidest religioosset motiivi ilmalikustada ning inimlikustada. Siiski ei taha ma pikemalt peatuda Juuditi kui hästi modelleeritud tegelase psühholoogial. Juhin ainult tähelepanu, kuivõrd dualistlik operatsioon on pea eemaldamine. Lisaks füüsilisele pingutusele pannakse toime semiootiline: katkestatakse oluline tähendus-suhe.

Lihtsuse huvides liigume Tammsaare versiooni juurest loo üldisema-

le tasandile ja vaatame praegu vaid narratiivi minimaalset versiooni, algset Juuditi müüti. Nii Piiblis leiduva kui Tammsaare poolt kirjapandud variandi juurde kuulub üks pealtnäha enesestmõistetav seik. Nimelt paigutub Juuditi tegevus juutidele kuuluva Petuulia mägilinna kaitseoperatsioonide raamistikku, mis saadab võitlust Assuri ehk assüüria vägede vastu. Lisaks Olovernese keha ja pea vahelisele katkestusele paneb Juudit toime osava poliittehnoloogilise võtte – ta katkestab võrdlemisi dramaatilisel kombel vaenlase väehulga ja selle juhi omavahelise sideme. Juht kui vägede "pea" on siin tabavaks metafooriks.

Oluline on tähele panna ka semiootilist lavastust, mille Juudit nagu näitejuht instseneerib. Meenutame, mis olid selle võtmemomendid. Kui Juudit on salaja naasnud assuri laagrist (kusjuures Olovernese pead ei kandnud ta ise, vaid seda hoidis teenijanna toidukorvis), siis veenab ta Petuulia vanemaid, et need käsiks sõduritel kindlusest välja marssida ja hakata vaenlase laagri poole liikuma. Seega on Juuditi plaani põhieesmärk luua kontrast naeruväärse olukorra vahel, kus väiksed jõud ründavad suuremaid – ja momendi vahel, kus need suuremad jõud lähevad igaks juhuks juhi telgi juurde, et teda äratada pärast tormilist piduööd. Olukord on liialt absurdne iseseisvaks lahendamiseks (seda kõike aimab Juudit ette – või siis koguni modelleerib) ning madalamad sõjapealikud peavad juhi ehk vägede pea käest küsima, kuidas toimida. Paraku läheb küsijate olukord veelgi absurdsemaks, kui nad leiavad, et vägede pea on oma lihalikust peast ilma jäetud ja seega vägi ilma jäetud oma metafoorsest peast.

Pea on tugev identiteedi kandja, seostudes väga laialdaselt ja kultuurideüleselt (kuigi mitte eksklusiivselt) väe asupaigaga. Seda väge võib võrrelda näiteks managa, kui vaadata polüneesia usundeid ja nende raames ka peaküttimise kultuure. Seega lahutatakse üks kogukond (assuri sõdalased) sümboolsel teel nende väest. Olukorra veidrus on niivõrd kujundlik ja õudne, et loob tunde millegi üleloomuliku kohalolust. Huvitav on aga märkida, et midagi otsejoones üleloomulikku Juuditi loos ei ole. Seega kehtivad mõlemad tõlgendused – sakraalse teksti kõrval võib Juuditi lugu vaadelda metafiktiivse tekstina, mis sisuliselt kirjeldab sakraalse sündmuse lavastamist või esitab sakraalse simulatsiooni retsepti. Omaette küsimuseks jääb muidugi, kas tõlgendame toimuvat rohkem Juuditi või Jehoova-poolse lavastusena.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et mütoloog saab Juuditit edukalt vaadata triksterina. Triksterina toimib nii Piibli Juudit, kes on askeetlik, kangelaslik ja isegi maskuliinse väejuhi omadustega, kui ka Tammsaare Juudit, kes mõjub oma inimlike motiivide tõttu Piibli-Juuditi vastandina ja kannab vihjamisi ka antikangelanna tunnuseid. Mõlemad etendavad

kedagi teist, tungivad maskeeritud viisil vaenlase ruumi ja saavutavad midagi nii iseenda jaoks kui ka globaalses mõõtmes: muudavad maailma ehitust või vähemalt rahvaste saatust. Siiski on Juuditi kui triksteri käsitlus siinkohal kiire tähelepanek ega ole eesmärk omaette.

4.

Nüüd põikan põgusalt Polüneesiasse, saades juhatust etnoloog Christine Dureau artiklist "Skulls, Mana and Causality", mis ilmus aastal 2000 kogumikus *Essays on Head-Hunting in the Western Solomon Islands*. Nagu Dureau kokkuvõtvalt mainib, on eurooplased ajalooliselt pakkunud peaküttimisest väga erinevaid kirjeldusi, mis oma spektris ulatuvad brutaalsest spirituaalseni (Dureau 2000: 73). Väljastpoolt tulija jaoks varitseb oht libiseda eksotiseerimisse, mis on omakorda allumine dualistlikule müüdile. Eksotiseerimise raames tekib kujutlus Teisest – ja just sellisest Teisest, kes ei defineeri meid, vaid allub meiepoolsele definitsioonile, haakides endaga meie poolt omistatud tunnuseid.

Lääne-Saalomoni saarte peaküttimise puhul on esmatähtsad kolm tunnust: esiteks on see avalik tegevus, teiseks kogukonda defineeriv ja kujundav tegevus, kolmandaks on peaküttimine sooliselt determineeritud, olles meeste pärusmaa (Dureau 2000: 75). Võttes taustaks viimase punkti kui suurt osa arhailisi kultuuritüüpe iseloomustava tunnuse, ning tuues paralleeliks Juuditi loo kultuuritausta, milles on samuti tugevaid patriarhaalseid jooni, tunnetame veelgi selgemalt Juuditi karakteri erakordsust. Piiblis on ta üks väheseid tugeva agentsusega naistegelasi. Pead lõikav Juudit on seda enam tähendusega laetud, mida silmatorkavamalt ta tavade vastaselt toimib. Naise roll pole pead lõigata ja selle kaudu spirituaalsete vägedega manipuleerida – aga Jehoova käsk loob erandi, asetades Juuditi paradoksaalsesse, nii dramaatiliselt kui semiootiliselt pingestatud, ümberpööratud olukorda, mida võib Bahtini vaimus nimetada ka "karnevalisatsiooniks".

Aga tuleme tagasi peaküttimise juurde. Mitmed analüüsid toovad esile, et peaküttimine mõjub kütile ja ta kogukonnale soodsalt, pakkudes teatud viljastavat väge (Dureau 2000: 81). Antropoloogid on väidelnud selle üle, kas peaküttimine liigitub majanduslik-sotsiaalse või spirituaalse ettevõtmise alla, kuid ilmselt toimivad siin mõlemad aspektid koos. Mõju kogukonnasuhetele ilmneb näiteks siis, kui võrdleme, mis erinevused ilmnesid simbo rahva juures (keda Dureau välitöödel uuris), kuidas käituti esivanemate ning vaenlaste peadega. Ennekõike oli eristus markeeritud ruumiliselt. Esivanemate pealuid hoiti spetsiaalsetes "kolba-

majades", kus käidi nende eest hoolitsemas, neile ohvriande toomas ja nendega ka teatud mõttes suhtlemas. Vaenlastelt saadud trofeepäid aga esivanemate peadega kokku ei pandud; neid eksponeeriti avalikus ruumis, nn meestemajas (Dureau 2000: 81–82). Kui esimesel ruumisegmendil on pühapaiga omadusi, siis "meestemaja" kannab pigem klubilikke, ühiskondlikku hierarhiat reguleerivaid tähendusi. Seal avalikult välja pandud trofeepea lisas kütile sotsiaalset prestiiži ja poliitilist võimu.

Kui vaadelda spirituaalset dimensiooni, siis läks vaenlaste päid vaja mitmete tseremoniaalsete toimingute juures, näiteks uute majade või meresõidukanuude sisseõnnistamisel (Dureau 2000: 89). Ka spirituaalse tähenduse poolest pole kütitud pead võrreldavad esivanemate omadega. Esivanemate pead, mida hoiti sakraalses ruumis, olid kommunikatsioonivahendiks või portaaliks, mille läbi hoiti ühendust esivanemate kogukonnaga (Dureau 2000: 87). Loodusrahvaste juures levinud kultuuritüübi kohaselt oli ka simbode juures elavate ja surnute kogukond üksteisega tihedalt seotud ning pidevas omavahelise abistamise suhtes. Surnud tagasid elavatele saagi- ja terviseõnne; neile tuli omakorda pakkuda toitu ja muid ande teises ilmas hakkama saamiseks.

Dureau (samas) ütleb, et väga oluline mõiste peaküttimise fenomeni mõistmiseks on *mana*. Mana vasteks võiks meile lähedasemas mütoloogias olla nii hing kui ka vägi. Sellisele väele on paralleele enamikes arhailistes kultuurides. Peab siiski lisama, et mana mõistmine mingi substantsina on probleemne. Suur Polüneesia kultuuri asjatundja Roger Keesing on viidanud, et mana pole tingimata nimisõna, vaid seda kasutatakse ka verbina (Keesing 1984: 137). Tegusõna kujul võib mana esineda olukorras, kus esivanemad soosivad mingit tegevust – näiteks kalaõnne. Antud juhul esineb mana soosimise kui tegevuse tähenduses.

Seega lahutab pea lõikamine inimese tema väest, vähendab vaenlase kogukonna elujõudu ja suurendab enda kogukonna oma. Kui proovime ennast mõelda arhailisse maailmapilti, siis peame arvestama, et keha ja hinge piirid ning elu ja surma piirid kulgevad sellistes kultuurides teisiti. Nii võib inimene, kes on meie kultuuri mõistes surnud, polüneeslase arvates toimida väga aktiivselt. Sellest järeldub, et loodusrahvaste juures pole tapmine lihtsalt tapmine, vaid sellega kaasnevad olulised väega toime pandavad operatsioonid. Ka vanemast Eesti rahvausundist teame avarat kombestikku, mida täideti aktiivsete surnute vältimiseks, alates matuserongkäigu tiirutamisest ümber maja, et surnu eksiks, või kirstu sisse viljaterade panekust, et neid oleks vaja üle lugeda, enne kui surnu pääseb välja elavaid kollitama. Kuid praegu pole siiski eesmärk rääkida kaitsemaagiast, vaid näidata, et nö "tavaline tapmine" pole piisav: ritu-

aalse tapmisega tuleb lahutada keha väest, näiteks peast kui väe allikast[31].

Seega annavad peaküttimise kultuurid aimu millestki vanast ja universaalsest, tehes seda läbi seoste, mis valitsevad peade, esivanemate ja *mana* kontseptsiooni vahel. Kui meie vaatepunkt teeb vahet "lihtsalt" tapmise ja rituaalse tapmise vahel, siis arhailises kultuuris peab tapmine enamasti olema rituaalne. Tavalisest tapmisest ei piisaks, et tappa: on tarvis toime panna operatsioon, mille osaks on manipuleerimine mana või väega.

5.

Nüüd on aeg jõuda ringiga tagasi Tammsaare juurde ja küsida, milline suhe on dualismiga temal. Mulle tundub, et kõige otsem tee on jätta kõrvale ilukirjandus ja heita pilk esseistikale, vaadates perioodi, mis eelnes 1925. aastale ja kulmineerus sellega. See oli Tammsaare kui publitsisti jaoks erakordselt aktiivne ajajärk ja samas ka orgaaniliselt piiritletud: teisisõnu, sai võrdlemisi järsult läbi. Alates 1926ndast aastast kuni kolmekümnendate alguseni pühendus Tammsaare *Tõe ja õiguse* kirjutamisele ning avaldas sel ajal publitsistikat vähe.

Tuleb märkida, et dualismi kui baasmüüdi küsimus pole tähtis ainult Tammsaare juures, vaid kõikvõimalike autorite puhul, olles üks universaalne analüüsi lähtepunkt, mis lubab mõista mõtleja suhet oma ajastuga, mõttemaailmaga, või siis läheneda autori psühhomüüdile, kui laenata termin Peeter Toropi Dostojevski-käsitlusest (Torop 1981: 6). Nii võib uurija ühelt poolt küsida, kuidas autor käib ümber dualismiga; teiselt poolt – kuidas dualism käib ümber autoriga. Ehk siis, kuidas kultuuritekstid ja müüdid imbuvad autori tekstidesse ja kujundavad nende iseloomu.

Tammsaare polnud kindlasti naiivne sisu-dualist, kelle maailmapilt jaguneks vastandlike jõudude pärusmaadeks; dualismi tuleb Tammsaarel mõista ennekõike kui meetodit ja retoorikavahendit; tööriista mõtlemise ja arutluse jaoks. Retoorikavahendina kohtame dualismi esmalt mõnedes pealkirjades. Jätame *Tõe ja õiguse* ning *Elu ja armastuse* praegu kõrvale, pannes tähele hoopis esseepealkirju "Usk ja kunst", "Inimene ja loom", "Kahekõne heast ja halvast", aga ka "Kaks vastandit", "Teater ja publikum" ning "Kultuurist ja haisust". Paralleelina võib märgata, et hilisemal suurel eesti mõtlejal, Jaan Kaplinskil, kes on kahtlemata läbi-

[31] Ka siseelundeid ei saa alahinnata. Meenutame, kuidas eestlased 1223. a tapsid Järvamaal Taani foogt Hebbe ja grillisid ta südame, et seda süües tugevaks saada.

nud Tammsaare gravitatsioonivälja ja saanud sealt mõjutusi, on dualistlike pealkirjade retoorika veelgi selgemalt välja arendatud. Tema esseekogu "See ja teine" kõigi üheksateistkümne teksti pealkirjad on üles ehitatud kahe nimisõna opositsioonile (mis omakorda peegeldab *yin*'i ja *yang*'i vastandust). Aga rõhutame veelkord, et mõlema autori puhul on küsimus ennekõike meetodis. Kogenud kirjutaja arvestab lugejapoolseid dualistlikke retseptsioonimudeleid ning mõistab, et on sobilik organiseerida kõnealust teemat kahe vastandliku tähendus-kompleksi omavahelise dünaamikana.

Üks jaotuse pool võib olla laetud positiivselt, teine negatiivselt, kuid see pole tingimata reegliks. Sageli on Tammsaare pealkirja ja teksti vahelisse suhtesse loonud teatud viguri või iroonilise nihke: näiteks tekstis "Inimene ja loom" ei arutle ta inimese ja looma erinevuste üle, vaid annab ootamatult vägagi ökoloogilise ülevaate, kus ja milliseid loomaliike nö "tsiviliseeritud inimene" on lähiajaloos hävitanud. Tahestahtmatult meenub Clive Pontingi *Maailma roheline ajalugu,* mis ilmus pea 70 aastat hiljem. Tammsaare ökokriitikuna on kahtlemata huvitav teema.

Jätkame veel paari näitega opositsioonidest, kus ühele poolele antakse pigem positiivne, teisele negatiivne värving. Kui mainisime "Usku ja kunsti" (1925), siis see tekst ennetab teatud mõttes tänapäevaseid kognitiivseid kunstikäsitlusi, kus kujuneb baaseristus emotsioonide poolt vahendatu ning prefrontaalse ratsionaalsuse poolt mõtestatu vahel.

Tammsaaregi eristab kaht tüüpi kunsti: esimene neist on see, mille kadumise pärast autor muretseb – ehk siis intellektuaalne, mõtleva inimese kunst. Tammsaare arvates leidub seda rohkem kirjanduses ja teatris. Vastandiks on tarbimisühiskonna pinnalt sündinud emotsioonidele toetuv kunst, mille sümboliks on kino. Tammsaare otseselt emotsioonidest ei räägi, aga ütleb, et taolise kunsti puhul köidab rahvamasse just üle- ja ebaloomulik – täpsemalt see, mida saab vastu võtta vaid uskudes.

Teine näide, mis puudutab hinnangulist opositsiooni, on kultuuri ja tsivilisatsiooni vastandus. Seda käsitleb näiteks tekst "Meie kultuurist" (1925). Kultuur on midagi, mille nimel tuleb pingutada, aga tsivilisatsioon on kultuuri "järelkäija" või kaasprodukt, mis "ilmub ikka massiliselt ja tema saavutamiseks pole sagedasti midagi muud vaja kui raha..." (Tammsaare 1988a: 522). Kui kultuuri kannab looja ja kunstnik, siis tsivi-lisatsiooni esindajaks on ärimees või seesama lõbu nimel loomade tapja.

Viimaks peatun lühidalt veel kahel punktil, mida saab avada dualismi võtme abil. Esiteks iroonia. Tammsaare on üks suurimaid irooniameistreid Eesti esseistikas. Ka iroonia loomisel on võimalik opereerida vastan-

dusega, näiteks kiita laidetavat ja laita kiidetavat.

Irooniaga on seotud paradoksid ja paradoksaalsed karakterid. Tulles tagasi "Juuditi" juurde, on seal võrreldes piibliteksti ehk algmüüdiga opositsioon teatud mõttes ümber mängitud. Oloverneses võib ära tunda Mauruse-laadse vana ja targa mehe, omamoodi idamaise paradoksitarkuse õpetaja, kes suhtub soosivalt teda tapma tulnud Nimetusse (ja Juuditisse kahtlemata ka). Seega on Tammsaare Olovernes pigem valgustatud juht ja juudid/Juudit oma jumalaga kannavad sõgedate sektantide tunnuseid.

Ja veel üks Tammsaare seos dualismiga. See avaneb läbi mõistete "dialektika" ja "dialoog". Kui eelnevalt sai mainutud Dostojevskit, siis tema on Tammsaare jaoks suurimaid kirjanduslikke mõjujõude ja õpetajaid, kelle teostega Tammsaarel pole ainult lugeja, vaid ka kriitiku ja tõlkija suhe, ehk siis pühendunud *close reading*'u suhe. Ka Tammsaare proosakirjutamise meetodi kujunemisel mängib Dostojevski suurt rolli. Selleks meetodiks on dialoogiline vastandus, mis luuakse erinevate arvamuste ja seisukohtadega tegelaste vahel. Tammsaare on mõõdukalt kriitiline Dostojevski kui jutustaja suhtes, pannes tähele, et Dostojevski võib pikkadeks lehekülgedeks kalduda põhiteemast kõrvale. Seevastu dialoogimeistrina on Dostojevski Tammsaare jaoks ületamatu. Tsiteerin (Tammsaare 1988b: 648):

> Kui jutustaja ei saa Dostojevski enda kui dialektikeriga kuidagi võistelda: tema teoste kaasakiskuvamad ja tähendusrikkamad osad on ikka kahekõned. Siin omandab tema keel iseloomu, teravuse, painduvuse, tabavuse ja otse teadusliku täpipealsuse... ("Sissejuhatuseks", 1924)

Üks tähendusrikkamaid dialoogivorme on avatud, pooleli jäänud dialoog. Sestap sobib siinkohal dualismidiskussioon peatada ning esitada üleskutse dialoogi jätkamisele käesoleva artikli väliselt. Jäägu tulevik vastuvõtlikuks nii Tammsaare loomingut kui ka üldisemalt kirjandust ja kultuuri läbivate dualismimõjude käsitlustele.

Kirjandus

Barthes, Roland 2004. *Mütoloogiad*. Tallinn: Varrak.

Damasio, Antonio 2012. *Self Comes to Mind.* London: Vintage Books.

Dureau, Christine 2000. Skulls, Mana and Causality. *The Journal of the Polynesian Society* 109(1): 71–97.

George, Kenneth M. 1996. *Showing Signs of Violence: The Cultural Politics of a Twentieth-Century Headhunting Ritual.* University of California Press.

Kaplinski, Jaan 1996. *See ja teine.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
Keesing, Roger 1984. Rethinking ‘mana’. *Journal of Anthropological Research* 40(1): 137–156.
Krauss, Patrick, Maier, Andreas 2020. Will we ever have Conscious Machines? *Frontiers in Computational Neuroscience* 14.
Lotman, Juri; Uspenski, Boriss 1999. Müüt – nimi – kultuur. – Juri Lotman. *Semiosfäärist*. Tallinn: Vagabund, 187–218.
Meletinsky, Eleazar 1998. *The Poetics of Myth*. London: Routledge
Tammsaare, Anton Hansen 1985. Juudit. – *Kogutud teosed, 14. köide. Näidendid, vested, varia.* Tallinn: Eesti Raamat, 7–86.
— 1988a. Meie Kultuurist. – *Kogutud teosed, 16. köide. Publitsistika II (1914–1925)* Tallinn: Eesti Raamat, 520–525.
— 1988b. Sissejuhatuseks. – *Kogutud teosed, 16. köide. Publitsistika II (1914–1925)* Tallinn: Eesti Raamat, 619–648.
Torop, Peeter 1981. Eessõna. – Dostojevski, Fjodor. *Inimene on saladus.* Tallinn: Loomingu Raamatukogu 27/30, 3–6.

Elusamuslik ärkvelolek hotellis “Hukkunud alpinist”

Tõnn Adermann

Mis on see luuletaja luule?
See on: kui mõtled elule
ja millelegi muule.

Mis on see inimese osa
siin laias ilmas?
End mitte ära magada.
Pea seda silmas.

– Juhan Viiding (1980)

Aga mis siis on see inimese elu siin ilmas? Kunagi mul oli yks sõber Joosep, kes arvas, et kui möödub päev, mil ta kasvõi yhe korra ei mõtle sellele, miks ta mida teeb ning millepärast ta yldse eksisteerib, on tegu raiskuläinud päevaga. Leian endki tihtilugu muude argiste ja samas niivõrd efemeersete probleemide kõrval mõtisklemas mina-olemise teemal – see ei ole kerge, kuid ilma selleta samuti ei saa. Uku Masingul oli mõiste “elusamus”, mis kätkes endas ideed olla igal järgneval päeval parem inimene kui eelneval. “Inimese ehk mõistliku olendi eluülesandeks ehk sihiks ehk elu mõtteks võib pidada “elusamust”. Elu on mõttekas siis, kui inimene saab olla intensiivsem, teadlikum, ärkvemal eilsest” (Tootsen 2000: 01.01–01.23). Tootsen lisab: “Elusamus on Uku Masingu tuletis ühest indiaanikeelsest sõnast, mille samatähenduslikuks vasteks võiks pakkuda “ärkvelolu”“ (Tootsen 2000: 00.00–00.10). Elusamus on justkui juhtmõte, millest oma elus kinni pidada, lausa konstantin-stanislavskilik *сверхзадача* ehk pealisylesanne – miski, mille poole pyyelda. Vendade Arkadi ja Boriss Strugatski 1970. aastal ilmunud ulme-krimiromaan ““Hukkunud Alpinisti” hotell” (edaspidi lyhendina: HAH) on kahtlemata yks nendest teostest, kus käsitletakse “mina” olekut natukene teises võtmes, esitatakse kysimusi olemasolust ja eksisteerimisest nii inimeste kui “teistsuguste” vahel, kuid mitte ainult, sest tuuakse sisse ka mitmetahuline piiride tunnetamine, dogmaatilisuse ja tundmatute maailmade olemus ja probleemistik.

Kultusfilmi staatusesse tõusnud Tallinnfilmi ja režissöör Grigori Kromanovi 1979. aasta ekraniseering viis visuaalse poole pealt seda teemat veelgi laiemale publikule edasi. Toona peeti Strugatskite romaani

nende yheks kehvemaks teoseks: ""Hukkunud Alpinisti" hotelli" peetakse Strugatskite nõrgimaks raamatuks, neile ebatüüpilist detektiivilugu autorite loomingulise kriisihetke tähistajaks" (Davidjants 2012). Ometigi filmi puhul seda probleemina ei nähtud ning filmi käis Nõukogude Liidus vaatamas rohkem kui 17 miljonit inimest (Tark 2019). HAH oma suurepärase näitlejatetöö ja visuaalsete kujunditega oli kahtlemata edasiarendus romaanist, omaette kunstiteos. Lavastaja ja näitleja Lembit Peterson, kes mängis filmis "kyberneetikavägede ylemleitnanti" ehk fyysik Simon Simonet'd, kommenteeris filmi mõttemalli kui eri maailmade kokkupõrget, seadustele mittealluvat systeemi. "Võibolla selline vastandumine natukene dogmaatilisele mõtlemisele või... Ütleme ka siukestele... Politseinik esindab, eks ole, et seaduse piirest. Et on olemas asju, mis seadustele ei allu. Mingid meile tundmatud maailmad, eks ole, mis olid sisse toodud nende tulnukate kaudu" (Lõhmus 2010: 16.37–16.51).

Peterson viitab siinkohal inspektor Peter Glebskyle, kes sõitis väljakutse peale mägihotelli "Hukkunud Alpinist", toonase läbielatud loo minajutustajale. Glebsky puhul on tegu seadusele truuks jääva politseiametnikuga, omamoodi vankumatu ryytliga, kes ei kõhkle isegi siis, kui tema ette satub ta enese teisik. Olgugi et Glebsky teisiku puhul oli tegu proua Mosesega, kes ise oli robot, siis pragmaatiline Glebsky näikse kyll olevat natukene ehmunud, kuid lausub sellegipoolest stoiliselt: "Lõpetage see neetud hüpnotiseerimine" (Kromanov 1979: 1.02:22–1.02:26). Ta ei lase yleloomulikel mõtetel endasse tungida, jääb oma varasematele kogemustele tuginedes endale kindlaks ning "loogiliseks" isegi siis, kui fyysik Simonet selgitab Glebskyle, et härra Moses ja Luarvik Luarvik ei ole inimesed, vaid tulnukad. "Inspektor, püüdke mõista. Nad ei ole inimesed, vaid külalised meie planeedil" (samas, 1.02:43–1.02:47). Kui inspektor Glebsky syydistab härra Mosest lisaks muudele kuritegudele Olaf Andvaraforsi surmas, lisab Simonet, et Olaf ei ole surnud, ta on robot nagu ka proua Moses, jääb Glebsky lihtsalt vait. Ta on kimbatuses, tunneb, et ei suuda hetkeolukorda kontrollida oma loogika järgi nii nagu korralik seadusesilm muidu teeks ja tõdeb vaid: "Ma pole teadlane. Ma olen politseiametnik" (samas, 1.05:03–1.05:07). Sellega ytleb Glebsky lahti kõikidest muudest võimalikest teadmise ning mõistmise vormidest, olgu nendeks kasvõi elu võimalikkusest kosmoses, igasugusest enesele arusaamatuks jäävast mystikast. Simonet tõdeb: "Ma ei tea, kust nad on tulnud… Kas teisest dimensioonist või teisest galaktikast" (samas, 1.02:50–1.02:56).

Kogu sellist mystilist ning teadvusevälist kogemust saab hästi vaadelda bulgaaria päritolu Prantsusmaa filosoofi, kirjanduskriitiku, psyhhoanalyytiku, semiootiku ja keeleteadlase Julia Kristeva mõistega

abjektsioon. Selle mõiste puhul on tegu inimese raevuka vastuhakuga teda ähvardava hulluseni viiva tundmusega, olgu selle tekkepõhjuseks välis- või sisemine tunne, mõte, lausung, mingisugune objektiseeritud tundeelamus, mis on lahti öeldud kõigest võimalikkusest, mõeldavusest ning loogilisest (Kristeva 2006). Kristeva essee eesti keelde tõlkija Heete Sahkai järgi on Kristeva mõiste *abjektsioon* puhul "kujundanud sõnast *abjection* uue mõiste, kasutades ära nii selle tänapäevast tähendust ("jälestusväärsus, mandumus, närusus, nurjatus") kui sõnasõnalist etümoloogiat ("äraheitmine")" (samas, 13). Kõige paremini sobitubki abjektsioonilisse käitumisse inspektor Glebsky, sest ta ei lasknud endasse mystilisust, ta nullis lisavõimalused, et eksisteerib teistsuguseid maailmu ning ideid. Glebsky tundis abjektsiooni kõige tundmatu suhtes, tulnukad olid ta jaoks jälestusväärsed ja mõistusele allumatud. Kui ta oleks neid omaks võtnud, siis oleks sellest arusaamine ta lömastanud, kogu HAHi syndmustik mõjus talle olematuse ja hallutsinatsiooni piirimail tegutsemisena ning selle tunnistamine oleks ta nullinud – tegu oli kaitsebarjääriga. Kaitseseisund on inimlikust vaatepunktist täiesti mõistetav, keegi ei taha niisama lasta endale haiget teha, enda "mina" lõhustada. Ometigi, eksisteerib olukordi, kus "mina" katkitegemine on aktsepteeritav ning ilmselt täiesti möödapääsmatu: seesama ukumasinglik elusamus, ärkevolek, mille käigus saadakse paremaks, targemaks, arenenumaks "minaks" eilsest. Glebsky oleks samamoodi pidanud lahti laskma ja võtma omaks "uue versiooni" iseendast. Sel hetkel, kui ta nägi Olaf Andvaraforsi laipa, käis ta peast läbi mõte sellisest ebaloomulikust jõust, mis pidi olema mõrvaril, kuid ta ei suvatsenud edasi liikuda ega päriselt mõista, et see juhtum võis olla midagi teistsugust, millest ta tavaloogikaga ei saagi aru. Kristeva toob välja, et langenud laip, pöördumatult, see tähendab ellu mitte naasev laip, kõigutab selle nägija identiteeti, sest pealtvaataja tunneb end selle kõrval seistes petlikult hapra juhusena (samas, 16). Glebsky oli inspektorina kindlasti varem näinud elutuid surnukehasid, mistõttu ta ei tundnud end nõnda haprana kui mõni teine esmakordselt surnut nägev inimene end tunneks. Võib arvata, et teda häiris yksnes ebaloomulik jõud, mitte surnukeha ise. Eriti tuleb see häirivus tema puhul hiljem välja, kui selgub, et Olaf oli hoopiski robot, miski, mis on Jumalata, teispool loogikat ja võõramaine. "Laip, mida nähakse ilma Jumalata ja väljaspool teadust, on abjektsiooni tipp. Ta on surm, mis tungib ellu" (samas, 17). Olafi elutu keha oli midagi võõrast, teiste seni nähtud surnukehade osas tundmatut ja imelikku. Kuigi sel hetkel ei olnud Olafi laip Glebsky jaoks otseselt surm, mis tungiks ellu, – see polnud niivõrd *elus* laip –, oli see siiski järgneva lausa ebamaise tegevustiku mõttes yheks algpunktiks, kus Glebsky juba hakkas end

tundma ohustatuna abjekti tekke osas. Kogu arenev syndmustik oli tema jaoks: "Midagi imaginaarselt võõrast ja reaalselt ohtlikku, mis meid kutsub ja lõpuks endasse neelab" (samas, 17).

Siinkohal tuleb mõista, et mingi asi pole abjektne iseenesest, oma mustusest, räpasusest tingituna või terve-katki dihhotoomiast, vaid seetõttu, et on rikutud mingit sorti identiteet, kord või süsteem – rikkuv objekt ei pea kinni reeglitest ega piiridest, vaid eksisteerib vahepealsuses ning piiripeal (samas, 17). Objektina saab HAH-i puhul vaadelda *teistsugusust*, tavalisest erinevat modaalset lähenemist nõudvaid tundeid, mis pole yldlevinud, tavaline, seniharjunud vastuvõtmise viis. HAH-i filmis saab tegelased jagada kolmeks grupiks ning seda mitte pelgalt *inimesed* ja *tulnukad*. Kolmeks jaotus tuleb (1) muutustele, uuendustele, teistsugususele vastuvõtlikud, (2) vastuvõtmatud ja rigiidsed ning (3) juba teistlaadi mõttemaailma omavad tegelased. Esimesse gruppi saab liigitada inspektor Glebsky ja algselt ka kurjategija Hinckuse – need, kes jäävad kinni oma väljakujundatud mõttemaailma, ei suvatsegi sealt edasi liikuda isegi siis, kui nende endi silme ees juhtub ilmselgeid vastupidiseid näiteid iganenud loogikale. Kuigi siinkohal tuleb tõdeda, et Hinckus on hotellis veedetud aja jooksul hakanud mõistma, et seal toimub yleloomulikke ja veidraid asju, midagi *teistsugust* ning ta on ehk võibolla vaikselt ja paratamatusega leppides liikumas järgmisse gruppi. Teise gruppi läheksid fyysik Simon Simonet, hotelli peremees Alex Snewahr ning tema kauge sugulane Brun – nad on avatud meelega, suudavad vastu võtta välismaailmale omast ning suudavad seeläbi mõelda sublimeerivalt abjektsioonist kaugemale, abjekti vahele jättes. Kolmandasse gruppi liigituvad härra Moses ja Luarvik Luarvik – tegelased, kes mõistavad teistsuguseid sfääre. Siinkohal võiks alajaotusena tegelikult lisada isegi robotid proua Mosese ning Olaf Anvaraforsi, kuid kuna nad on programmeeritud juba avatud meeltega kolmanda grupi poolt ja neil pole nõnda suurt omailma kui mõnel teisel ulmest tuntud robotil, siis pelgalt niisama juba eos neid kolmandasse gruppi lisada ei saaks.

Abjektsioonist läbiliikumine ning esimesest grupist teise või kolmandasse suundumine eeldab kokkupuudet mystilise ning ebatavalisega. Hinckuse jaoks oli viimane samm hetk, kus teda ennast kinni seoti: "Selles see asi ongi, inspektor. Mind nähti koridoris ja ka mina nägin mind. Ja mina sidusin mind kinni. Mina. Mind... Hõhõõ... Saite aru? Mina mind!" (Kromanov 1979: 33.49–34.26). Tegelikult oli kinnisidujaks Hinckuseks muundunud proua Moses, kuid päris-Hinckuse jaoks oli läbielatud tunne ikkagi mystiline. Nagu mainitud, siis Glebskyt iseenda nägemine ning proua Mosese silmamoonutamine ei seganud, ta lykkas selle enda loogikale tuginedes tagasi. Arvestades, et abjekt on perversne,

sest keeldudest, seadustest, reeglitest ei öelda lahti ega neid ei järgita, vaid hoopis muudetakse, võltsitakse, väänatakse (Kristeva 2006). Abjektsiooni perversiooni on võimalik likvideerida kahel viisil. Esimeseks võimaluseks on sellest läbi ja yle liikudes aktsepteerida teistsugusust. Teine variant on kasutada keeldusid või tugineda seadusele, religioonile, moraalile, õigusele, millelegi kindlale, mis on muidugi ise rohkem või vähem meelevaldsed (samas, 32). Seetõttu Glebsky kõrvaldas enda kui politseiametniku jaoks abjektsiooni perversiooni jäädes vankumatult truuks seadusele ja õigusele.

Inimestena peaksime kogu aeg proovima olla paremad kui olime eile, mis tähendab ka avatud meelt kõige erineva suhtes. Vastasel juhul muutub teistsugususs abjektsiooniks, mis on oma olemuselt kurnav ning selle vastu tuleb pidevalt tööd teha keelates või tuginedes seadustele, õigusele, kõigele näiliselt vankumatule. Teoses ““Hukkunud Alpinisti” hotell” on selgelt näha tegelaskujude elusamuslik käitumine ja liikuvus niiöelda paremaks inimeseks saamise poole.

Kirjandus

Davidjants, Kristiina 2012. “Hukkunud Alpinisti” hotell – romaanist kultuslinateoseks. *Eesti Päevaleht* 4.05.2012. https://epl.delfi.ee/artikkel/64344421/hukkunud-alpinisti-hotell-romaanist-kultuslinateoseks

Kristeva, Julia 2006. *Jälestuse jõud. Essee abjektsioonist*. Tallinn: Tänapäev.

Kromanov, Sergei (režissöör) 1979. *“Hukkunud Alpinisti” hotell*. Tallinnfilm. Pikkus: 93.00.

Lõhmus, Jaak 2010. Kaadris: “Hukkunud Alpinisti” hotell. *ERR*, 19.55. https://www.youtube.com/watch?v=1dk5VdrnlhE

Tark, Indrek 2019. “Hukkunud Alpinsti” hotelli” lavastamine võeti ette lootuses pääseda tasuta Šveitsi pulmareisile. *Eesti Päevaleht* 15.06.2019. https://epl.delfi.ee/artikkel/86536577/hukkunud-alpinisti-hotelli-lavastamine-voeti-ette-lootuses-paaseda-tasuta-sveitsi-pulmareisile

Tootsen, Jaan 2000. Uku Masingu *elusamus*. *Ööülikool*, 54.04. http://heli.err.ee/helid/oy/OY2000_Evald_Saag_Peep_Audova_Vello_Salum_Uku_Masingu_elusamus.mp3

JUUBILARIDE NURGAKE

Käesolev aasta oli semiootika osakonnas rikas erinevate juubelite poolest. Terve aasta vältel tähistasime erinevate ürituste ja hulga raamatute väljaandmisega Juri Lotmani sajandat sünniaastapäeva. *Acta Semiotica Estica* tagasihoidliku panusena avaldame siin juubilari ühe lühikese, kuid olulise teksti. Kuid selle suurjuubeli varju jäid kolm väiksemat. Nimelt said 70-aastaseks Ülle Pärli, Kalevi Kull ja Mihhail Lotman, kellel kõigil on silmapaistev roll nii Eesti Semiootika Seltsi kui meie semiootika osakonna töödes-tegemistes. Sel puhul avaldame siin kimbukese juubilaridesse puutuvaid tekste ja soovime õnne, tervist ja jätkuvat tahtmist semiootikale ja semiootikutele kaasa elada. Ja muidugi oleme alati rõõmsad uute kaastööde üle.

2005. a ilmus 50 eksemplaris *Summa hvolkloristika ehk tagasihoidlikke tähelepanekuid Tartu Ülikoolist (2002–2005)*, mille koostajaks oli Tiit Kuuskmäe ja toimetajaks Priit Põhjala. Valisime sealt välja juubilare puudutavad kirjed, kronoloogilises järjekorras. Enamus pärinevad loengutest, kui on mingid muud sündmused, on need eraldi ära märgitud.

"Hunt ja susi. Murdes vahe? Mõlemad murravad päris hästi," Mihhail Lotman selgitamas sünonüümide olemust.
"Mis on siis, kui mul on kotis midagi, millest ma aeg-ajalt tulistan?" Mihhail Lotman alkoholi tarbimisest spetsiaalse kotikese seest.
"Õige kass teeb mäu," Mihhail Lotman loomade häälitsustest läbi semiootiliste prillide.
"Ka märgi puudumine on märk," Mihhail Lotman semiootikast (selle puudumisel?).
"Ei saa öelda, et kauboid vahel filosofeeriksid," Mihhail Lotman ameerika strukturalismist.
"Kellelgi kuulipildujat pole juhuslikult?" küsib Mihhail Lotman loengu ajal kõrvalruumist kostuva puurimise ja kopsimise peale.
"Sõrme mahalõikamine on kõige kiirem viis kaalust alla võtta," Mihhail Lotman kaalujälgimisest.
"Pärast seda, kui inimesel on pea otsast ära löödud, ei saa teda kahjuks intervjueerida," Mihhail Lotman fantaseerib omapäraste kogemuste jagamise teemal.
"Eesmärk on kedagi ära tappa," Mihhail Lotman (loodetavasti siiski kellegi teise plaanidest).
"Probleem on putuka genitaali kõverusraadiuses," Kalevi Kull biosemi-

ootikast.

*

"Jumal ütles Aadamale, et ta nimetaks kõik linnud ja loomad. Aadam vastas, et ta ei viitsi," Mihhail Lotman nimede panemisest.
"Kooli direktor ütles mulle, et komsomolipiletit tuleb hoida rinnahoidja vahele õmmeldud väikeses taskukeses," Ülle Pärli vanadest headest aegadest.
"On olemas mingi jumalus, kelle nimi on Terve Hammas," Mihhail Lotman hammastest.
"Harakas – sihuke kriminaalsete kommetega lind," Mihhail Lotman ornitoloogiast.
"Preestri mööda põldu veeretamine," Mihhail Lotman maaviljelustehnikatest.
"Pidevalt pidi ta kedagi tapma," Mihhail Lotman Oidipusest.
"Mõni kass on gaasipliidil. Aeg-ajalt läheb ta keema," Mihhail Lotman nominalistidest.

*

"Tuleb võõras, küsib, mis su nimi on. Vastad nipitiri," Mihhail Lotman võõrastega tutvumisest.
"Mehe nõrgem koht on naine," Mihhail Lotman nõrkustest.
"Kristuse jaoks risti löömine – häh, käkitegu: ta on ju jooga!" Mihhail Lotman Tiibeti evangeeliumist, mille kohaselt Kristus oli hoopis buda munk.
"Aga ega me, kes ka mõtles, üldse ei mõelnud," Ülle Pärli pioneerilaulude laulmisest.
"*Solitaire* arvutist ära võtta – no see on revolutsioon!" Mihhail Lotman arvutimängudest.
"Kui sind võrgutab sinu käsi, siis raiu käsi ära," Mihhail Lotman (enese)distsiplineerimise meetoditest.
"Saksa uriin on 25% mürgisem kui prantsuse oma," Mihhail Lotman eksperimentidest rottidega.
"Üksainuke inimene luges ja see ka ei mäleta," Mihhail Lotman seminaris üles antud kohustuslikust kisjandusest.
"Ööbikud juba laulavad. Seda raskemaks see meie elu teeb," Kalevi Kull olukorrast riigis.
"Ma ei hakka teid segama," ütleb Mihhail Lotman ja lahkub kultuurisemiootika eksamiruumist.
"Semiootika on viis olla täiuslik," Kalevi Kull noortele semiootikutele kõige tähtsamast.

"Üldse ei saa enam täie tõsidusega suhtuda ühtegi asja. Kõik tundub nii naljakas," Kalevi Kull selgitab tudengitele semiootika pikemaajalisi kõrvalmõjusid.
"Kui õunapuud vigastada, siis saab reeglina rohkem õunu," Kalevi Kull jagab puuviljanduslikke näpunäiteid.

*

"Meie osakonna töövõime algab kell kaksteist. Veel parem kui kell kaks: siis on juba kõik töövõimelised," Ülle Pärli varasest magistrieksamist.
"Üks äpardus, mis meestel on suhteliselt tavaline, on millegi möödakallamine klaasist," Kalevi Kull äpardumissemiootikast.

John Deely seminar: Kalevi Kull, Peeter Torop, Silvi Salupere, Mihhail Lotman (hilineb) 7. jaanuar 2004

Tahvlil on dateeritud uusaja lõpp aastaga 1867, kui ilmus Charles Sanders Peirce'i peateos. Hilinemisega kohale jõudnud Mihhail Lotman: "Mul on üks küsimus. Miks uusaeg lõpeb 1867?"
Silvi Salupere: "No mõtelge..." Mihhail Lotman: "Hegel?"
Silvi Salupere: "Ei..."
Mihhail Lotman (irooniliselt): "Peirce-sündis?... Peirce-suri?"
Peeter Torop (lõbusalt): "Kaks!"

"See on see suurem ja kurjem," Kalevi Kull John Deely koertest.
"See on siis see aeg, kui sõna SEMIOOS ei kutsu esile mingeid kahvatusi ega turtsatusi," Silvi Salupere tutvustab John Deely ennustusi 25. sajandiks.
"Ma ei tea, kas ma hakkan uppuma või lähen panka," Mihhail Lotman kullakoti omamise dialektikast.
"Iga kivi võib olla ekslik," Kalevi Kull vastuseks Mihhail Lotmani kriitikale.
"Asi kisub väga esoteeriliseks," Silvi Salupere Kalevi Kulli ja Mihhail Lotmani vaidlust kommenteerides.
"Ta on raske siis, kui sul on valed teooriad," Mihhail Lotman jõe voolamise mõistmisest.
"Inimesed on nagu jõed: mõned sügavad, mõned madalad..." Peeter Torop katkestab diskussiooni Lev Tolstoi tsitaadiga.
"No olgu, ega ma ei mõelnud SEDA kivi, kui ma ütlesin!" Kalevi Kull tulises vaidluses sellest, kas kivid on ühtemoodi, kui keegi parasjagu ei vaata.

“Ainus, kes kirjutas semiootikateooria, on Eco. Ja olen Deelyga nõus – halvasti kirjutas,” Mihhail Lotman sellest, kuidas Umberto Eco semiootikateooria kirjutas.

*

“Kõik seadused on valeseadused,” Mihhail Lotman vahendab Jacques Derrida’d.
“Möödunud korral oli meil juttu sellest, et vaikust ei ole mitte kusagil,” jõuab Mihhail Lotman oma teoreetilise semiootika loengut alustada, kui kohe kõlab vali koputus uksele.
“Kus suitsu, seal tuld, kus jälge, seal Reedet,” Mihhail Lotman loob uut teoreetilist mudelit Robinson Crusoe ainetel.
“Ma ei saa aru – kui on nii lihtne seaduspärasus, siis miks sellest ei lähtuta,” Mihhail Lotman oma teooriast, et alates 1960. aastast on USA presidendivalimised ühegi erandita võitnud kandidaat, kes on olnud pikem ja vastasest kogukam.
“Jänesel on pikad kõrvad sellepärast, et ta on bioloogia uurimisobjekt,” alustab Kalevi Kull loengut zoosemiootikast.
“Aga ma arvan, et kui mõõdukalt rohkelt tarbida, võib küll tunduda nagu metsakohin,” Mihhail Lotman puskarist, mida eestlased metsakohinaks nimetavad.
“Saate aru – ma siin loengu lõpus natuke fantaseerin,” Kalevi Kull vahemärkusena oma pooleldi ulmeliste semiootiliste ideede kohta.
“Konn on ükskõik mis,” parafraseerib Mihhail Lotman tuntud ameerika semiootiku Charles Sanders Peirce’i veelgi tuntumat märgi definitsiooni.
“Ja kui ma veel tohiksin siin natuke fantaseerida,” Ülle Pärli fantaseerib Juri Lotmani terminoloogia üle.
“Loomulikult oli vene semiootikute hulgas ka puhtaid ja süütuid strukturaliste,” Ülle Pärli süütutest vene semiootikutest.

*

Mihhail Lotman alustab loengut pöördumisega Mihkel Kaevatsi poole: “Tere, Mihkel!” Mihkel naeratab ja vastab: ““Tere, Mihhail!”
“Pall on punane, Savisaar on punane jne,” Mihhail Lotman predikaatidest (loomulikult teoreetiliselt).
“Kotilised või?” Mihhail Lotman kängurude sugukonna kohta.
“See oli rumal nali,” Mihhail Lotman täpsustab olukorda.
“Kuigi mul tuli ka üks anekdoot meelde,” läheb Ülle Pärli teemast veidi kõrvale.
“Ma pakuks teile, et ma avaks suled,” Mihhail Lotman valmistub tahvlil sulgusid avama.
“Ma pean olema teiega resoluutsem, sest muidu ei liigu me edasi,” Ülle

Pärli keerulisest progressist seoses semiootika teise kursusega.
“Nõukogude Liidus olid inimestel riided,” Mihhail Lotman veenab tudengeid, et Nõukogude ajal ei käidud alasti.
“Naljad on kõik kuidagi rõvedad,” Mihhail Lotman viktoriaanlikust huumorist.
“See on minu fantaasia praegu,” Mihhail Lotman sellest, mis on mis.

*

“Ärme nüüd praegu veel laienda,” Ülle Pärli tudengite ettepanekust Vladimir Vernadski biosfääri laiendada.
“Tark inimene ei saa olla väga aus,” Mihhail Lotman teoretiseerib filosoof Rene Descartes’ist.
“Mis on pähkli identiteet?” Mihhail Lotman pähklitest. Pateetiliselt.
“Teatud tegelane tunneb ennast suletud ruumis hästi,” Ülle Pärli tekstilistest kangelastest.
“Inimene – elav laip! Mida teha? Meigime ära...” Mihhail Lotman 20. sajandi kehahooldusärist.
“Enamus asju maailmas ei klapi,” Mihhail Lotman vandenõuteooriatest.
“Supilinnast saab neid hästi,” Ülle Pärli sillutuskividest, millega visata.
“Päike paistab siis, kui on niigi valge,” Mihhail Lotman budistlikust filosoofiast.
“Need on nagu Tšehhovi väikesed asjad,” Ülle Pärli 3+2 õppekava moodulitest.
“Teie olete meie kõigi lootus. Ja kui ma teid vaatan, siis ma isegi usun sellesse,” Ülle Pärli noortest semiootikutest.
“Mõte on eesmärk, aga eesmärk on alati märk, mis on ees,” Mihhail Lotman kommenteerib Jacques Derrida mõttekäike.
“Automudelid ja rokkansamblid,” Ülle Pärli (koolkondlikult) kahtlastest asjadest.
“Järgmine kord on vist ülejärgmine kord. Järgige reklaami,” lõpetab Mihhail Lotman teoreetilise semiootika loengu.
“Mitte kättemaksu-, vaid altkäemaksuseadus,” Ülle Pärli keisrinna Katariina aegadest.
“Kujutame korraks ette, et me tegeleme teadusega,” alustab Mihhail Lotman oma mõttekäiku.
“Me ei kulutanudki teie aega üleliia,” kommenteerib tudeng Madis Kivisild semiootika koolkondade loengus Ülle Pärli kahetsust, et vaatamata üleläinud ajale ei jõutud jälle mitte kuhugi.
“Sellega me lõpetame. Täna ja üldse,” lausub Mihhail Lotman viimase teoreetilise semiootika loengu lõpetuseks.
“Kust Einstein teab, mida Jumal mängib?” Mihhail Lotman füüsik Albert

Einsteini veendumusest, et Jumal täringut ei mängi.

*

“Lähme edasi, me oleme natuke takerdunud,” lausub Ülle Pärli kirjandussemiootika loengus, vaatab kella ja ehmatab: “Oi heldeke, me pole üldse kuhugi jõudnud!”
“Kaua te ei ole surnud olnud?” usutleb Kalevi Kull noori biosemiootikuid.
“Kui Jeesus sündis, läks Euroopas kliima kohe palju soojemaks,” Kalevi Kull Jeesus Kristuse ja Euroopa kliima vahelistest seostest.
“Ma ei näe enam üldse. Mul jäid oma prillid koju ja mul on nüüd Peeter Toropi vanad prillid, millega tema enam üldse ei näe, aga mina hommikupoole veel näen,” Ülle Pärli nägemise keerukast maailmast.
“Teiega on huvitav niisama juttu ajada,” kirjandussemiootik Ülle Pärli pärast mõningaid mõtteheietusi semiootika osakonna kolmanda kursusega.
“Kompetents on meil üldse selline konstrueeritud asi siin ühiskonnas,” Kalevi Kull üritab lohutada hetkeks ebakompetentsena näivat Ene-Reet Soovikut.
“Jeesus on see, kes aitab välja,” Kalevi Kull Monika Tasa tööd kommenteerides.
“Lugeja arvab, et käiski seal mingi Ivan lõhkumas,” Ülle Pärli orkaanist Ivan, mis Ameerikat purustades ajakirjanduseski segadust külvas.

*

“Kuna Sebeoki nimega käib kaasas hea paljunemisvõime, siis juhtubki, et lõpuks on kõik inimesed Ameerikas Sebeokid,” Kalevi Kull bioloogilise evolutsiooni teoreetilistest mudelitest.
“Ainuke, millega ma hästi hakkama saan, on auto juhtimine,” Ülle Pärli oma suhetest tehnikaga.
“Mina jälle vaatan oma Brodski pilgu alt,” Ülle Pärli tutvustab oma lähenemist Indrek Hirve luulele.
“Ta pole mitte mutt, vaid pigem töökas mesilane, kes käib õielt õiele,” biosemiootik Kalevi Kull oma kolleegi Thomas Sebeoki olemusest.
“See ei ole mõistlik selliseid masinaid ehitada,” Kalevi Kull masinatest, mis omavad vajadusi.
“Need on minu enda kromosoomid,” Kalevi Kull videokahurdab seinale oma kromosoomide visuaalse representatsiooni.
“Kindlasti on suur edu,” Kalevi Kull robootika arengust semiootikute käe all.

*

Pärast Kalevi Kulli oma ja võõra loengus läbiviidud diversiteedieksperimenti selgus, et auditoorium koosneb järgnevatest isikutest: kolm Maarjat, kaks Sinist Valgust, kolm Põtra, kuus Kraanat, neli Saabast, kolm Kalevi Kulli, üks Viinamäe tigu, viis Kassi, kolm jonnipunni, seitse Moosirulli, kolm Andres Kurismaad ja lõpetuseks kaks Augustit.

Anti Randviiru doktoritöö kaitsmine 16. detsember 2004

"Never mix business with pleasure," Anti Randviir katoliiklusest.
"Nii – esimene kord sa pilgutasid silma, teine kord ei pilgutanud," kommenteerib oponent Kalevi Kull pärast kaitsja peal sooritatud lusikatrikki.
"Vastupidi," vastab Anti Randviir. /.../
"Mina kui kultuuriline tegelane ei oska seletada, miks mu silm pilkus," annab Anti Randviir alla.
Lusiklus jätkub. "Kui me juhtume nägema lusikatega vehkivat Kalevi Kulli, tasub kaduda silmapiirilt," Anti Randviir oma arvamusest sooritatud katse kohta.
"Võibolla annab meil siin semiosfääri siiski päästa?" Kalevi Kull üritab päästa Juri Lotmani semiosfääri potentsiaalsest surmast.
"Sotsiosemiootikasse olen sattunud semiootika osakonna süül," Anti Randviir oma sotsiosemiootilisest saatusest.

*

"Ampsamise ootus," Kalevi Kull puugisemiootikast.
"Aga tuleme ikka kunsti juurde tagasi, seltsimehed!" Ülle Pärli kutsub tudengeid kunsti juurde.
"Kõik on suhteline tegelikult," Ülle Pärli elust enesest.
"Väga suur vahe on elu ja surma vahel," Kalevi Kull oma ning võõra semiootikast.
"Ühesõnaga – seda saab siis ussidega ravida?" Kalevi Kull usutleb Jüri Parikut immunoloogilise allergia asjus.

Seminaride ja teaduslike tööde infotund 17. veebruar 2005

"Millegipärast läheb elu kogu aeg sitemaks," Kalevi Kull kodumaisest ülikoolist.
"Võtaks rõõmsamalt," Ülle Pärli süstib rõõmupisikuid.
"Ma kutsun üles, et tuleks ainult korralikud inimesed," Silvi Salupere selgitab oma eelistusi potentsiaalsete uute seminaristide osas.

*

“Mis siis, et vastik – ikka armastame,” Kalevi Kull omadest võõrastest.
“Mis maitse on inimesel? Selgus, et nagu sealiha, ainult et magus,” Mihhail Lotman võõrastest omadest.
“Peeter Toropile andsin ma selle artikli, sest tema peab ka kasse,” Kalevi Kull Thomas Sebeoki kassiartiklist.
“Hulludega olid hullud lood,” Mihhail Lotman keisrihull Pjotr Tšaadajevist.
“Lumikellukesed!” Kalevi Kull bioloogilistest võõrastest.
“Venelaste põhiline on see, et võib-olla Venemaad polegi,” Mihhail Lotman Venemaa piiridest.
“Teine leidub kõikjal... Kuigi teda pole olemas,” Kalevi Kulli vahekokkuvõte ühisseminarist EHI doktorandi Urve Eslasega.
“Skisoanalüüs,” Ülle Pärli repliik oma loengus toimuva Aleksander Bloki analüüsi osas.
“Üks eesti semiootik Thomas Ots. Ots nagu Georg. Thomas nagu Sebeok,” Kalevi Kull eesti meditsiinisemiootik Thomas Otsast.
“Oleneb sellest, kas küüned on enda poole,” Kalevi Kull küünesemiootikast.

Etüüd punases

Anti Saar

Kõik perekonnad on sarnased isemoodi. Nagu Mihhail Lotman, kasvasin ka mina kolmelapselises peres, koos kahe vennaga. Kuid et mina olin vendadest keskmine, saan ma ehk andeks, et alustan juttu Lotmanite pere keskmisest vennast.

Kunstniku ja kunstiõpetaja Grigori Lotmaniga puutusin ma kokku peamiselt kultuuri- ja džässiklubis Illegaard, mis vaevalt oleks oma nimetust väärinud, kui mõned progressiivsemad noored, nende hulgas mina paari sõbraga, poleks suutnud seal Shirley Bassey ja Stan Getzi igaõhtusse kordumisse määratud menukite vahele plaadimasinasse sokutada mõnd veidi värskema kõlaga albumit. Žanripiire torpedeerida me ei püüdnud, liiati arvestades, et meie maksejõud, mille eest muusikat tellida, oli toona vähem kui kasin. Peamiselt lakkusime sidruniga teed või granaatõunasiirupiga õlut, õlleraha puudusel aga erilist kokteili keefirist ja sestsamast siirupist, paksu valget rüübet, mis jättis kõrge klaasi seinale karmiinpunastes sukkades "säared" – midagi nii kaunist olen hilisemas elus väga harva kohanud. See oli meie *moloko plus*, piim nugadega, kui tsiteerida Anthony Burgessi *Kellavärgiga apelsini*.

Ikka ja jälle astus klubist läbi ka Grigori Lotman, küll mitte punastes sukkades, aga see-eest punase jopega, istus meie keski, jõi taimeteed ja alustas võrdlemisi ühepoolset vestlust lääne ja ida kunsti- ja muusikaloo obskuurseimatest peatükkidest, mis kandsid kuulaja enne, kui see arugi sai, suitsusest keldribaarist ja emakese Maa orbiidist kaugele kosmilistele radadele. See ei olnud mingi *small talk*, ehkki lõppes enamasti viisaka ja praktilise palvega saata auväärt kumiir viimasele bussile Annelinna, ja kui võimalik, panustada ka piletirahasse, et otsad kokku tuleksid. Griša ei tahtnud üksi pimedas liikuda, millalgi noil päevil oli talle tänaval kallale tungitud. Olid sellised ajad, aastatuhande vahetus, mil Tartus möllasid "skinnid" ja veidigi teistsugune väljanägemine võis tuua õnnetuid tagajärgi. Hea tõdeda, et see on tänaseks muutunud, ja hea tõdeda, et ka Grigori on jätkuvalt elu ja tervise juures. Pärast pikki aastaid kohtasin teda viimati möödunud kevadel, sedakorda kultuuriklubis Salong.

Ühel talvisel pärastlõunal, võisin olla kolmandal või neljandal kursusel, asutasin end minema TÜ raamatukogust Mihhail Lotmani seminari (või postseminari, kurat neil vahet teeb). Raamatukogu kohvik asus toona veel kolmandal korrusel. Ja väljudes kohvikust, kus olin küllap taas teekotikest leotanud, kohtasin Grigorit, kes oli üles seadmas

oma John Cage'ist ja Sun Ra'st inspireeritud maalinäitust. Maalid olid toredad ja ekspressiivsed, virtuooside portreed ja vist ka mõned abstrakttid. Näitus pidi avatama just mu (post)seminari ajal ning olin Grigorile juba öelnud, et ei taha sealt puududa. Aga muidugi leidus mul veerand tunnikest selleks, et aidata üles riputada mõnd maali ja tulla kõhklemata vastu Grigori seekordsele, sootuks ekstravagantsele palvele: värvigu ma ta habe punaseks nagu Babüloni preestril – täpselt neid sõnu ta kasutas. Ega midagi, suundusime tualettruumi, Griša koukis oma paunast välja kärtspunase värvi, pigistas seda mulle pihkudele ja ajas habeme õieli. Mätserdasin hoolega ja tulemus oli tõepoolest tore. Babüloni preester äratas aukartust ja usun, et mitte ainult minus. Värvi kuivades võinuks Grigori oma habemega mistahes skinnile üle kupu anda.

Ma ei kujuta ette, mis väega kunstnik hiljem parra puhtaks sai, aga minu käed jäid küünarnukkideni punaseks. Küllap oli tegu õlivärviga, aga kas ei olnud Grišal tärpentini kaasas või hakkas mul juba kiire, igatahes ruttasin ma Tiigi õppehoone poole, pruudi kootud villased sõrmkindad käes, kinnastes veretavad käelabad ja peas paaniline mõte: mis siis, kui …?

Palju mul valikuid oli?

1. Jätta (post)seminaris üleriided selga ja loota, et õppejõud sellest numbrit ei tee (tõenäosus hinnanguliselt 60%).
2. Võtta üleriided seljast, jätta kindad ja loota, et õppejõud sellest numbrit ei tee (tõenäosus hinnanguliselt väiksem, vast nii 40%).
3. Võtta üleriided seljast, kindad käest, ja peita käsi poolteist tundi laua all (tõenäosus, et õppejõud ei märka, hinnanguliselt 80%. Häbi, kui märkab ja hakkab huvi tundma, seda suurem. (Kriisistsenaariume visandades on tähtis hinnata nii tõenäosust kui ka tagajärgi!) Ja üldse, mistarvis ma sel juhul üldse kindad pidanuks käest võtma).
4. Võtta üleriided seljast, kindad käest, ja istuda oma lauda nagu õige mees. Konspekteerida, tõsta ehk kättki (mida juhtus haruharva). Sel juhul
   4.1. Mihhail märkab mu käsi, kergitab vahest kulmu, kuid läheb seminariga edasi (parim lahendus, tõenäosus hinnanguliselt 60%).
   4.2. Mihhail märkab mu käsi ega jäta nende värvimuutuse vastu huvi tundmata. Sel juhul
      4. 2. 1. leian mingi seletuse, mis Mihhaili väikevenda asjasse ei sega.

4. 2. 2. Ütlen: “Värvisin teie vennal habeme punaseks, et ta näeks välja nagu Babüloni preester”.

Mitu korda olen ma oma kirjatükkides tsiteerinud Jüri Parijõge, seda kohta veel mitte.

Mehed istuvad kasarmus, joovad. Järsku hüüab üks neist: “Uräädnik tuleb! Uräädnik tuleb viina otsima”. Meestel paanika: mis viinaankruga teha? Kes soovitab poludi alla peita, kes aknast välja visata. Viimaks tõuseb Tomberg ja nõuab viina enda kätte.

> Mina vaatasin, et mis ta nüüd selle viinaga teeb, ja ka teised vaatasid. Aga Tomberg võttis tühja veeämbri ja valas kõik viina ankrust ja pudelist sinna sisse. Ja mis järele jäi, selle valas toopi, aga toobi pani sinnasamasse ämbri kõrvale pingi peale. Ise ütles: “No las nüüd uräädnik tuleb, kurat!” Mina mõtlesin, et see Tomberg on rumal mees, et sealt leiab uräädnik kohe viina üles. Ankur ja pudel jäidki seina äärde maha.

Urjadnik tulebki, küsib viina järele, otsib ja tuhnib, norib Tombergiga muude asjade pärast ja viimaks küsib uuesti:

> “Kas viina on?”
> “No kurat, on jah, tahad, annan sullegi!” [vastas Tomberg.] Ja siis läks ise sinna viinaämbri juurde, võttis viinatoobi, jõi ise ja pakkus ka uräädnikule: “Säh, siin on viin!”[32]

Mõistagi ei jää urjadnik Tombergi uskuma ja lugu lõpeb meeste jaoks õnnelikult.

Aga kuidas toiminuks sina?[33]

---

[32] Poissmeeste kasarm. – Jüri Parijõgi. *Jutte*. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1958, 29–31.

[33] Kuigi toimetus püüdis avaldada survet, et antud tekstis virtuaalsena esituv Mihhail Lotman materialiseeruks ja me saaks teada, kuidas lugu lõppes, jäi autor endale kindlaks.

Juri Lotmani õpetus kui kõnelus[34]

Ülle Pärli

Head kuulajad, olen tänulik võimaluse eest kõnelda Juri Lotmanist, minu õpetajast ja hilisemast kolleegist, tänu kellele täna eksisteerib Tartu Ülikoolis üks väheseid semiootikas akadeemilist haridust andvatest institutsioonidest. Samas annan enesele aru, et võin oma lühikese sõnavõtu raames vaid pelgalt puudutada mõnda tahku tema tegevusest ja vaadetest.

Juri Lotmani positsioon ajas ja ruumis on juba ise semiootiliselt laetud: pärinedes Peterburi juudi haritlaste perekonnast, saanud hariduse Peterburis, õpetajatelt, kes kuulusid oma aja kirjandusteaduse eliiti, sai tema akadeemiline karjäär olema aastakümneid seotud Tartu Ülikooli vene kirjanduse kateedriga. Teaduslikud huvid lähendasid Lotmanit omakorda Moskvas 1960ndatel aastatel välja kujunenud semiootika koolkonnaga. Millest just tänu Lotmanile saab Tartu–Moskva koolkond.

Semiootikagi kui selline asetses nõukogude ametliku teaduse suhtes piirialal ja sundis peale enesekaitse, rünnakute pareerimise seisundi, mistõttu sellele hiljem on teatud suletust, elitaarsust süüks pandud. Teatud enesekesksust soodustas ka suhteline isoleeritus muust maailmast. Lotman, jagades oma muljeid ühest Norras korraldatud konverentsist (kui juba oli võimalik välismaal käia), kirjutab sõbrale ja kolleegile Boriss Jegorovile: teaduslikkus mõttes – tüüpiline Lääne jaoks: mitte eriti loominguline, aga väga hästi informeeritud (otse vastupidiselt meile – väga loominguliselt, aga halvasti informeeritult). Lotman on ka oma teoreetilistes töödes juhtinud tähelepanu asjaolule, et mitte ainult avatus, ka teatud suletus võib olla loomingut soodustav.

Olemuslikult andis aga semiootika võimaluse vene kultuuriga tegeledes end uurijana sellest mõneti väljaspoole asetada, vältimaks neid vene humanitaariale omaseid lähenemisi, mis seovad teadusliku lähenemise ideoloogiliste eelarvamuste mentaalsuse külge. Kuhu Lotman tõeliselt kuulus, oli vene XVIII–XIX sajandi kultuur, ja võiks isegi öelda, et tema kõige lähedasemaks mõttekaaslaseks ja inimlikuks eeskujuks oli Puškin. Eesti kultuuri jäi ta vaatlema distantsilt, elavaim suhtlus oli tal siin kahjuks ülikooli bürokraatidega. Kirjades vene kolleegidele ja sõpradele ei puudu teatud üksinduse, päris omast keskkonnast äralõigatuse noot.

Aja- ja kirjandusloolast Lotmanit lähendab Moskva semiootikute

[34] Saksa keele ja luule akadeemia kevadkonverentsil Tartus 16.–18. maini 2013 peetud ettekanne.

ringkonnale täpsete meetodite otsing kunstiteksti ja kultuuri analüüsiks. Kirjandusteaduses olid selleks juba pinnast loonud vene vormikoolkonna käsitlused, Praha lingvistikaringi kunstikäsitlus. Nüüd lisandus huvi strukturaalse lingvistika ja küberneetika vastu. Samas oleks vale taandada Lotmani kultuurikäsitlus strukturalistlikuks või poststrukturalistlikuks, nagu seda hiljem on tehtud.

Lotmani mõte liigub vabalt ühelt kirjelduse tasandilt ja vastavalt siis ühelt modelleerimise viisilt teisele. Nii näiteks tema kultuuritüpoloogiale pühendatud artiklid, mis selgitavad kultuuride strukturaaal-tüpoloogilise kirjelduse põhimõtteid, ilmuvad varem kui tööd, mis põhjalikult käsitlevad üksikteksti semantilist struktuuri ja teksti funktsioone kultuuris. Needsamad 1960. aastate artiklid viitavad ühtlasi vajadusele sellise kontsepti järele nagu semiosfäär, mis põhjalikumalt saab välja töötatud 1980ndatel ja mis muutub aja jooksul üheks Lotmani semiootika enim produktiivseks mõisteks.

Fookuse liikuvus, rakursside vahetumine on Lotmani mõtlemisele väga iseloomulik. Nii käsitletakse nt teksti kord kui keeruliselt ehitatud terviklikku struktuuri, kord vaadeldakse seda kui elementi kultuuris, mis annab tekstile funktsiooni ja selle kaudu määrab ka tema ehituse. Kultuur võib omakorda olla vaadeldud kui tekst, erinevad kultuurid aga moodustavad üksteisega suhestuses keeruliselt ehituva mitteühetaolise semiootilise reaalsuse.

Selline vaatlus meenutab plaanide muutmist filmis, või ehk kunstilist mõtlemist üldisemalt, kus detailide, konkreetsete kujundite taga avaneb suur üldistus, universaalsus. Aga universaalne ei eksisteeri muidu kui kehastununa konkreetses.

Tõlgete kaudu tuntakse rohkem Lotmani teoreetilisi käsitlusi. Tema vene kirjandusele ja ajaloole pühendatud monograafiad ja artiklid on aga semiootilistega tihedalt läbi põimunud, nende vahel valitseb täiendussuhe, mida ei olegi seni eriti uuritud. Vaid üks näide.

Kui Lotman avaldab 1960. aastate lõpus – 1970ndate alguses paralleelselt Gogoli, Tjuttševi, Pasternaki ja teiste vene poeetide loomingut analüüsivate uurimustega pea igas semiootika-alase väljaande "Töid märgisüsteemide alalt" numbris rea artikleid kultuurisemiootikast, siis ei tähenda see mitte niivõrd pööret teoreetiliste probleemide juurde, kuivõrd uute vaatenurkade omandamist, mõtestamaks uuritavaid nähtusi. Teisalt, juba tema varasemates kirjandusloolistes ja -teoreetilistes töödes võib näha neid suundumisi, mis saavad sõnastatud semiootilistes kontseptsioonides. Kui Lotman ütleb kunstiteksti kohta, et tähendus tekib erinevate koodide ristumiskohal, siis sarnast seaduspära võiks arvesse võtta tema enese tööde mõtestamisel.

Üldisemalt võikski öelda, et mida Lotman on pidanud oluliseks teksti ja kultuuri puhul – mitteühetaolisus, paljukeelsus, kultuuris kinnistunud kaanonitest ja harjumuspäraseks saanud keeltest kõrvalekaldumine kui uute tähenduste genereerimise võimalikkus, polümotiveeritus, arusaam, et piirangud, reeglid, väärtuste ja sümbolite süsteemid jätavad võimaluse ka vabaks mänguks – kõik see peegeldub tema enese teaduslikus pärandis. Nii nagu me ei saa lõpuni mõista teksti, kirjeldada täielikult tema struktuuri, nii ei saa ka Lotmani teaduslikku mõtet taandada kindlaks meetodiks, mida oleks võimalik kadudeta omandada ja rakendada. Seda enam et tema poolt kasutatavad mõisted võivad moodustada sünonüümseid seeriaid.

Samas võiks siiski esile tuua kahte väga üldist printsiipi, mida Lotman toob esile vaadeldavas nähtuses ja mis mõneti iseloomustavad ka temapoolset objekti konstrueerimise viisi. Ja mis teineteisega kombineerudes loovad paradokse ja konkureerivaid kontseptsioone. Need on:

- ratsionaalne, korrastav, abstraheeriv, tüpoloogiaid loov mõtlemine;
- mütoloogiline, poeetiline mõtlemine, mis loob vastavusi, korduvusi, samasust, annab olevale selle semantilise sügavuse ja tähendusrikkuse, tugineb arhailistele semantilistele binaarsustele maailma mõtestamisel, esitab ruumilisi mudeleid kui kultuuri korrastavaid invariante.

Mõlema jaoks saab siduvaks ajalooline mõtlemine, ajaline mõtlemine üldisemalt, lineaarsus, mis ei ole muidu omane ei ratsionaalsele teaduslikule ega mütoloogilisele mõtlemisviisile.

Ajalooline mõtlemine annab igale vaadeldavale nähtusele püsimatuse, muutuvuse dimensiooni ning seose minevikust pärituga ja tuleviku võimalustega, kujundab arusaamu muutuvuse seaduspärasustest.

Erinevaid vaatenurki siduvaks ja selle kaudu sünteesivat maailmamõistmist pakkuvaks võimaluseks on kunst. Lotmani semiootika ongi välja kasvanud kunstitekstide analüüsist. Kunstitekst kujundab arusaama igasuguse kultuurifenomeni kirjelduse suhtelisusest, jätab võimaluse objekti ümberkorrastamiseks uue koodi sisseviimise, rakursi või konteksti muutmise puhul. Kunstiteksti kahetisus ilmneb juba selles, et ta modelleerib üheaegselt tegelikkust ja autori isiksust. Kui sündmus, on kunstitekst motiveeritud ka adressaadi poolt. Olles osaline suhtluses, kujutab ta juba iseenesest tervet kommunikatsioonilist programmi – autorit, teadet ja teksti kujundavat sisemist lugejat. Olles ühtaegu kordumatu, individuaalne ja inimeksistentsi kõige üldisemaid ja sügavamaid

küsimusi püstitav, seob kunstitekst orgaaniliselt ühte üldise ja unikaalse. Lotman on juhtinud tähelepanu sellele, et kunstiteose kordumatus tekib paradoksaalsel moel erinevate korrastuste, süsteemide kokkuviimisel. Siit ka tõdemus, et me võime kirjeldada ainult teose allstruktuure, tähenduse loomise mehhanisme ja võiksime olla sellest teadlikud. Ja ometi – iga tõlgendus pretendeerib oma piiratuses terviku taasloomisele. Kunst ehitubki paradoksidele, taandamatutele vastuoludele.

Niisiis, kui tekst kõige üldisemas mõttes on isomorfne mõtleva isiksusega, on kunstitekst oma loomult võrreldav loomingulise isiksusega. Nii võiks ka Lotmani pärandit vaadelda kui tekstides fikseeritud maailma modelleerimise viisi. Kui erilist semiootilist süsteemi, mis säilitab eneses vabalt kulgeva mõtiskluse jooned, võimaluse arutluse käigus tõstatada uusi küsimusi, ülemineku võimalused ühelt kirjelduse tasandilt teisele. Mida võib pidada ühtaegu nii tugevuseks kui nõrkuseks, kui läheneda selgeid argumentatsioone ja tõestusi, järjepidevust nõudvate kriteeriumitega. Ühetähenduslikkusele püüdlemisele sekundeerib arusaam selle täieliku rakendamise võimatusest. Kultuuri kirjeldus ei saa vältida keelt, milles me suhtleme ja mis enesest kujutab juba meile ette antud maailma mõtestatust ja teisalt – tähenduse situatiivsust, ambivalentsust. Siin võiks viidata Gadameri mõttele, et keelelisele maailmale ei saa vaadata ülalt, väljaspool maailma keelelist kogemust. Seda puhtalt objektiks muuta.

Oma osa on Lotmani seisukohtade kujunemisel asjaolul, et tema teadusliku suhtluse lahutamatuks osaks oli suuline kõne. Sageli olid ideed ja uurimistulemused esmalt esitatud suulises vormis: arvukatel loengukursustel, erikursustel, konverentsidel ja seminaridel, semiootika suvekoolides, vestlustes vene kultuuriloo üle televisioonis. Tema viimane raamat – "Kultuur ja plahvatus" ongi Lotmani poolt dikteeritud ja tema õpilaste poolt kirja pandud. Heaks näiteks on siinkohal ka Lotmani kaasautorluses eesti koolide tarbeks koostatud krestomaatia 19. sajandi vene kirjandusest, mis ehitub kui autori vestlus õpilastega ("Räägime luuletusest…", "Tuleme tagasi loetu juurde…"). Lotmani vestluspartnerid on olnud väga erinevad: kitsas Tartu–Moskva koolkonda kuuluvate teadlaste ring, kolleegid vene kirjanduse kateedrist, üliõpilased, televaatajate avatud auditoorium, kooliõpetajad, õpilased. Vastavalt kuulajatele on ümber korrastatud ka kõneluse laad – vastastikku rikastavast teaduslikust dialoogist kolleegidega, keda mõisteti poolelt sõnalt, üliõpilasteni, loengud kelledele olid omamoodi ideede laboratooriumiks, autokommunikatsiooniks.

Kõneluses kui sellises peituvad mitmed Lotmani semiootika olemuslikud jooned.

Paradoksaalselt kannavad suulise kõne omadusi just Lotmani kõige

teoreetilisemad tööd, mis ehituvad kui ilmne või varjatud dialoog partneritega: nii nendega, kelledele Lotman toetub kui nendega, kelledele oma käsitlused adresseerib. On saanud juba üldiseks arutluse kohaks, miks Lotman oma töödes nii vähe viitab. Lotmani enese töödele võiks teatud mööndustega laiendada tema poolt "Jevgeni Onegini" kohta öeldut: võõras kõne saab siin keele orgaaniliseks osaks, mistõttu polüfoonilisus võib kõlada kui monoloog. Või tsiteerida Pasternaki "Doktor Živago" peategelase poeediks kasvamist "kõik sai sõnadeks minu sõnaraamatus".

Seevastu just vene kirjandusele pühendatud tööd on rikkad viidete, kommentaaride poolest, tekstoloogilised küsimused olid siin Lotmani jaoks väga olulised. Jällegi võime näha, kuidas vaba mõttearendus (aga Lotman on öelnud, et enne mõtet peabki juba olema mõte) põimub teadusliku täpsuse nõudega.

Hilisem kriitika on sageli end mugavalt positsioneerinud, võimendades Lotmani ühtesid või teisi külgi. Vastandpoolus – teatud mütologiseerimine – toimib samal moel. Minu arvates tuleks Lotmanis hinnata just paradoksaalsust, kultuuri ja eriti kunsti jaoks selgete "ühiste nimetajate" otsingute viljatuse tunnistamist. Olgugi et ta ise neist otsingutest kaasa oli haaratud.

Tänased dialoogipartnerid, olgu nendeks kasvõi minu nooremad kolleegid semiootika osakonnast, mõtestavad Lotmani kultuurikäsitlust juba laiemas teaduslikus kontekstis, aktualiseerides sellega erinevaid tahke tema mitmekülgsest pärandist.

Näideteks võiks siin olla: ümberkodeerimist, autokommunikatsiooni puudutavad kontseptsioonid, mis annavad täiendava rakursi tänapäevastele politoloogiateooriatele; nimetamise, nime semiootika probleemistik, kus võib olla viljakas Lotmani ideede ühildamine analüütilise filosoofia kontseptsioonidega; tänapäevane transmeedialisuse teooria ja Lotmani tõlgitavust-mittetõlgitavust käsitlevad tööd; biosemiootika ja kultuurisemiootika lähendamine; identiteedi ja kultuurilise polüglotismi problemaatika; Lotmani vaadete seosed hermeneutika ja fenomenoloogiaga.

Seda loetelu, mis annab tunnistust, et Lotmani kõnelus ja kõnelus Lotmaniga ei ole katkenud, võiks täiendada. Dialoogi käigus omandab ka Lotmani enese õpetus aja jooksul uusi jooni. Uued kontekstid annavad sellele uusi funktsioone, mis seavad omakorda ümber aktsente. Jälle võime tõdeda, et see, mida Lotman on öelnud teksti elu kohta kultuuris, iseloomustab tema enese õpetuse mõistmist muutuvas ajas ja ruumis.

Mida inimesed õpivad?

Juri Lotman

Tartu Ülikooli juures 1990. avatud Vene gümnaasiumi avaloeng.

Kõigepealt lubage teid õnnitleda, et te olete Ülikooli seinte vahel ja meie ühise töö alguse puhul.

Ülikooliharidus nagu igasugune kõrgem haridus on samm edasi võrreldes keskkooliga. Ja üks selle astme eripärasid on, et siin ei ole enam ülemaid ja alamaid – õpetajaid ja õpilasi – vaid siin on kõik kolleegid, st inimesed, kes töötavad koos. Kõrgema õppeasutuse töö põhimõte on koostöö, st kui ühed tahavad õppida ja teised aitavad neid selles. Sundus, kohustuslik "vägivaldne" kontroll jäid madalamale astmele. Ka õppejõudude suhtumine teisse saab olema teistsugune. See on kolleegi suhe nooremasse kolleegi.

See aga ei tähenda, et saab olema kerge, vaid et läheb raskemaks. Ja üldse, midagi kerget hea asja puhul olla ei saa. See saab olema raske, sest pole karmimat kontrollijat kui inimene ise (kui ei ole sellist sisemist kontrolli, ei saa olla ka kõrgharidust). Tõsi, ei ole sellist piiri, mis eraldaks meis lapsepõlve, seejärel nooruse… Nii keskkooli kui ka lapsepõlve elemendid tungivad tihti ülikooli: pole vaja teha saladust, et mõned üliõpilased ütlevad teistele ette ja näevad isegi teatud väljakutset selles, et vähem õppida ja saada paremaid hindeid. See on koolilik lähenemine ja on normaalne vaid omas ajas: "On naeruväärne tuulepäine vanur, on naeruväärne ka soliidne noormees".

Teil võib täna alata uus vanus. Vanus ei ole mitte elatud päevade hulk, vaid käitumisviis, mida te võite teostada. Aga mõelgem! Ma ei öelnud juhuslikult nii – seda sõna armastas filosoof Sokrates. Sokrates ei õpetanud kunagi õiget käitumist, ei vastanud kunagi õpilaste küsimusele "Tehke nii!" Ta ütles "Mõtleme!" Aga mida tähendab "mõtleme"? Teie ei tea, mida teha, mina ka ei tea, kuidas te peaks käituma. Te tulite mitte kui kooliõpilased saama õiget vastust, te tulite kolleegi juurde nõu

küsima, koos mõtlema. Aga koos mõelda on tõesti parem. Just erinevused arvamustes aitavad lähemale jõuda tõele.

Vaadake, kes me teiega oleme? Võib öelda, et me oleme väga targad ja head masinad. Me oskame teha palju erinevaid asju. Aga milline on iga sellise masina eripära? Kõigil on erinevad näod. Aga milleks? Oleks ju palju lihtsam, kui kõigi näod oleks ühesugused. Oleks vähem vigu… Kuid millegi jaoks on vaja, et meil oleks erinevad näod, erinevad iseloomud, erinev kogemus, et me kõik oleks erinevad inimesed.

Filosoof Rousseau, kes kirjutas kõige avameelsema raamatu inimkonna ajaloos, kus ta lihtsalt rääkis iseendast, oma headest ja halbadest (ka nende üle võib uhkust tunda) iseloomuomadustest. Rääkis oma häbiväärsetest tegudest, avas ennast täielikult, pani epigraafiks "Nahaga ja nahata"[35]. Selles raamatus ta kirjutas: "Ma olen selline nagu kõik ja ma ei ole kellegi teise moodi." See on väga sügavmõtteline märkus: inimene on, esiteks, samasugune, nagu kõik teised, ja teiseks, ta on indiviid, ta on just selline ja rohkem niisuguseid ei ole. Seetõttu võib ta öelda midagi niisugust, mida teised ei tea. Ja seepärast on kogu meie elu, kogu meie õppimine korraga kahe tee peal. Ühte teed pidi me läheme, et olla nagu teised, et mõista teisi inimesi ja et nemad mõistaksid meid. Kuid tuleb ka meeles pidada, et teisel ei ole mind kerge mõista. Näiteks liiklusreegleid me mõistame kõik ühtemoodi, välja arvatud need, kes neid ei tea või teavad halvasti. Aga kas Puškinit mõistame kõik ühtemoodi? Ei, igaüks erinevalt. Ja ärge öelge, et ühed mõistavad teda õigesti ja teised mitte. Puškin on teie ees, justkui oleks ta kirjutanud just praegu ja just teie jaoks. Teil on kogu aeg võimalus vestelda geniaalse inimesega, kes tahab teile midagi öelda. Tehke ainult kõrvad lahti, olge tähelepanelikud! Meie sajandi põhihäda on selles, et meil on kinni nii silmad kui kõrvad. Ja teie hariduse märkimisväärne osa seisneb selles, et avada silmad ja kõrvad ja näha, nagu ütles Gogol, seda, "mida ei näe ükskõiksed silmad…".

Ja siin me jõuame ühe asjani, mis on teile tuttav mitte eriti kirjakeelse, kuid kõigile arusaadava väljendi kaudu "Mul on suva!"[36] Inimese kultuuri võib määratleda ühe tunnuse järgi: millest tal ei ole ükskõik, mis teda puudutab.

Iga inimese elu möödub teatud isoleeritud ringides. Üks elab väikses ringis, teine natuke suuremas, kolmas päris suures. Meie ringi suuruse määravad ära mitu asjaolu: mida me teame, mis meid huvitab ja üks väga oluline punkt – mis teeb meile haiget? Ühel on valus, kui saab kõrvakiilu,

---

[35] Jean-Jacques Rousseau "Pihtimuse" epigraafiks on "Intus et in cute". *Tlk.*
[36] Originaalis "А мне наплевать". *Tlk.*

teine aga ütleb selle peale: vastu nägu, see pole ohtlik, peaasi, et eluvaim sees. Ring on suurem, kui solvangule vastatakse duelliga ja inimene väidab, et solvang on surmast hullem: surm ei saa inimest alandada, aga solvangut ei ela ma üle. Teine ütleb, et ma ei taluks kui solvatakse minu lähedasi, ma ei lase solvata oma lapsi, oma ema, aga võõrast inimest… Kui on valus võõra valu pärast, siis see ongi kõige suurem ring, kultuurse inimese ring.

Muidugi ei ole võimalik teha nii: hommikul ärkasin üles, tahtsin saada kultuurseks ja hakkasin kaasa tundma alandatutele ja solvatutele. Nii ei saa ja kõige paremad kavatsused siin ei aita. Hinge tuleb arendada. On palju tunnuseid, mis eristavad inimest loomast. Ma ei räägi siin sellest, et inimene on tark ja loom on loll. Loomad ei ole sugugi mitte lollid, nad on vägagi targad, aga nende tarkus on alati seotud konkreetse situatsiooniga. Teate väljendit: "Nagu oinas uue värava ees". See ei tähenda, et oinas on rumal loom. Oinal on kõrge intellekt. Aga see intellekt on uues situatsioonis võimetu. Inimene on alati ettearvamatus situatsioonis. Ja siin on tal ainult kaks jalga – intellekt ja südametunnistus. Nii nagu südametunnistus on ilma arenenud intellektita pime, kuid mitte ohtlik, nii on ohtlik intellekt ilma südametunnistuseta.

Me elame väga huvitaval ajal. Ja kuigi ebahuvitavaid aegu pole olemas, on siiski selliseid, mil ajaloolased jätavad leheküljed puhtaks, väites, et midagi ei juhtunud. Aga neil aegadel, kui leheküljed on täiskirjutatud, ei ole inimese elu kerge. See aeg nõuab inimeselt palju, inimene lakkab olemast mutrike, tal tekib valikuvõimalus käituda ühel või teisel viisil. Millisel? Selleks on talle antud südametunnistus ja seepärast võib teda hukka mõista. Ei saa kohut mõista kivi üle, et ta langeb alla, aga ärge öelge endale: "Ma olin sellises olukorras, ma ei tahtnud midagi halba, aga olid sellised asjaolud ja ma ei saanud teisiti käituda". See on vale! Ei ole selliseid olukordi, kus ei saaks käitud teisiti. Aga kui teiega niimoodi juhtub, siis, tähendab, teil puudub südametunnistus. Südametunnistus dikteerib meile, kuidas käituda valikuolukorras. Aga valik on alati. Valik on raske, seepärast on loll olla kerge, temalt ei tulda aru pärima. "Mind kästi, mis ma sain teha?", "Mind toodi kohale, proovige ise…"

Tuletan teile meeldi Puškini sõbra dekabrist Puštšini sõnu jutuajamisel tsaariga. Inimene, kelle käed olid raudus, vastas Nikolai küsimusele: "Kuidas te küll julgesite sellist asja ette võtta?" – "Muidu oleks ma tundnud ennast lurjusena". See tähendab, mul on südametunnistus, on valik: kas käed raudus või tunda ennast lurjusena. Ajalugu näitas, et nende inimeste kõlbelisus, kõrge moraal, aitas neil üle elada kõige raskemaid katsumusi väljasaadetuna Siberisse. Ja füüsiliselt säilisid nad paremini, kui need, kes Nikolai ajastul reetsid oma sõbrad, tegid pärast karjääri ja

kõik oli neil väliselt suurepärane…

Niisiis, mida inimesed õpivad? Inimesed õpivad Teadmist, inimesed õpivad Mälu, inimesed õpivad Südametunnistust. Need on kolm õppeainet, mis on hädavajalikud igas koolis ja mis kõik sisalduvad kunstis. Kunst on oma olemuselt Mälu ja Südametunnistuse raamat. Me peame vaid õppima seda raamatut lugema.

Tõlge vene keelest Silvi Salupere

Originaal: Лотман Ю. М. 1994. Чему учатся люди? – *Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа*. Москва: “Гнозис”, 459–462.

KROONIKA 2021

Biosemiootika aastakonverents 26.–29. juulini 2021

Biosemiootikute üleilmne kokkusaamine *Gatherings in Biosemiotics* on teoks saanud alates aastast 2001 järjepannu igal aastal. Kroonviiruse pandeemiaga seotud piirangud muutsid olusid ja ürituse vormi 2020. aastal (Kull 2021a, 2021b; Rodríguez H., Lacková 2021). Ka järgmisel aastal oli ülikoolidel konverentside korraldamine raskendatud. Otsides kohta 2021. aastaks, leidsime selle lahkes Batesoni Instituudis Rootsis. Keskust juhatab **Nora Bateson** (Gregory Batesoni tütar), tal oli varasemalt sidemeid mõnede biosemiootikutega (V. Alexander, L. Bruni, K. Kull), temast siis saigi selle kohtumise perenaine. Ettevalmistusena konverentsiks korraldati Tartus Baeri majas 13. juulil 2021 semiosalong (Chávez Barreto jt 2022). Kui tavaliselt on aastakonverentsi programmi kokkupanijaks olnud kohalikud korraldajad, siis seekord tegi peamise organiseerimistöö biosemiootika seltsi asepresident **Donald Favareau**, ise Singapuris olles.

Konverents toimus esmaspäevast neljapäevani 26.–29. juulil 2021. Et aeg oleks sobiv ka teispool ookeani, algasid istungid iga päev kell pool kaks Rootsi aja järgi. Ettekande aeg kõigil 20+10 minutit. Kõik neli päeva on järelvaadatavad.[1] Ilmus 56-leheküljeline abstraktide raamat.[2]

Kohapeal Stockholmis olid lisaks Nora Batesonile veel **Yogi Hendlin**, **Tyler Bennett**, **Ľudmila Lacková**, **Borys Jastrzębski**, **Joanna Rączaszek-Leonardi** ja mõned kohalikud. Paigaks oli NAV keskus, Uppfinnargränd 7. Akadeemilised ettekanded, nagu ikka. Seekord kokku 40. Esinejate seas **Peter Cariani** (küberneetika, neurosemiootika ja neurofenomenoloogia), **Phillip Guddemi** (semiootiline toestik ja Batesoni mänguparadoks), **Peter Harries-Jones** (Warren McCullochi ja Gregory Batesoni seostest: "Kommunikatsioonilises maailmas pole objekte"), **Alexei Sharov** (protosemioosist) jt. Lisaks teisipäeval muusikaõhtu, kus **Stephen Nachmanovitch** ja **David Rothenberg** sidusid oma ökohelidest inspireeritud pillimängu biosemiootika ideedega.

Eestist esinesid **Timo Maran** (väljasuremisest ja tumedaist omailmadest), **Nelly Mäekivi** (omailma tagasipöördumisest euroopa naaritsa näitel), **Andres Kurismaa** (parabioosist ja hormeesist), **Ekaterina Velmezova** (bioesteetikast ulmekirjanduses) ja **Kalevi Kull** (ilu

---

[1] https://www.youtube.com/channel/UCKbcWSx7BjQJMtJGbta8YwQ.

[2] https://www.academia.edu/89845358/Gatherings_in_Biosemiotics_2021_Abstracts_Book.

biosemiootikast) ning tudengid **Tyler Bennett** (kvaasimärgist), **Israel Chávez** (Thomas Sebeoki vaateist keelele), **Oscar Miyamoto** (vareslaste episoodilisest mälust) ja **Andrew Creighton** (intersubjektiivsusest vangistatud delfiinide näitel). Me Katiaga osalesime Puhtu bioloogiajaamast.

Sisulise tendentsina, mis seda konverentsi iseloomustas, võib märgata integratiivsuse taotlust – nii strukturaalse kui dünaamilise semiootika rakendamist bioloogiasse, koolkondade erinevuste ületamise püüdu.

Alates Berkeley's toimunud aastakonverentsist on Biosemiootika Seltsi juhatus (sellesse kuulub kümme liiget) andnud Hoffmeyeri auhinna eriti hea ettekande eest värskele uurijale (*early career researcher*). Selle on varem saanud Tyler Bennett (2018), Ivan Fomin (2019), Adam Kłóś ja Przemysław Płonka (2020), seekord siis **Joshua Bacigalupi** (2021) semiogeneesi teemalise ettekande eest.

Kirjandus

Chávez Barreto, Eugenio Israel; Miyamoto Gómez, Oscar S.; Bennett, Tyler James; Lacková, Ľudmila; Kull, Kalevi 2022. *Funktionskreis* and the biosemiotic signifieds: Towards the integration of semiotics. *Sign Systems Studies* 50(2/3): 433–452.

Kull, Kalevi 2021a. Biosemiootika kahekümnes aastakonverents 2020. *Acta Semiotica Estica* 18: 173–174.

Kull, Kalevi 2021b. Biosemiootika Välu. *Acta Semiotica Estica* 18: 175–176.

Rodríguez H., Claudio J.; Lacková, Ľudmila 2021. Lessons Learned: the 20th Gatherings in Biosemiotics. *Biosemiotics* 14(3): 531–536.

Kalevi Kull

XIII Tartu Semiootika Suvekool 13.–14. augustini

Tartu Semiootika Suvekoolid on alates aastast 2011, mil peeti VIII suvekool Palmses, toimunud iga kahe aasta tagant. Nii oli kavas pidada järjekordne, kolmeteistkümnes suvekool 13.–16. augustil 2021 Viljandi külje all Sammulis, teemal *Semiotic horizons: time, memory and future(s)*. Kuulutused olid laiali saadetud, peaettekandjaiks kutsutud Sanna Ahvenharju Soomest, Kourken Michaelian Prantsusmaalt ja Morten Tønnessen Norrast. Ringkiri, mille kokkupanekul oli oluline osa Katre Pärnal ja Oscar Miyamotol, kirjeldas teemat muuhulgas nii:

> What is the link between the past, the present and the future? This ubiquitous question is not new to semiotics, but still has the potential to make us rethink its development as a discipline born 'ahead' of its own epoch. What is more, it makes us envision a semiotics-driven anthropocene where sciences and humanities could ethically go hand in hand. [...] In this spirit, the Tartu Summer School of Semiotics aims to resume the dialogue between different branches of semiotics, and with other disciplines, as a community that studies change in a diversity of ways. Namely, through James' specious present; Peirce's temporal causation; Saussure's synchrony and diachrony; Uexküll's perceptual and developmental times; Wittgenstein's memory-time and information-time; Bakhtin's chronotopes; Lotman's unpredictability; Grusin's premediation, or Fraser's biotemporality. [...]

Ent kroonviiruse hoovused ajasid asjad sassi, ning suve keskel, 12. juulil 2021 saatis semiotics@ut.ee laiali teate, et seekord jääb plaan katki. Ometi, me tudengeil-doktorantidel oli hoog sees, ning nad otsustasid suvekooli ikkagi teha. 8. augustil potsatas semiootikute listidesse kiri, mis algas nii:

> You are welcome to participate in a spontaneous Semiotics summerschool in Takkama talu, Viljandimaa (58.331595, 25.615749) on 13–14 August 2021 (or until Sunday, 15 August depending on your participation).

Seminariruumis (foto: Keily Tammaru)

Eestvedajaks Keily Tammaru, paigaks tema vanaisa talu Vardja külas Viljandimaal. Seal siis suvekool ära peetigi. Pisemana, aga ikkagi.

Niisiis oli suvekooli avapäev reedel, 13. augustil, mil esimeste osalejatega sai peetud ümarlauaarutelusid, aga ka niisama uuritud, mis kellelgi parajasti käsil on või mis täheldusi on elust-olust hiljaaegu tehtud. Õhtust ei puudunud ka võimalus sauna minna.

Ettekannetega alustati 14. augustil. Teesid olid riputatud kaminasimsile:

Ekaterina Velmezova – Jaan Kaplinski and his contacts with Tartu-Moscow semiotic school;
Aleksandr Fadeev – The zone of proximal development of semiotics: how can semiotics support the future research in education and learning;
Kalevi Kull – One moment in time – in biosemiotics.

Avasõnadeks rääkis Kalevi Kull Tartu semiootika suvekoolide ajaloost. Seejärel sai igaüks sõna, et end tutvustada ja oma mõtteid jagada põhjalikus tutvustusringis.

Ettekannete osas andis Ekaterina väga huvitava ülevaate Jaan Kaplinski seotusest semiootikaga, tema isiklikest suhetest Juri Lotmani, aga ka Aleksander Pjatigorskiga. Kaplinski olnud isegi kahelnud, kas valida ilukirjutaja kutse või pühenduda akadeemilistele kirjatöödele. Ta oli huvitatud lingvistikast, mis viiski ta kokku Tartu–Moskva koolkonnaga.

Aleksandr Fadeev jätkas haridussemiootika ja kaasaegsete õppematerjalide teemal, mille keskmes on transdisiplinaarsed ja infotehnoloogilised lahendused.

Kalevi Kull avas uue teema ja pühendas suure osa oma jutust esteetika biosemiootilistele alustele.

Iga ettekande juurde kuulus üksikasjalik küsimuste-vastuste-arutelu osa. Lõpetuseks jäänud paneeldiskussioon rullus sujuvalt lahti viimase ettekande järgse arutelu lõpus. Ruumi täitva aruteluga võetigi XIII Tartu semiootika suvekool kokku.

Õhkkond oli suurepärane. Keily vanaema saatis seminariruumi teisest majast pannitäite kaupa sooje õunakooke. Ettekannete vahel käis jutt õues.

Keily Tammaru, Kalevi Kull

Suvekooli osalisi (foto: Lilia Fadeeva)

NASS XII "Meaning in Perception and the Senses" 5.–7. novembrini

5.–7. novembrini 2021 toimus Vilniuse ülikoolis Põhjamaade Semiootika Assotsiatsiooni (*Nordic Association of Semiotic Studies*) 12. konverents **"Tähendus tajus ja meeltes"**. Algselt oli kogunemine planeeritud toimuma suvel, kuid lükkus koroona tõttu sügisesse ning hübriidvormi. Konverentsi korraldasid Algirdas Julius Greimase semiootikakeskus ning Kirjandusteooria ja filoloogia valdkond, korralduskomisjoni eesotsas Paulius Jevsejevas.

Konverentsi keskmes olnud taju ja meeled on peamised vahendid ümbritseva keskkonna, enda ja teiste organismidega kontakti saamiseks ning on sellisena maailmas tähenduse kogemise ja loomise aluseks. NASS XII ettekannetes käsitleti taju- ja meeleprotsesse nii konkreetsemalt erinevates nähtustes kui üldisemalt seoses semiootiliste teooriate ja kontseptsioonidega. Programmi mitmekesisus näitas, et korraldajate

üldteema valik oli asjakohane: taju ja meeled on semiootikas äärmiselt oluline, isegi vältimatu uurimisala.

Jacques Fontanille (Limoges'i Ülikool) käsitles konverentsi alguse plenaarettekandes meelte semiootilisi omadusi, nende sünteesi avaldumist kujutluses ja intuitsioonis, transsensitiivsust, erinevat tüüpi tundmuse välju ja kehastumise viise. Veebi vahendusel osalenud plenarist **Kay O'Halloran** (Liverpooli Ülikool) rääkis, kuidas semiootilised ressursid kujundavad mõtteid ja reaalsust, tutvustas arvutiteadlastega koostöös läbi viidud multimodaalse analüüsi uuringut ning tõi näiteid digiajastust kui "ühesuunalisest peeglist". **Irina Melnikova** (Vilniuse Ülikool) intermeedialisuse-teemaline plenaarettekanne keskendus muusika ja filmi, kuulmise ja nägemise suhetele tähenduse loomisel. **Frederik Stjernfelt** (Aalborgi Ülikool) rääkis väitest (*assertion*) Peirce'i loogikas. **Irene Mittelberg** (RWTH Aacheni Ülikool) vaatles žesti kui meele(seisundi)ga seotud füüsilist meediumit ja viise, kuidas inimesed kirjeldavad kogemusi nt filmihelist, maalidest ja arhitektuurilisest ruumist.

NASS XII pani meeled meeldivalt proovile. Kuigi ettekandepäevad (ühes või kahes paralleelses sessioonis) olid väga pikad ning nakkushaiguste leviku piiramiseks pidid osalejad konverentsi toimumise ruumides maske kandma, oli kõigil kohalviibijatel väga hea meel pärast pikka isolatsiooniperioodi taas füüsiliselt kokku saada. Kolmel päeval toimus kokku 10 sessiooni, sh eelnimetatud 5 plenaari ja 52 ettekannet. Lõunasöögid toimusid erinevates restoranides, kuhu jalutuskäigud andsid võimaluse tiheda programmi sekka ka linna avastada ja väiksemates seltskondades mõtteid vahetada. NASS XII raames toimus ka Põhjamaade Semiootika Assotsiatsiooni üldkogu, kuhu tavapäraselt olid oodatud kõik konverentsil osalejad.

NASS XII osalejaid (foto: Oscar Miyamoto).

Vilniuses olid arvukalt esindatud Tartu Ülikooli semiootika osakonna doktoriõppe tudengid: **Israel Chávez** tegi ettekande modelleerivatest süsteemidest ja semiootilistest struktuuridest, **Karl Joosep Pihel** rääkis

kehalistest diagrammidest muusikas, **Elli Marie Tragel** *mindfulness*'ist kui enesekummastuse tehnikast, **Alexandr Fadeev** pidas ettekande sisekõnest ja tähendusloomest kunstitekstide tajumisel, **Muzayin Nazzarudin** kirjeldas Merapi vulkaanipurske näitel keskkonna märkide tajumist ning nende kultuurilisi tõlgendusi, **Oscar Miyamoto** tegi ettekande zoosemiootikast ja Paul Ricoeurist seoses loomade meeltega ning TÜ semiootika osakonna külalisdoktorant **Jamila Farajova** sensoorsetest koodidest valitud müütide näitel. Eestist osalesid konverentsil veel **Kadri Tüür** ettekandega Valdur Mikitast ja sünesteesiast (veebi vahendusel), **Carlos H. Guzmán** meeltesse sekkumise strateegiast, mida triksterid kasutavad petliku kujutluse tekitamiseks, **Lauri Linask** tajuväljadest Lev Võgotski ja Aleksandr Luria tööde põhjal, **Kalevi Kull** tähendusele viitavatest kontseptsioonidest bioloogia teooriates (veebi vahendusel), ning **Mark Mets** semiootilisest raamistikust digitaalsete kultuuriandmete analüüsil. TÜ semiootika doktorandi Israel Chávezi ettekanne pälvis NASS teaduskomisjoni hinnangul konverentsi parima tudengiettekande auhinna. Israeli ettekannet ilmestasid ka talle omapärased käsikirjalised ja tema enda illustreeritud slaidid.

Israel Chávez "On Modeling Systems and Semiotic Structures" (foto: Oscar Miyamoto).

Konverentsi programm ja abstraktiraamat on kättesaadavad kodulehel http://nordicsemiotics.org/?page_id=595 ning ettekannete lindistused on järelvaadatavad NASS YouTube'i kanalil https://www.youtube.com/channel/UCB16zDgeHK21frWYfw2gA3A.

Elli Marie Tragel

Semiosalong "Transmutation and other semiotic mechanisms"

2021. aasta kevadine Semiosalong toimus võrgus, esimene sessioon 15. aprillil. Kevade teemaks oli "Muundus ja teised semiootilised mehhanismid" ning ettekanded peeti inglise keeles. Korraldajate sõnul oli seeria keskmes tähendusloome mehhanismide paljusus: väiksed informatsioonikillud, millest tähendusi kokku pannakse, pärinevad eripalgelistest allikatest ja märgisüsteemidest. Iga tähendus on paljune. Niisiis oli põhiküsimusteks: missugused suhted valitsevad märgisüsteemide vahel? Kuidas saavad nad üldse koos toimida? Tõlge märgisüsteemide vahel on alati muundamine.

15. aprillil rääkisid **Tyler J. Bennett** ja **L'udmila Lacková** (mõlemad Palacký ülikoolist), vastavalt teemadel "Rosetta stoned: The alphabet, the goddess and schizoanalysis" ja "Between form and substance: A non-orthodox reading of Hjelmslev". Tyleri ettekande eesmärk oli logotsentrismi seespidine lammutamine skisoanalüüsi kaudu ning sisaldas hoiatust: kas olete valmis täielikuks destratifikatsiooniks? L'udmila põhimureks oli näidata, et suhe vormi ja substantsi vahel Hjelmslevi töödes ei ole sugugi sirgjooneline ega binaarne, mistõttu nõuab nüansseeritumat lähenemist.

29. aprilli sessiooni alustas **Mark Mets** (Tallinn) teemal "Cultural data and semiotics: Transformations and systems", kes keskendus kultuuri digitaliseerimisele ja suurandmetega seotud probleemidele. Ennekõike arutles Mark semiootika (kriitilise) potentsiaali üle andmeanalüüsi tõlgendamisel. Jätkas **Andrew Creighton** (Tartu), kelle ettekanne kandis pealkirja "Implosion, umwelt and formal rationalization". Andrew rääkis sellest, kuidas tähenduse implosioonid formaalsetes ratsionaliseeritud süsteemides muundavad ja reguleerivad bioloogilist elu ja selle võimet maailmaga suhestuda.

Kujundus Mehmet Emir Uslu

14. mail rääkis kõigepealt **Elli Marie Tragel** (Tartu) teemal "Catch a bull at four: Transmutation and mindfulness". Keskmes olid budismi ja semiootika seosed, mis lubavad kirjeldada teadmisviiside paindlikkust ja sisemist tühjust. Teadmisviiside mõistmine viib enesemuunduseni ühest süsteemist teise (ja teispoole teistki). Edasi kõneles **Herman Tamminen** (Tartu) teemal "Will the sun shine on thy soul gods' lustre of gold or, Notes from between the above and below". Hermani kõne otsis seoseid kulla, jumala ja päikese vahel lähtuvalt analüütilisest psühholoogiast ja kultuurisemiootikast.

28. maid alustas **Mariam Nozadze** (Tbilisi). Tema pealkirjaks oli "Semiotic features of recognizing the Homeric hero. A study of adaptation poems". Ta uuris kahe Homerose tegelase – Trooja Helena ja Achilleuse – kujutamist 20. ja 21. sajandi ingliskeelses luules ning sel eesmärgil keskendus kasutatud epiteetidele. Järgnes **Federico Bellentani** (Cardiff) ettekanne "Transmuting the politics of memory and identity in the city: The case of Estonia". Ta rääkis Eesti monumentidest ja memoriaalidest ning nende kasutusest riiklikus mälupoliitikas.

Sellega oligi kevadine Semiosalong otsas, tähendused muundunud. Samamoodi hakkasid vaikselt muunduma olud, õige pea sai võrgust õue kolida.

Ott Puumeister

Biosemiosalong 13. juulil

Semiosalongi, õppetöövälist Tartu semiootika üritust, korraldatakse 2011. aastast. 2020. a sügisest kolis Semiosalong võrku, kuid olukorra leebudes sai 2021. a suvel taas korraldada näost-näkku ürituse. Ühepäevase konverentsi nimeks sai "*Funktionskreis* and the biosemiotic signifieds" ("Funktsiooniring ja biosemiootilised tähistatavad"). Korraldati see eelkogunemisena konverentsile Biosemiotics Gatherings (Stockholm, 26.–29. juulini).

Suvise Semiosalongi eesmärk oli uurida biosemiootika rakendatavust sotsiaal- ja humanitaarteadustes, põhistada biosemiootika olulisust üldsemiootika alusena ja kinnitada strukturaalse semioloogia püsivat relevantsust. Ürituse lehel leidub järgmine kirjeldus:

> The prize of the object of biosemiotic interest, when properly understood, is coveted across disciplines. It promises answers to questions whose relevance goes beyond biology. What if biosemiotics could prove the utility of the arts and humanities in the same way as science, technology, engineering, and mathematics are proven? The biosemiotic signifieds however are mostly non-formalizable – the method is always changing. Biosemiotic findings can even be brought to bear upon issues today in digital humanities and media ethics, in identity politics and critical theory, and in stylistics and design for example. The only way toward these answers is through the dense knot of theory! The session is a pre-seminar for the upcoming Gatherings in Biosemiotics 2021, focusing on applications of biosemiotics to related fields, and inquiring minds from all backgrounds are encouraged to attend.

Üritus toimus Tartus Karl Ernst von Baeri majas. Eestis oli sel aastal erakordselt kuum suvi, konverents toimus kuumalaine haripunktis, nii et iga viimne kui uks ja aken olid pärani avatud. Osalejaid väga palju ei olnud; enamik osalejaid olid Tartu Ülikooli semiootika osakonna magistrandid. Kuid ettekandeid on võimalik Semiosalongi YouTube'i kanalilt järele vaadata.

Ettekandeid pidasid **Tyler James Bennett** ("Notes on the natural history of ideology"), **Ľudmila Lacková** (**"**Law of nature, phaneron and relational logic: form and substance in Peirce/Peirce as the first semiologist**"**), **Kalevi Kull** (**"**On the biosemiotic Fundamentals of aesthetics**"**), **Oscar S. Myiamoto Gómez** (**"**A biosemiotic model of alloanimal episodic memory**"**), **Andres Kurismaa** (**"**Revisiting von Uexküll's rule: A place for the dominant in Funktionskreis and biosemiotics?**"**), **Eugenio Israel Chávez Barreto** ("Between bio- and

general semiotics: Luis Prieto's *sémiologie*").

Eugenio Israel Chávez Barreto, Oscar S. Miyamoto Gómez, Tyler James Bennett, Ľudmila Lacková, Kalevi Kull, Ott Puumeister

Semiosalong "Mythokatalysis"

Semiosalongi sügisene seeria kandis pealkirja "Mütokatalüüs", mis koosneb kahest kreeka sõnast, μῦθος (müüt) ja κατάλυσις (katalüüs). Pealkiri on inspireeritud Roland Barthes'i müüdi-alastest töödest. Teemavalikuga rõhutati müüdi rolli tänapäevastes ühiskondlikes aruteludes, kus müüt põhistab nii progressiivseid kui reaktsioonilisi projekte. Sügise esimesed neli sessiooni toimusid võrgus, viimane, viies hübriidina, st sai osaleda ka kohapeal Tartus.

Kujundus Eugenio Israel Chávez Barreto.

14. oktoobri sessiooniga tegi algust **Viktoriia Yermolaieva** (Tartu Ülikool), kelle ettekanne "Symmetry–asymmetry in Lotman's semiosphere" küsis: kust tuleb idee, et sümmeetria–asümmeetria mehhanism on semiosfääris universaalne? Et sellele küsimusele vastata, võrdles Viktoriia Lotmani semiosfääri-ideed Vernadski mõtetega raamatust *Loodusteadlase mõlgutused*. Teiseks Auli Viidalepp (Tartu Ülikool) teemal "Science, fiction, folklore: Mythologizing machine learning". Auli arutles tehisintellekti mõtestamise viiside üle, viiside, mis on enamjaolt pärit argielust, alates nutitelefonist kuni eshatoloogilise mütoloogiani.

28. oktoobrit alustas **Mattia Bellini** (Tartu Ülikool) ettekandega "On the use of interactive digital narratives to build and represent the complexity of cultures". Mattia arutles valikuvabaduse üle fiktsionaalsete looilmade kujunduses ning tõi välja interaktiivsete digitaalsete narratiivide võimalused ja puudused kujutamaks kultuuri komplekssust. **Eduardo Chávez Herrera (**Warwicki Ülikool) püstitas pealkirja: "Semiotics? Umberto Eco and stuff like that? Tellings of a marginal discourse", mille all esitas semiootikute identiteediloomet analüüsiva uuringu tulemused.

11. novembril peeti kaks ettekannet. **Ignacio Ramos** (UNAM, Mehhiko) modereeris lõputut dialoogi osa ja terviku vahel, dialoogi, mis paneb kultuuri elama ("The infinite dialogue between the part and the whole: the living tissue of cultures"). **Siobhan Kattago** (Tartu Ülikool) rändas kummituslikes minevikes ja edasilükatud tulevikes ning uuris, kuidas koroonaepideemia aja korratuks muutis ("Ghostly pasts and postponed futures: The disorder of time during the corona pandemic").

24. novembri sessioon keskendus identiteedile. Selle avas **Eleni Alexandri** (Tartu Ülikool) aruteluga vaatemängu mõjust identiteedile, keskendudes konkreetse näitena K-Popile ("The impact of spectacles on identity through the example of K-Pop"). Sessiooni lõpetas **Shekoufeh Mohammadi** (UNAM, Mehhiko) kodifitseeritud identiteetide analüüsiga, kasutades näitena Firdousi 10. ja 11. sajandi vahetusel kirjutatud eepilist poeemi *Shāhnāmé* ("Codified identities: The case of Ferdowsi's Shahnameh").

Sügise viimane, hübriidsessioon toimus 9. detsembril, mil rääkis esmalt **Jüri Talvet** (Tartu Ülikool) 2024. aasta kultuuripealinnast Tartust ja Eesti autohtoonse-rahvusliku teadvuse ning kultuuri juurtest ("Tartu 2024 and the (invisible roots of Estonian autochthonous-national conscious and culture"). Sügise lõpetas **Jaan Valsiner** (Tartu Ülikool), kõneldes sellest, kuidas allegoorilised märgiväljad lavastavad

inimdraamasid ("How allegorical sign fields set the stage for human dramas").

Semiosalongis peetud ettekandeid saab järele vaadata-kuulata YouTube'is:
https://www.youtube.com/channel/UCys8l_f8Y00rSVF7a0MYQ5w.

Ott Puumeister

Gilles Deleuze'i lugemisseminar

Igal nädalal kohtuvad filosoofid, semiootikud, kirjanikud ja muud loomad, et lugeda Tartu Ülikooli Jakobi 2 hoone kolmandal korrusel Gilles Deleuze'i. Lugemisrühm tekkis algselt hoopis Nietzsche lugemisrühmana. Esimene kohtumine toimus 1. novembril 2019. a Barlovas, valitud tekstiks oli *Koidupuna* ning lugejateks **James Pearson**, **Jaanus Sooväli**, **Hasso Krull** ja **Jüri Lipping**. Järgmisteks kohtumisteks koliti baarikärast kaugemale, akadeemilisele pinnale TÜ filosoofiaosakonnas. Muuhulgas saadeti 18. novembril 2019 Filosoofia ja semiootika instituudi listi järgmine kutse, mis jäi aga vastukajata:

> Jaanus Sooväli and I (James Pearson) would like to invite you to a Nietzsche Reading Group that we've recently set in motion. We will be reading Daybreak (Morgenröte), a fascinating text from Nietzsche's middle-period. The plan is to work our way through the text over the course of a couple of months. Although we encourage people to read the text in the original German, we will be using the following English translation: Nietzsche, Friedrich, *Daybreak: Thoughts on the Prejudices of Morality,* trans. by R. J. Hollingdale, ed. by Maudmarie Clark and Brian Leiter (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).

Koroonat trotsides käidi koos, küll ebaregulaarselt, aga seda visamalt. *Koidupuna* päädides 2020. a sügisel hakati paratamatu juhuse tahtel lugema juba märksa püsivamal ja põhjalikumal moel Deleuze'i esimest raamatut *Nietzsche ja filosoofia* (1962). See lõpetati järgmise aasta kevadel, ja edasine on juba ajalugu: järgnes viljakas aasta *Erinevuse ja kordusega* (1968), ning hetkel on töös ja käigus *Mõtteloogika* (1969). Osalejate ring on aja vältel vaheldunud, teisenenud, laienenud, noorenenud, killustunud ja kõikunud – mis kõik on märk sellest, et mõte toimetab omasoodu ja ajab juuri ettearvamatuil viisidel.

Juuri on aetud ka Tartust kaugemale, Hiiumaale, rühma suveseminari vaheduseks Jacques Derridad lugema. Veetsime seal viljakaid päevi nii

2021. kui 2022. aasta augustis, lugedes vastavalt Derrida esseid “Valge mütoloogia” ja “Vägivald ja metafüüsika”. Hiiumaal on meid võõrustanud **Mona Tärk**, kes ütleb meie seminaride kohta järgmist:

> Pean koos vestlemist filosoofia võib-olla isegi olulisimaks osaks, Deleuze’i seminaris saab arutelu tähtsus veelgi rõhutatud, kuna tekst kutsub pidevalt uuel viisil mõtlema, ja selle väljakutse juures koosviibimine kinnitab ja juurutab mõttepingutusi. Teiste tõlgenduste ja muljete kuulmise kaudu saan teada enamat nii teksti enda kui ka kaaslugejate teoreetiliste taustade ja vilumuste kohta kui üksinda lugedes. Seminaride pidevus loob mõnusa tervikkogemuse raamatu lugemisest ja viib ka kannatusi pakkuvad peatükid rõõmu ja jaatuse atmosfääri.

Suveseminaris hoolitses kulinaarsete afektide oivalise väljastamise eest St. Andrewsi ülikooli poliitilise mõtte magistritudeng **Andres Reimann**.

2021. a suveseminar Hiiumaal (foto: Mona Tärk).

Mona ütlus väljendab hästi, miks on vaja Deleuze’i lookleva mõttega vaeva näha, sel iganädalaselt enese peal lustida lasta. Deleuze’i ontoloogiline raamistik, tema n-ö mittedogmaatiline mõttepilt, tundub mul

tänases aja voos kõige värskem ja viljakam, väekam lähenemine, mõtestamaks ümbritsevas maailmas toimuvaid arenguid. Paljud viimaste kümnendite teoreetilised suundumused kas seostuvad otseselt, suhestuvad kaudselt või kulgevad rööbiti Deleuze'i immanetsusväljaga, seal leiduva rikkaliku ideestiku ja mõistestikuga, nt spekulatiivne materialism, relatsiooniline pööre sotsiaalteadustes, ontoloogiline pööre antropoloogias, afektiivne pööre humanitaarias, kehastumus- ja laiendet teadvuse teooriad, protsessiontoloogia, kompleks- ja kaoseteooria, toimijavõrgustiku ja assamblaažiteooriad, eluteadused ja posthumanism jne. Meie esindusmõtlemise ehk representatsiooni-paradigma alune või tagune pind, s.o ebaisikuline, indiviidieelne, subjektiväline elu ise oma anorgaanilisel, abstraktsel kujul urab lakkamatult, selline võiks olla Deleuze'i filosoofiline rõõmu-sõnum: kõik voolab, kõik on rütm, kogu universum tantsiskleb kaosmilises üks-kaks-kolm valsitaktis, mõtlemine on loomine, erinevus ja kordus trotsivad identsust ja samasust, kroonitud anarhia täristab võidukalt täringuid, aeg tõmbab end hingetuks ja viskub piiri peale, paneb pead murdma, keelt väänama, taju võltsima, puhas mälu moondub minevikust lahtiütlemise võimeks ja ühtlasi tuleviku labürindiks ning kõik naaseb igavesti – kuid alati ainult saavas käändes, alati enese-erinevusena, teisesusena, tundmatusena.

Deleuze ise on tõeliselt filosoof semiootikutele. Esialgset mõistmist lihtsustab tunduvalt juba strukturalismist tuttav *erinevuse* mõiste, mis saab tema käsitluses radikaliseeritud metafüüsiliseks alusprintsiibiks. Ka märk ise (nagu ka Peirce'i mõttes), aga ka tähendus (*sense*) omandavad ontoloogilised mõõtmed. Tänapäevani mõjub Deleuze radikaalselt. Kõik stabiilsed aluseeldused ja kategooriad lagunevad tema Aionis, kus urab üha ainult erinevustamine, millest ja millesse peab näitama süstemaatiliselt kõikide asjade sündi ja kadu. Milline oleks tõeliselt deleuze'ilik semiootika, mulle tundub, me ikka veel ei tea, aga selline, kus peab selgitama ka märgi sündi ja lagunemist, ja mitte ainult toimet.

´ Deleuze on lõputult inspireeriv oma mõtlemise dünaamilisuses ja pidevas katses mõelda mõtlematust, kirjutada mõistmise piiril, minna kaugemale. Range analüüs vaheldub müstiliste ja meeleseisundit muutvate läbimurdekatsetega – läbimurdmine just immanentsi. Filosoofia peab kolju lõhki lööma ja asju nägema panema, ütleb ta ise. Just nimelt mõistmise piiril virelemine on see, mis sealjuures jätkuvalt ergutab. Olles pikalt temaga viibinud, saab Deleuze'ist teatav mõõdupuu, millega pidevalt kohakuti seada teisi mõtlejaid, seeläbi neist midagi uut välja meelitades, ning samas ka (natuke vildakas) teejuht paljude teiste filosoofide juurde.

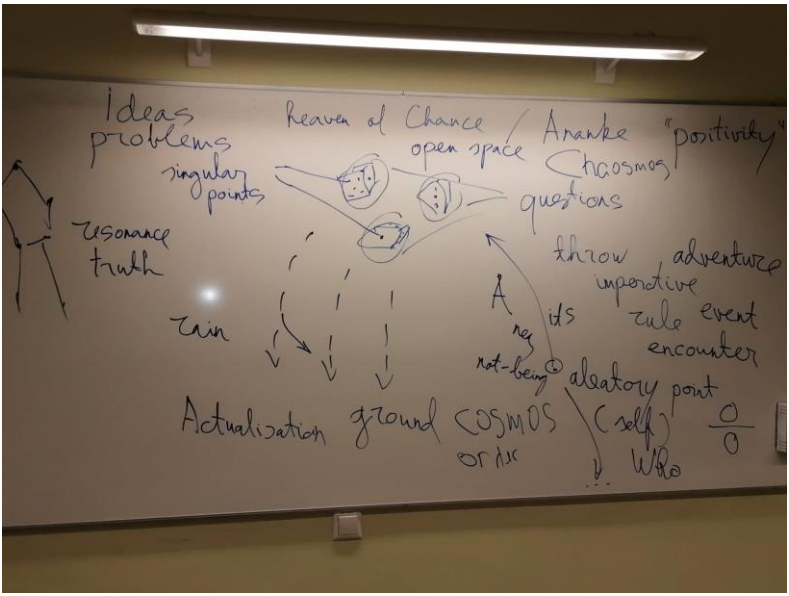

Deleuze'i täringuviske manuaal (foto: Jüri Lipping).

Sven Vabari motivatsioon lugemiseks haakub erinevuse ja tundmatusega: "Deleuze'i loen disparaatsete jadade pärast; tumedate eelkäijate pärast, mis disparaatseid jadasid omavahel läbi käima paneb; puhaste sündmuste pärast, mis jadasid tekitavad". Veel lisab ta:

> Eriti varasema Deleuze'i lugemisel on Lääne filosoofia ajaloo tundmine möödapääsmatu; Deleuze ise sel teel kuigi palju lugejale vastu ei tule. Mina ent ei ole varem õieti süsteemselt filosoofiat lugenud. Seepärast on Deleuze'i seminaride filosoofia-alaselt väga erudeeritud osalejaskond olnud mulle hindamatuks abiks ning aidanud täita auke mu hõredas hariduses. Samuti on sümpaatne põhjalikkus, millega seminaristid loevad puhtast rõõmust iganädalastes seminarides terve aasta vältel üht raamatut, saamata vastu ei ainepunkte ega mingit muud valuutat. Vaevalt et tänapäeva Eesti ametliku kõrgharidussüsteemi raames selline põhjalikkus võimalik saaks olla.

Tõepoolest, nüüd kolmandat aastat toimuvad seminarid Deleuze'i varajastest tekstidest on olnud värske õhu sõõmuks ja igati intellektuaalselt stimuleerivaks kogemuseks ning üks suurimaid võlusid asja juures on kusjuures tõsiasi, et see ettevõtmine toimub akadeemiliste kohustuste

ning järelevalve vabalt; sealjuures on aga kogunenud asjast huvitunute professionaalne seltskond, mistõttu on keerukate tekstide lahtimõtestamise tase kõrge.

Seminari materiaalseks väljundiks on olnud nii Deleuze'i tõlked ("Mis on loov tegu?", Akadeemia nr 7, 2021, lk 1199–1209, "Immanentsus: elu", ilmumas Akadeemias – tlk Ott Puumeister) kui esseed–artiklid kultuuriajakirjanduses (Sirp, Akadeemia, Vikerkaar). 2022. aasta Eesti filosoofia aastakonverentsile (EFAK, 25.–26. augustini Käsmus) panid **Margus Ott**, **Jüri Lipping** ja **Ott Puumeister** kokku Deleuze'ist tõukuva sessiooni teemal "Katkestus. Paljusus. Lõhe". Kaks aastat on raamatuga lõpuni jõudmist tähistatud kogu päeva vältava ettekannete sessiooniga.

Lõpetuseks ning edasise kooskäimise ja -saamise julgustamiseks tsiteerime Deleuze'i raamatust *Nietzsche ja filosoofia* lõiku, mille on tõlkinud **Silver Rattasepp**:

> Kui keegi küsib: "mis kasu on filosoofiast?" peab vastus olema agressiivne, sest küsimus ise tahab olla irooniline ja salvav. Filosoofia ei teeni Riiki ega Kirikut, millel on omad mured. Ta ei ole ühegi juurdunud võimu teenistuses. Filosoofia eesmärgiks on *kurvastada*. Filosoofia, mis kedagi ei kurvasta, kedagi ei ärrita, ei ole filosoofia. Ta on kasulik rumaluse kahjustamiseks, muutmaks rumalus millekski häbiväärseks. Tema ainsaks tarvituseks on paljastada kõik mõttelabasuse vormid. Kas leidub veel mõnd valdkonda peale filosoofia, mis taotleb kritiseerida kõiki müstifikatsioone, ükskõik milline on nende allikas või siht, paljastada kõik väljamõeldised, ilma milleta reaktiivsed jõud ei saa võimust võtta? Paljastada müstifikatsioonina see segu labasusest ja rumalusest, mis tekitab nii ohvrite kui pahategijate hämmastava kaassüü. Viimasena, muuta mõte millekski agressiivseks, aktiivseks ja jaatavaks. Luua vabad inimesed, see tähendab inimesed, kes ei aja kultuuri sihte segamini Riigi, moraali või religiooni kasuga. Võidelda salavimma ja halva südametunnistusega, mis on meil mõtlemise asendanud. Vallutada negatiivne ja selle võltshiilgus. Kellel veel peale filosoofia on kõige selle vastu huvi? Filosoofia on kõige positiivsem kriitikana, demüstifitseerimise ettevõtmisena. Ja me ei tohiks liiga rutakalt kuulutada selles osas filosoofia läbikukkumist. Nii suured kui nad ka poleks, oleksid rumalus ja labasus veel suuremad, kui poleks alles mingit filosoofiat, mis alati takistab neil minemast nii kaugele kui nad soovivad, mis keelab neil – olgugi et vaid jaatades – olemast nii rumal ja labane kui nad tahavad. Teatavad liialdused on neile keelatud, kuid ainult filosoofia poolt.

Jüri Lipping, Karl Joosep Pihel, Ott Puumeister

Kaitstud magistri- ja doktoritööd 2021

Magistritööd

Eestikeelne õppekava:

Kristel Põldma. Rahvusliku käsitöö kontaktõppe ja veebiõppe keskkondade vaheline dialoog auditiivse, olfaktoorse, taktilise ja visuaalse modaalsuse kaudu.
Juhendajad: Maarja Ojamaa, Eleri Lõhmus.
Oponent: Alexandra Milyakina.

Rene Kiis. *Genius loci* avaldumised Tartu-(kon)tekstis.
Juhendaja: Timo Maran.
Oponent: Lona Päll.

Siiri Tarrikas. Biosemiootiline vaade loovuse teooriatele ja mudelitele ning loovusele loomade kommunikatsioonis.
Juhendaja: Nelly Mäekivi.
Oponent: Silver Rattasepp.

Ingliskeelne õppekava:

Alec Kozicki. A Semiotic Model for Smart Home Affordances: Trajecting Semiotic Components in a Technological Living Environment.
Juhendajad: Kalevi Kull, Tiit Remm.
Oponent: Auli Viidalepp.

Carlos Hernán Guzmán. Rolling Dice and Moving Meeples: Board Games as a Play-type Model and the Emergence of Meaningful Play.
Juhendajad: Peeter Torop, Alexandra Milyakina.
Oponent: Nelly Mäekivi.

Daniel Eduardo Viveros Santillana. Representation of Masculinity in Men's Fashion through Fast Fashion Brands: Analysis of Ad Campaigns of Zara and H&M.
Juhendajad: Katre Pärn, Katarina Damcević.
Oponent: Ljudmila Zaporozhtseva.

Daria Ryazaeva. Analysing Videogames as a Text. Case Study: "Disco

Elysium".
Juhendaja: Silvi Salupere.
Oponent: Silver Rattasepp.

Eleni Alexandri. Semiotic Analysis of K-Pop: The Making of BTS Universe.
Juhendaja: Katre Pärn.
Oponent: Maarja Ojamaa.

Felix Siivonen. Ecosemiotic Fitting of White-tailed Deer and Rosa Rugosa as Invasive Species in Southern Finland.
Juhendaja: Timo Maran.
Oponent: Riin Magnus.

Marcelo Jarmendia. Communicating Like a Bolsonaro: Projection of Bolsonarist Strategic Narratives through Anti-China Memes.
Juhendajad: Andreas Ventsel, Mari-Liis Madisson.
Oponent: Tiit Remm.

Mirell Sork. The Semiotic Construction of Post-Covid Transformation in the Startup Ecosystem.
Juhendaja: Mari-Liis Madisson.
Oponent: Ott Puumeister.

Mkrtich Mkrtchyan. Communicating Memories through Autobiography: A Semiotic Analysis of "Mayrig" by Henri Verneuil.
Juhendajad: Merit Rickberg, Peeter Torop.
Oponent: Eva Lepik.

Rhea Colaso. Building Community for Neighborhood: Using Intersemiotic Translation for App-based Interaction Design.
Juhendaja: Tiit Remm.
Oponent: Mari-Liis Madisson.

Vedrana Nikolić. Self-Tracking as a Meaning-Making Practice and its Role in the Social Construction of the Self.
Juhendaja: Ott Puumeister.
Oponent: Silver Rattasepp.

Yuliia Tryl. Self-infantilization of Internet Sex Workers on Instagram.

Juhendaja: Mari-Liis Madisson.
Oponent: Andreas Ventsel.

Doktoritööd

1. märts 2021

Tyler James Bennett. Detotalization and Retroactivity: Black Pyramid Semiotics.
Juhendajad: Kalevi Kull, Andreas Ventsel.
Oponendid: Donald Favareau, Singapuri Riiklik Ülikool; Daniele Monticelli, Tallinna Ülikool.

27. august 2021

Jason Mario Dydynski. Semiotic Modeling of Cuteness in Cartoon Characters/Mascots.
Juhendajad: Timo Maran, Nelly Mäekivi.
Oponendid: Joshua Paul Dale, Tokyo Gakugei ülikool, Jaapan; Massimo Leone, Torino ülikool, Itaalia.

19. oktoober 2021

Tiina Hoffmann. La traduction cinématographique en Estonie soviétique: contextes, pratiques et acteurs.
Juhendajad: Elin Sütiste, Antoine Chalvin.
Oponendid: Martin Barnier, Lumière Lyon-2 ülikool, Prantsusmaa; Valérie Pozner, Centre national de la recherche scientifique, Prantsusmaa.

13. detsember 2021

Mirko Cerrone. Interspecies Relationships: A Zoosemiotic Analysis of Human-Ape Communication.
Juhendajad: Timo Maran, Nelly Mäekivi.
Oponendid: Matthew Chrulew, Curtini ülikool, Austraalia; Filip Jaroš, Hradec Králové ülikool, Tšehhi.

ABSTRACTS

KATRE PÄRN. Notes on the history of semiotics in Estonia: Semiotics in printed publications in Estonian at the beginning of the 20th-century print medium

The aim of the study was to find out when and in which context ‘semiotics’ or ‘semiology’ were introduced into Estonian in print. The term 'semiotics' was first used in medicine in the 17th century, and at least from the beginning of the 19th century, it was taught at the University of Tartu. Yet, the working language of the university was German until 1919. Still, we might suspect that medicine was the context where ‘semiotics’ first appeared in Estonian. Alternatively, we might consider linguistics as the context where the word was introduced into Estonian since the structural linguistics that emerged at the beginning of 20th century were one of the starting points for contemporary semiotics. However, the study revealed that neither of those contexts was where semiotics was first introduced into Estonian. In the print media at the beginning of 20th century, ‘semiotics’ can be found in two somewhat unsuspected contexts: philosophy (and psychology) and film art (and theatre).

The paper gives an overview of when and how semiotics appeared in those four contexts.

However, the results of the study should be taken as preliminary since it was based on the digitised materials available in the databases and digital repositories of the Estonian National Library, the University of Tartu, and Tallinn University. Since Estonian printed publications from the period under consideration have only been partially digitised, a more inclusive and systematic study could lead to new findings. In terms of studying when semiotics first appeared in the Estonian language, one should also consider the study of manuscripts stored in various archives. Furthermore, this current study can be regarded as preliminary work that has identified the main contexts where semiotics appeared at the beginning of the 20th century and from where to look for further findings in the future.

Keywords: *semiotics, semiology, François Delsarte, Émile Jaques-Dalcroze*

ANDREAS VENTSEL, PEETER SELG. A cultural semiotic foundation for political semiotics: From theory to practice

The article relies on the cultural semiotics of Lotman, which we bring to bear on political theory to develop a methodological framework of political semiotics. We synthesise the core categories of the Essex school (Laclau, Mouffe, and others) of political analysis and the Tartu–Moscow school of cultural semiotics. The synthesis puts forth a concrete methodological framework for analysing social/political reality by relating theories of power, governance, and democracy to the Jakobsonian model of communication. We call this method "political form analysis" – it is not the content (i.e., substance) of communication, but rather the form (hierarchical relations of the aspects of communication) that is the crucial focus of political analysis. We illustrate our approach by explaining the constitution of the COVID-19 crisis and its governance in Taiwan.

Keywords: *political semiotics; cultural semiotics; Essex School, political form analysis, COVID-19*

TIIT REMM KARMEN-ELIISE KIIDRON ENE LILL SUSANNA METT TRIINU HALGMA ALEKSANDER MORRIS EIGI. Central squares of small towns as cultural texts

Central areas in tens of small Estonian towns have been redesigned during the last decade in the framework of the Good Public Space programme. Besides urban space being reconstructed, the assessment and interpretation of public representative places have become a topic for a broader discussion in Estonian culture. This study analyses main spatial semiotic traits, meaning potential and expressed interpretations of (re)designed central squares. While the position of these squares as spatial texts in culture has yet to stabilise, opinions and assessments by experts and local users diverge to extremes. The study adds the semiotic dimension of meaning-making to debates on design and place-making that can be found in media and studies by landscape architecture students. Spatial semiotic elements and the delimitation of the whole of the square, reception by users and in media are analysed. Even though the public space in central squares of small towns has a rich potential for meanings

due to the diversity of involved agents and layers of interpretations, this potential might be left unrealised and squares left as concrete areas.

Keywords: *Good Public Space, central squares, semiotics of space, semiotics of town*

KRISTA SIMSON. Semiotics of art: Prague Linguistic Circle

The Prague Linguistic Circle's contribution to the development of intellectual thought included the further development of the principles of structural linguistics and laid the groundwork for the possible creation of new theories of art. Founded in 1926, the Prague Linguistic Circle successfully drew on Russian formalism and Saussure's semiology, expanding the functional-structural method to encompass art and aesthetics research. It responded with sensitivity to changes in the art and social environment, developing theories of poetic function (Jakobson) and theories of aesthetic function, norms and value (Mukařovský). The ongoing universal character of semiotic schemes is evidenced by their suitability for the interpretation of developments in contemporary art. The same is the case for the suitability of Mukařovský's semiotic model for interpreting the contexts of art history. The concept of structural functionalism can still be considered relevant as the Prague Linguistic Circle's art and aesthetic theories remain potentially effective tools for semiotic analysis.

Keywords: *Prague Linguistic Circle, theories of art, poetic function, aesthetic function, aesthetic norm, aesthetic value*